

ARAS

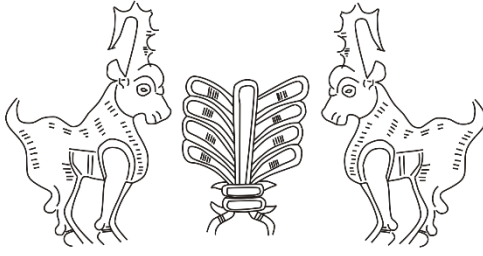
TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

3
2021

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

TUJANES

SAYI / ISSUE 3

2021

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
Adına İmtiyaz Sahibi
Prof. Dr. İbrahim DEMİRTAŞ

Editörler / Editors
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KUVANÇ
Doç. Dr. Bilcan GÖKCE

Yazım ve Dil Editörü / Spelling and Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Adıgüzel

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor
Özden Dere

e-ISSN: 2717-6274

Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup, yılda bir kez online yayımlanmaktadır.

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi Editörlüğü
İğdir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 76000 Merkez-İğdir, Türkiye
Faks: +90 476 223 00 17 Tel.:+90 476 223 00 10/4635

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tujanes>

e-mail: tujanes@gmail.com

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

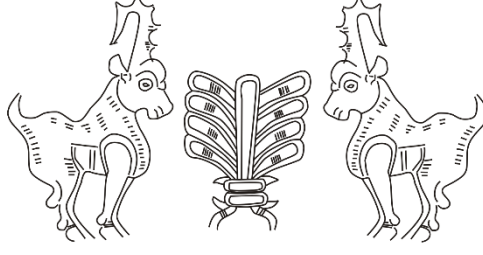
Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail BAYKARA (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KUVANÇ (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilcan GÖKCE (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent GENÇ (Mardin Artuklu Üniversitesi)

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

- Prof. Dr. Gülriz KOZBE (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER (German Archaeological Institute)
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. R. Maria CZICHON (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Goderdzi NARIMANISHVILI (Tbilisi State University)
Prof. Dr. Hasan BAHAR (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Stephan KROLL (Ludwig-Maximilians-University Munich)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali OZAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BAYKARA (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin ALPARSLAN (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut AYDIN (Batman Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Esra KAÇMAZ LEVENT

A Group of Urartian Period Metal Objects from Mardin Museum

Mardin Müzesi'nden Urartu Dönemine Ait Bir Grup Metal Eser

ss/pp: 1-14

Pınar PINARCIK

Elazığ Müzesi'nden Bir Grup Fibula

A Group of Fibula from Elazığ Museum

ss/pp: 15-28

Umut PARLITI / EYÜP CANER

**Geography and Climate on the Site Selection of Archaeological Settlements:
Examples from Kura-Araxes Settlements in the Upper Euphrates-Malatya Basin**

Arkeolojik Yerleşimlerin Yer Seçiminde Coğrafyanın ve İklimin Etkisi:

Yukarı Fırat-Malatya Havzası'ndaki Kura-Aras Yerleşim Örnekleri

ss/pp: 29-53

Yunus ÇİFÇİ / Kazım ÖZKAN / Ergül KODAŞ

Boncuklu Tarla Güneydoğu Alanı Çanak-Çömleksiz Neolitik A Evresi

Mimarisi ve “Nemrik Kültürü” Sorunsalı

Pre-Pottery Neolithic A Period Architecture and “Nemrik Culture”

Research Question of South-eastern Area of Boncuklu Tarla

ss/pp: 54-70

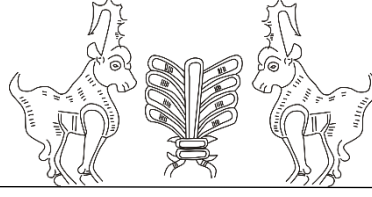

Fuat TÜRKER

Yukarı Göklü Nekropolü'nden Bir Grup Kaideli Çanak (Meyvelik) ve Bardak

A Group of Based-Bowl (Fruit-Stands) and Beaker from Yukarı Göklü Necropolis

ss/pp: 71-89

Araştırma Makalesi – Research Article
Başvuru / Submitted: 18.08.2021
Kabul / Accepted: 05.09.2021

A GROUP OF URARTIAN PERIOD METAL OBJECTS FROM MARDIN MUSEUM

Esra KAÇMAZ LEVENT*

Abstract

This study presents an examination of five belt fragments and one votive plaque housed in the Mardin Museum collections. These bronze objects of unknown provenance were acquired by the museum by purchase, and conservation work on the objects was undertaken by museum staff prior to this study. Belt fragments belong to medium-width belts and the votive plaque has a square form. Materials that these objects were made from, and the decoration techniques employed for the depictions on them are in line with the characteristics of Urartian metal objects. Likewise, motifs and figures depicted on the belt fragments and the votive plaque parallel classical examples of Urartian art. Depictions include decorative motifs such as rosettes, the rhombus motif, braid and double circles, and figures such as horsemen, lions, bulls, gods, and mythical creatures. Stylistic analysis of figures and compositions on these belt fragments from Mardin Museum in comparison to belts from museums, private collections, and archaeological excavations, help us identify these artifacts as products of 8th – 7th c. BC Urartian palatial style. The votive plaque examined here dates to the 8th – early 6th c. BC.

Keywords: Urartian, Belt, Votive Plaque, Bronze, Mythical Creature, Religion.

Mardin Müzesi'nden Bir Grup Urartu Dönemi Metal Buluntu

Öz

Çalışmada Mardin Müzesi'nden 5 adet kemer parçası ve 1 adet adak levhası değerlendirilmiştir. Bronz yapımı olan eserler müzeye satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Onarım çalışması yapılmış olan eserlerin buluntu yerleri ve durumları ile ilgili veriler bulunmamaktadır. Kemer parçaları orta genişlikte kemer grubuna aittir. Adak levhası ise kare formludur. Eserlerin üretiminde kullanılan malzeme ile eserler üzerindeki süslemelerde uygulanan teknikler, Urartu'nun diğer metal eserlerinde uygulananlarla aynı özellikleri gösterir. Kemer parçaları ve adak levhasında işlenmiş olan motif ve figürler Urartu sanatının bilinen klasik özellikleri arasında yer alır. Bu süslemeler arasında rozet, saç örgüsü, göz motifi, iç içe daireler, süvari, aslan, boğa, tanrı ve mitolojik yaratık figürleri yer alır. Mardin Müzesi kemer parçaları süslemeleri ve ölçüleriyle çeşitli müze ve koleksiyonlarda sergilenen kemerler ile kazılardan ele geçen örneklerle karşılaştırıldığında, stil, bezeme ve kompozisyon açısından MÖ. 8.-7. yüzyıl Urartu saray sanatının özelliklerini yansıtır. Adak levhası ise MÖ. 8. yy. ile MÖ. 6. yy. başlarına tarihlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Kemer, Adak Levhası, Bronz, Mitolojik Yaratık, Din.

---

* Asst. Prof., University of Batman, Faculty of Science and Letters, Archaeology Department, Batman/TURKEY, E-mail: esrakacmazlevent@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-2489-9527. I thank the Director of Mardin Museum, Gani TARKAN, and the Assistant Director of the Museum, Archaeologist Süleyman BAYAR, for granting me permission to examine and publish these artifacts; and I thank all museum staff for their kind assistance during this study. And finally, I thank Dr. G. Bike Yazıcıoğlu for providing editorial assistance with English translation and proofreading.

Introduction

The Urartian Kingdom with its core area in Lake Van Basin dominated a vast region from the Kura Basin in the northeast and the Urmia Plateau in the east to the Euphrates River in the west and the Taurus Mountains in the south between the 9th and the 6th centuries BC. Throughout their dominion, the Urartu established a homogeneous cultural style that is manifest in certain categories of archaeological remains. The Urartian Kingdom succeeded in overcoming the climatic and topographic challenges of this landscape and they advanced in many areas of social life. The ingenuity of Urartian architecture and metallurgy were among the kingdom's most significant accomplishments, which improved living conditions in this hostile landscape. As a matter of fact, Urartu's achievements in metallurgy paved the path for the kingdom to become a superpower in the region.

Using the metal-rich deposits of this mountainous region to the best of their advantage, Urartians excelled in ironworking, but they also manufactured various items out of bronze, silver, and gold, such as belts, votive plaques, jewelry, cauldrons, helmets, shields, quivers, and horse trappings. Past and ongoing archaeological excavations at Urartian centers have yielded a great number of metal artifacts. In addition to scientific excavations, illicit excavations have also brought to light many Urartian metal artifacts that are exhibited in various museums and private collections in Turkey and around the world. Within the known corpus of Urartian metal artifacts on display in collections in Turkey and abroad, bronze belts and bronze votive plaques have a special place due to the highly skilled workmanship and artistic details they exhibit.

This article focuses on five bronze belt fragments and one bronze votive plaque, which were purchased in 2010 by Mardin Museum. Conservation and restoration of these artifacts housed in the storage facilities of the museum had been completed prior to this study. In the following pages, first a typological and stylistic analysis of these artifacts is presented, followed by an evaluation of materials and production techniques, and functions and areas of use. This study aims at the presentation of these previously unpublished artifacts to scholarship and the promotion of archaeological studies at Mardin Museum and in Mardin region.

Belt Fragments

Belt Fragment No. 1 (Inv. No. 2010-6099 (A) E: 1701) (Fig. 1)

Belt fragment No. 1 (Inv. No. 2010-6099 (A) E: 1701) belongs to a belt of medium width. The belt is 9.4 cm wide, its preserved length is 10.2 cm, and the fragment weighs 31.24 g. The fragment has oxidized spots, it is broken on both sides, and a large portion of the actual belt is missing. Three string holes are visible on the upper end of the fragment and three string holes are visible on the lower end, where the third hole is partially preserved. The figure of a god standing on a bull is depicted in the large panel, which is bordered by a cable pattern. The bull is depicted with realistic anatomical details. The god figure wears a fez-like cap with a pom-pom that is decorated with vertical lines and his facial details are highlighted. Two wings protruding from the back of the figure are shaped like quivers. The deity is dressed in a tunic with a round neck and short sleeves, reaching down to the knees with tassels at the hem, and he wears a cloak that reaches down to the ankles. The cloak is fashioned like a shawl, fringed with tassels, and it is thrown over the left arm and goes down the back. The surface of the cloak is decorated with vertical lines. The standing deity is posed with the right hand raised in sacred salutation and the left hand holding an ax. The iconography of this figure identifies him as the

god Teisheba. This panel is framed by a cable pattern filled in with alternating double circle and rhombus motifs. A narrower panel is seen on the left side of the panel with Teisheba. This panel is also framed by a cable pattern consisting of two parallel lines and alternating double circle and rhombus motifs. Four mythical creatures are depicted in a vertical row inside the panel. The fragment is broken off at the neck of the figure at the top, so the head of the first figure is missing; and the area where the head of the third figure is depicted is damaged. The mythical creatures that are well-preserved have the head of a human, a bird's body with wings, and lion's feet.

Belt Fragment No. 2 (Inv. No. 2010-6100 (A) E: 1703) (Fig. 2)

Belt fragment No. 2 (Inv. No. 2010-6100 (A) E: 1703) is 10.3 cm wide; its preserved length is 18.0 cm, and the fragment weighs 90.41 g. Based on its width, the fragment can be identified as belonging to a broad belt of medium width. String holes on the upper and the lower ends of the fragment are placed symmetrically and the terminal of the belt with string holes is also preserved. An interesting detail on this fragment is a patch that was attached with rivets in antiquity to mend a broken section at the bottom end of the belt. The surface of the belt is divided into three friezes separated by two horizontal cables fashioned as braids. The three friezes are decorated with identical and symmetrical figures. A vertical row of rosettes divides the scenes in the friezes in groups of two figures. Accordingly, the rosettes along the terminal of the belt on the left are followed by mythical creatures and horsemen, and the pattern repeats with rosettes and mythical creatures, again. Horsemen are depicted with a pointed helmet and their facial details are emphasized. They are dressed in a one-piece tunic that reaches down to the ankles. The tunic has a round neck, short sleeves, and a belt at the waist. Horsemen are posed holding the horse's bridle with the left hand and shooting a lance backwards with the right hand. Horses are depicted galloping with anatomic details fully fleshed out. The crest and the browband of the horses' harnesses are detailed out. Mythical creatures to the left of the horsemen are composite beasts with the head of a bull, a single horn, a tail, and wings. These mythical creatures have a lion's hindlegs and a bull's forelegs. The mythical creatures on the right side of the rosettes fall in the category of winged horses. In all mythical creatures, the wing feathers and body hair are indicated by lines.

Belt Fragment No. 3 (Inv. No. 2010-6097 (A) E: 1699) (Fig. 3)

Belt Fragment No. 3 (Inv. No. 2010-6097 (A) E: 1699) belongs to a medium-width belt. The belt is 10.2 cm wide, its preserved length is 19.2 cm, and it weighs 72.6 cm. String holes along the upper and the lower ends of the belt are placed symmetrically, but the lower part of the left terminal and mid-section of the lower end are broken and missing. The surface of the belt is divided into three friezes by double bands in relief. The composition of the figures and motifs in all three friezes is identical. In each frieze, a pattern of four vertical rows of rhombuses is placed as a spacer in the terminal field on the left. From left to right, this multiple rhombus pattern is followed by a rosette motif, a bull figure, a flower-like pattern consisting of rhombuses and double circles, and a mythical creature. Bulls are depicted galloping with realistic anatomical features. Mythical creatures have a human head, a lion's body, and the wings and tail of a bird. These creatures are also depicted galloping with the front feet raised off the ground. Mythical creatures in all three friezes have the forelegs of a lion. While the hindleg of the mythical beast in the upper frieze has the form of a lion's legs, those in the middle and the lower frieze have the hindlegs of a bull. In both bulls and mythical creatures, ribs, abdominal muscles, wing feathers, and the tail are indicated by incised lines.

Belt Fragment No. 4 (Inv. No. 2010-6098 (A) E: 1700) (Fig. 4)

Belt Fragment No. 4 (Inv. No. 2010-6098 (A) E: 1700) is 10.5 cm wide and belongs to the group of medium-width belts. The preserved length of the fragment is 28.7 cm long, and it weighs 196.74 g. The fragment belongs to the mid-section of a belt that is broken and missing on both the left and the right side. String holes are present on the upper and the lower ends. Additionally, the belt has vertical cracks in various sections, which have been repaired in antiquity with the use of rivets. The surface of the belt is divided into three friezes that are separated by two parallel horizontal bands in relief. The same pattern of figures and motifs is repeated in all three friezes. From left to right, each frieze begins with a triple pattern of rhombuses and double circles followed by a mythical creature, an ornamental spacer consisting of a flower-like arrangement of rhombuses and double circles, a lion figure, a quadruple pattern of rhombuses and double circles, another mythical creature, and a triple pattern of vertical rhombuses. The first mythical creature on the left has a human head, a bird's body, human feet, and a scorpion's tail. This figure wears a polos-like headdress adorned with vertical stripes, and it is depicted shooting an arrow forward. The lion figures that follow the ornamental spacers are depicted galloping. The lions have almond-shaped eyes, the mouth is wide open in a growl, and the tail is curved in an upward arch. Following the second spacer pattern are mythical creatures with a human head, a lion's body, and wings. They are depicted galloping with a polos-like headdress decorated with vertical stripes. The tails of the figures are parallel to the hindlegs. In the terminal field of the belt on the right, a god figure on a lion is depicted in a single panel. The lion figure is seen roaring with a wide-open mouth and with realistic anatomical details. The god figure is depicted in profile, standing on the lion with one foot on the animal's back and the other foot near the head. The figure wears a polos on his head and his facial details are emphasized. This deity is dressed in a round-necked short tunic adorned with tassels at the hem, reaching down to the knees, and a long cloak with tassels, reaching down to the ankles. His garments are decorated with vertical stripes. He is posed with the left hand raised in sacred salutation and with the right hand holding on to a ball-headed staff. The two wings protruding from the back of the figure are shaped like quivers. The iconography of this deity identifies him as the god Haldi.

Belt Fragment No. 5 (Inv. No. 2010-6095 (A) E: 1059) (Fig. 5)

Belt Fragment No. 5 (Inv. No. 2010-6095 (A) E: 1059) is from a medium-width belt that is 9.5 cm wide. The preserved length of the fragment is 12.5 cm, and it weighs 36.36 g. Only a small portion of the belt is preserved, in which animal figures arranged in vertical rows are observable. Two lions are seen on the left followed by four bulls. The lions are partially preserved with only the heads and the front part of their bodies visible. They are galloping with wide-open and roaring mouths. Anatomical features are fully detailed out and the manes are indicated with lines. The bulls in the second row are also depicted galloping with fully detailed anatomical features. The bulls' horns are curved backwards. The tails are parallel to the hindlegs, and they terminate in a wide tassel. As in the lion figures, the bulls' ribs and body hair are detailed out with lines. In the terminal field on the right, four lion figures are depicted inside a panel framed by a cable pattern that consists of dots inside two parallel lines. The lions inside the terminal panel are depicted walking with fully detailed anatomical features. The mouth is wide open in a roar, and the mane and the ribs are indicated with lines. The tail is curved upwards in a wide arch and it terminates in a widened bulb. The fragment can be identified as belonging to the right end of the belt, because punched holes, rivets and the belt buckle can be seen along the right edge.

Votive Plaque

The square votive plaque with inventory number 2010-6754 (A) E: 6965 is on display in Mardin Museum (Fig. 6). The plaque measures 7.2 x 7.2 cm and weighs 23.7 g. A god figure seated on a throne is depicted in the center of the plaque. The deity's facial features are detailed out and he is depicted wearing a fez-like headdress adorned with vertical lines with a pompom on top. He is dressed in a short tunic adorned with vertical lines, reaching to the knees. His right wrist is adorned with a bracelet with the right hand raised in sacred salutation and he holds a string of beads in his left hand. A crouching lion is depicted under the god's feet in front of the throne. The lion is roaring with a wide-open mouth and its anatomical features are depicted in full detail. The god's right foot is depicted resting on the lion's neck. This central figure is surrounded by circles that are encircled by dots. The edges of the plaque are damaged and partially missing. Additionally, the surface of the plaque is corroded. The iconography of this deity identifies him as the god Haldi.

Materials and Production Technology

The five belt fragments and one votive plaque in the collections of Mardin Museum presented in this study are all made from sheet bronze. Embossing, incision, and punching techniques were used for applying the decorative designs on these metal artifacts. In fact, traces of molds used in embossing for creating the raised designs are visible on the reverse side of the objects. Punching or piercing technique was used for creating the perforated string holes along the edges of the belts. Additionally, decorative details of the embossed motifs were highlighted by linear incisions. Most probably, the contours of the motifs were accentuated with the use of burins with pointed tips. Examples of burins are known from excavations at prominent Urartian sites such as Ayanis¹ and Yukarı Anzaf fortresses. The burin from Yukarı Anzaf is about 7.0–7.5 cm long and it weighs about 21–25 gr. This object has a square cross-section with a blunt end and a pointed tip (Belli 2007: 422-423). These objects provide an archaeological correlate from Urartian sites for metallurgical tools, which we hypothesize to have been used in the final stage of production of the belts and the votive plaque presented here.

The Urartian belt fragments from Mardin Museum presented here belong to the group of medium-width belts.² Votive plaques in Mardin Museum are represented by a single example which has a square form. In the examples of belt fragments where the outer edges are preserved, perforated string holes with regular intervals are observable framing the decorated area. These holes were used for sewing the belts to woven or leather garments. Rivets are punched into the pierced holes in two of the belt fragments from Mardin Museum. In fact, the use of rivets punched into the pierced holes along the upper and lower ends and the short edges of belts is documented at other Urartian sites, as well (Çilingiroğlu 1997: 122; Özdemir – Özdemir – Kılınç 2019: 57). Since most of the belt fragments studied here are very partially preserved, it is not possible to know how their buckles were formed. The belt buckle is preserved in only one example, in which it is made by casting technique and attached near the mid-section of the right end of the belt. The two ends of the belt would have been joined by clasping this buckle to a corresponding part attached to the left end of the belt. There are no string holes or rivet holes on the votive plaque.

---

¹ The form and dimensions of the burin found at Ayanis Fortress excavations are not indicated in the published report (Çilingiroğlu – Sağlamtimur 2003: 467).

² This study follows H. J. Kellner's published typologies in Kellner 1991a; 1991b.

Functions and Areas of Use

The prevalence of belts from excavated Urartian sites bears witness to the fact that this accessory was in fashion during the Urartian Period. Belts and belt fragments are known from archaeological contexts at many Urartian sites: Çavuştepe (Erzen 1978: lev. XXXIV/b), chamber tomb at Ayanis Fortress (Çilingiroğlu – Erdem 2010: 6-7), Karmir Blur (Piotrovsky 1952: 37, pl. 19; 1970: fig. 84), Kayalidere (Burney 1966: 78, fig. 10), Giriktepe Palace (Balkan 1964: 242), Tomb 2 at Murat Tepe Mound (Özdemir – Özdemir – Kılınç 2019: 54-63), Patnos (Balkan 1964: 235-243), Urn 1 at Dilkaya Mound (Çilingiroğlu 1988: 264), a tomb at Gushchi (Barnett 1963: 198 fig. 48), the largest tomb at Erzincan/Altın-tepe (Özgüç 1969: 6), Iğdır Necropolis (Barnett 1963: 177, figs. 30-31), Tombs I, II, and III at Nor-Aresh (Barnett 1963: 195, fig. 41, 197, fig. 46, 198, fig. 47), rock-cut tomb at Adilcevaz (Bilgiç – Öğün 1974: 32), urns at Van/Altın-tepe Necropolis (Sevin – Özfirat – Kavaklı 2000: 424), tombs at Liç (Öğün 1973: 66-67), and Suçatı tomb (Karaosmanoğlu 2018: 51-56). Additionally, there are many examples of unprovenanced belts originating from illicit excavations, housed in museums and private collections in Turkey and abroad (Kellner 1991a, 1991b; İgit – Göktaş 2018; Kuvanç 2018; Belli 2004; Seidl 2004). The use of belts in the Urartian Period is also documented in depictions of human figures and gods and goddesses in objects of figurative art (Gökce 2016). While fewer examples of belts are known from excavated Urartian settlements, most of the belts are found in mortuary contexts. In tombs, belts were deposited as funerary gifts accompanying the deceased. Belts are not attested in excavated temples or sanctuaries at Urartian sites, which indicates that belts were not deposited as votive offerings (Çavuşoğlu 2005: 95). It has been proposed that, “the figures and symbols depicted on the belts suggest that, in addition to their use as funerary offerings, belts were used as items of personal adornment in daily life, as accessories of soldiers’ armors, and as objects imbued with mystical powers in religious ceremonies and cultic rituals” (Ulusman 1991: 43; İgit – Göktaş 2018: 991). It is also commonly accepted that belts served as signifiers of social status and rank. Accordingly, we may envision that, belts with rich and complex figurative depictions and inscriptions were used by high-status individuals, while uninscribed belts with simpler designs were used by individuals belonging to lower classes. The group of belt fragments from Mardin Museum are partially preserved and their original dimensions are not clearly discernable. There is no information on the findspots or the original archaeological contexts of these objects. Due to the lack of such contextual information, it is not possible to state with confidence how and where these objects were used in antiquity. Nevertheless, the rich and complex decorative programs of these examples from Mardin Museum suggest that these belts were prestige items used by high-status individuals either as accessories for garments or they were deposited as funerary offerings for high-status individuals, like many examples of Urartian belts.

In archaeological studies of the Urartu, votive plaques constitute an important category of figurative art objects. Unlike Urartian belts, votive plaques are not a widespread type of portable material culture at Urartian sites and cemeteries. The earliest finding of votive plaques date to 1971, when a hoard of bronze plaques was discovered by illegal excavations in the vicinity of Serdar Tepesi, which is located 250 m southwest of the Giyimli (Hırkanis) Village in the Gürpınar District of Van Province (Erzen 1974: 193). The plaques from Giyimli were scattered to various museums and private collections in Turkey and around the world. In addition to the many examples originating from Giyimli, isolated examples have been unearthed by archaeological excavations at several Urartian settlements: Erzincan/Altın-tepe (Kellner 1991c: 288), Norşuntepe (Kellner 1991c: 288), Karmir-Blur (Kellner 1982: fig. 1.2), and Armavir-Blur (Kellner 1982: fig 2). Scholarly opinions about the areas of use and functions of votive plaques vary. Taşyürek (1978: 202) has suggested that votive plaques were left as votive offerings to

gods/goddesses at temples and sanctuaries. Ögün (1984: 67), on the other hand, regards these objects as funerary offerings. Belli (2004: 248) has proposed that these plaques were appliques on garments serving as amulets. Based on the religious and cultic imagery on these plaques, Biber – Çavuşoğlu (2010: 67) have also proposed that they may have been used as objects imbued with mystical powers that were attached to the doors or walls of domestic structures. Just like the belts, the votive plaque from the Mardin Museum is unprovenanced and there is no information about its original archaeological context. Therefore, it is not possible to identify what purpose this object may have served in antiquity. Nevertheless, based on the religious symbolism of the depiction on this plaque, it is plausible to suggest that this object was either deposited as a votive offering at a sanctuary or it was used as a funerary offering in a tomb.

Conclusions

The metal objects from Mardin Museum presented in this study consist of five belt fragments and one votive plaque. All studied objects are manufactured from bronze. Materials that these objects were made from, and the decoration techniques employed for the depictions on them are in line with the characteristics of Urartian metal objects. Belt fragments in this collection belong to medium-width belts and the votive plaque has a square form. In these regards, all five belt fragments and the votive plaque show close typological and stylistic similarities with currently known examples of Urartian belts and votive plaques. Motifs and figures depicted on the belt fragments and the votive plaque parallel classical examples of Urartian art. Depictions include decorative motifs such as rosettes, the cable pattern, rhombuses, and double circles, as well as figurative depictions of horsemen, lions, bulls, gods, and mythical creatures. Lions and bulls bear witness to the fauna and the natural environment of the period; horsemen are informative of military technology; and deities and mythical creatures are reflections of the belief system of the Urartian Period. Additionally, the cable pattern and various combinations of rhombuses and double circles are used as decorative elements and spacers between figures in the friezes. When compared with Urartian belts from excavations, museums, and private collections in terms of their dimensions and the style and composition of their figurative depictions, belt fragments from the Mardin Museum collections studied here can be identified as the products of the 8th – 7th centuries BC Urartian palatial style.¹ Votive plaques of the Urartian Period are generally dated based on the stylistic attributes of their depictions, and accordingly most of the known examples date between the 8th century and the early 6th century BC. Along parallel lines, we may date the votive plaque from the Mardin Museum to this broad temporal period. Bronze belts have been found at many excavated sites and cemeteries within the geographical boundaries of the Urartian Kingdom that ruled over Eastern Anatolia, Armenia, and northwestern Iran from the 9th century BC onwards. It is generally accepted that belts were in common use in Urartian society. It has been proposed that the narrow belts were used by young women who wore long garments, while medium-width and broad belts were used by more senior women and men (Çavuşoğlu 2014: 53; Karaosmanoğlu 2018: 54). Based on the figurative depictions on the medium-width belts from Mardin Museum, we may suggest that the examples presented in this article were used by men rather than women. In conclusion, we hope that this examination of the belt fragments and the votive plaque from Mardin Museum will promote the further study and publication of archaeological material culture remains in the region.

---

¹ For comparable examples, see Kellner 1991a, Çavuşoğlu 2014.

Bibliography

- Balkan 1964 K. Balkan, "Patnos'ta Keşfedilen Urartu Tapınağı ve Urartu Sarayı", *Atatürk Konferansları I*, TTK XVII/I, 235-243.
- Barnett 1963 R. D. Barnett, "The Urartian Cemetery at Igdyr", *Anatolian Studies*, XIII, 153-198.
- Belli 2004 O. Belli, *Urartu: Savaş ve Estetik*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Biber-Çavuşoğlu 2010 H. Biber, R. Çavuşoğlu, "Elazığ Müzesi'nden Bir Grup Urartu Adak Levhası", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 57-77.
- Bilgiç-Öğün 1974 E. Bilgiç, B. Öğün, "Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları 1972", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXX/1, 31-35.
- Burney 1966 C. A. Burney, "A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere", *Anatolian Studies*, 16, 55-111.
- Çavuşoğlu 2005 R. Çavuşoğlu, "Urartu Kemerleri", *Arkeo Atlas*, 4, 95.
- Çavuşoğlu 2014 R. Çavuşoğlu, *Urartu Kemerler*, İstanbul, Rezan Has Müzesi Yayınları.
- Çilingiroğlu 1988 A. Çilingiroğlu, "Van-Dilkaya Höyüğü, 1987 Kazısı", *X. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, 261-273.
- Çilingiroğlu – Erdem 2010 A. Çilingiroğlu, A. Ü. Erdem, "Ayanis Kalesi Kazıları, 2006-2008", *31. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 1-27.
- Çilingiroğlu-Sağlamtimur 2003 A. Çilingiroğlu, H. Sağlamtimur, "Van-Ayanis Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları", *24. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 465-473.
- Erzen 1974 A. Erzen, "Giyimli Bronz Definesi ve Giyimli Kazısı", *Belleten*, 38/150, 191-230.
- Erzen 1978 A. Erzen, *Çavuştepe I/M.Ö. 7.-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Girginer 1996 K. S. Girginer, "Erzurum Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Adak Levhası", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2, 29-42.
- Gökce 2016 B. Gökce, "Urartu Giyim Kuşamına Sosyo-Kültürel Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/2, 421-444.
- İgit-Göğtaş 2018 İ. İgit, N. Göğtaş, "Ahlat Müzesi'nde Bulunan Urartu Dönemi'ne Ait Üç Bronz Kemer", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/2, 988-999.

- Karaosmanoğlu
2018 M. Karaosmanoğlu, “Suçatı Urartu Kemerı İle Bingöl’ün Urartu Tarihindeki Yeri”, *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 51-57.
- Kellner 1982 H. J. Kellner, “Gedanken zu den bronzezen Blechvotiven in Urartu”, *AMI*, 15, 79-95.
- Kellner 1991a H. J. Kellner, *Gürtelbleche aus Urartu*, Prähistorische Bronzefunde Abteilung XII Band 3, Stuttgart.
- Kellner 1991b H. J. Kellner, “Grouping and Dating of Bronze Belts”, *Urartu A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.* (ed. R. Merhav), The Israel Museum, Jerusalem 1991, 142-161.
- Kellner 1991c H. J. Kellner, “Votive Plaques”, *Urartu A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.* (ed. R. Merhav), The Israel Museum, Jerusalem 1991, 286-297.
- Kuvañç 2018 R. Kuvañç, “Bezemeli ve Figüratif Metal Eserler”, *Zaiahina’nın Bronzları Doğubayazıt Urartu Metal Eserleri Ahmet Köroğlu Koleksiyonu*, (ed. E. Konyar, K. Işık, R. Kuvañç, B. Genç, B. Gökce), İstanbul, 182-208.
- Özdemir-Özdemir-
Kılıñç 2019 A. Özdemir, A. Özdemir, Z. Kılıñç, “Murat Tepe’den Urartu Kemer Parçası”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 12/6, 53-63.
- Öğün 1973 B. Öğün, “Die Urartäischen Gräber in Der Gegend Von Adilcevaz Und Patnos”, *The Proceeding of the Xth International Congress of Classical Archaeology IX*, 61-67.
- Öğün 1984 B. Öğün, “Urartulular-Urartu Sanatı”, *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII, 49-75.
- Özgüç 1969 T. Özgüç, *Altın-tepe II/Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Piotrovsky 1952 B.B. Piotrovsky, *Karmir-Blur II*, Erevan.
- Piotrovsky 1970 B.B. Piotrovsky, *Karmir-Blur*, Erevan.
- Seidl 2004 U. Seidl, *Bronzekunst Urartus*, Verlag Philipp Von Zabern-Mainz Am Rhein.
- Sevin – Özfirat –
Kavaklı 2000 V. Sevin, A. Özfirat, E. Kavaklı, “1997-98 Van/Altın-tepe Urartu Nekropolü Kazıları”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 421-434.

- Taşyürek 1978 O. A. Taşyürek, “Giyimli (Hırkanis) Adak Levhalarından Örnekler”, *Bellekten*, XLII/166, 201-234.
- Ulusman 1991 L. Ulusman, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi Urartu Dönemi Madeni Takılar*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Figure 1

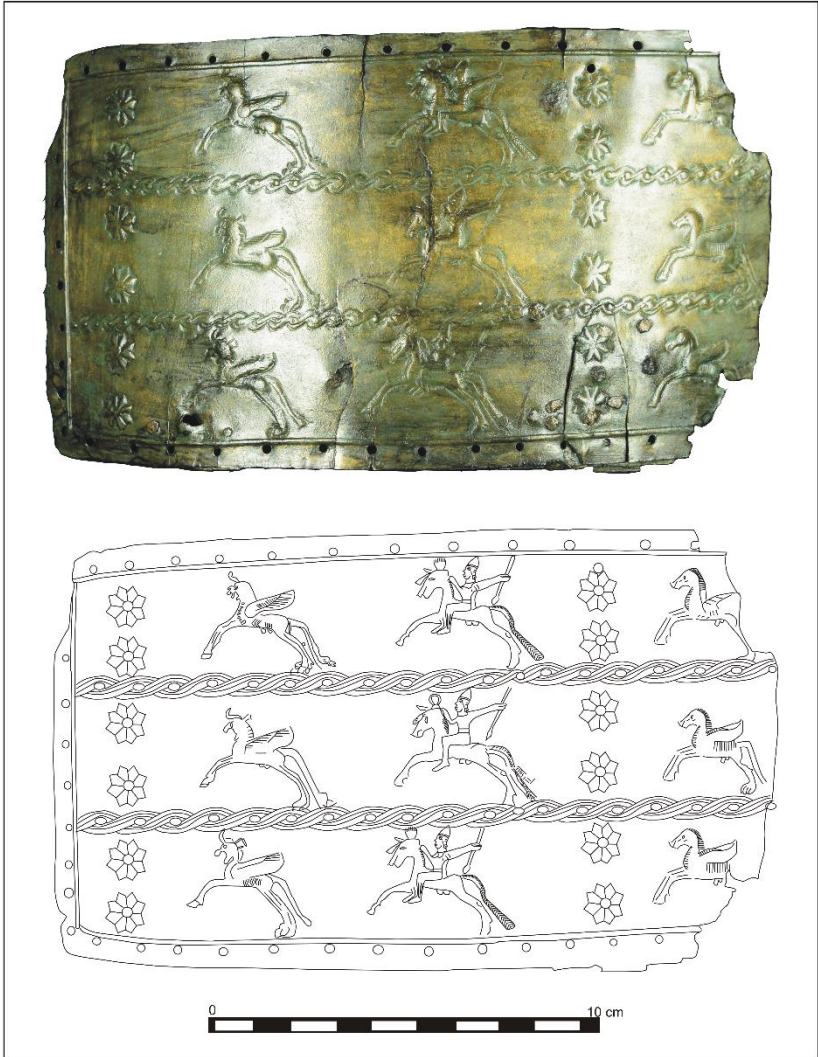

Figure 2

Figure 3

Figure 4

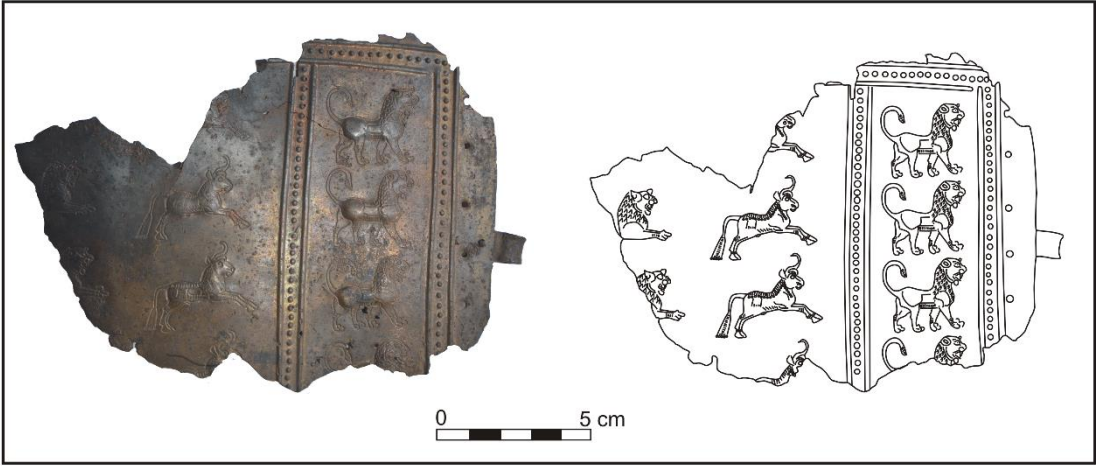
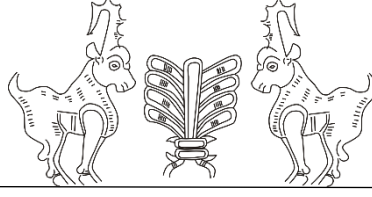

Figure 5

Figure 6

Araştırma Makalesi – Research Article
Başvuru / Submitted: 21.09.2021
Kabul / Accepted: 29.10.2021

ELAZIĞ MÜZESİ'NDEN BİR GRUP FİBULA

Pınar PINARCIK*

Öz

Makalede Elazığ Müzesi'nde bulunan on adet fibula değerlendirilmiştir. Fibulalar müzeye satın alma yolu ile kazandırılmıştır. Bu nedenle buluntu yerleri ve durumları hakkında veri bulunmamaktadır. Çalışmada fibulaların kullanım alanları ve işlevleri ile üretim ve bezeme tekniklerine açıklık getirilmeye de çalışılmıştır. Bronz üretimi olan fibulalar döküm tekniğinde üretilmiştir. Yuvarlak kesitli fibulaların kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş silmeler ve toruslar yer alır. Torus ve silmelerin sayıları iki ile üç arasında değişir. Eserlerin kilit yuvaları bir dörtgen plakanın dövülerek el formunda bükülmesiyle oluşturulmuştur. Nitekim fibulaların çoğunluğunda kilit yuvasında parmaklar belirgin işlenmiştir. İğneyi oluşturan tel ise gövdenin bir ucuna iki veya üç kez sarılarak kullanılmıştır. Eserler gövde yapılarına göre üçgen ve yarım daire olmak üzere sınıflandırılmıştır. Çalışmada fibulaların tarihlendirilmesinde benzer örneklerden yararlanılmıştır. Böylelikle Elazığ Müzesi fibulaları M.Ö. VIII.-VII. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Elazığ Müzesi'nde sergilenen fibulaların elbiselerin uçlarını birleştirmenin yanı sıra kemer ya da kuşaklarda aksesuar olarak kullanıldığı önerilebilir. İncelemiş olduğumuz fibulalar bilinenlere yeni katkılar sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fibula, Urartu, Assur, Elazığ Müzesi, Giysi.

A Group of Fibula from Elazığ Museum

Abstract

In the article, ten fibulae found in Elazığ Museum were evaluated. The fibulae were brought to the museum by purchasing. For this reason, there is no data on their finding places and conditions. In the study, it has also been tried to clarify the usage areas and functions of the fibulae and the production and decoration techniques. The fibulae produced in bronze were produced by casting technique. There are symmetrically placed ridges and toruses on the arms of the circular-sectioned fibulae. The number of torus and ridges varies from two to three. The lock slots of the pieces were formed by forging a rectangular plate and bending it in the form of a hand. As a matter of fact, the fingers are clearly engraved in the lock slot in the majority of fibulae. The wire forming the needle was used by wrapping two or three times on one end of the body. The pieces are classified as triangular and semi-circular according to their body structure. Similar examples were used in the dating of fibulae in the study. Thus, the fibulas of Elazığ Museum were dated to the VIIIth-VIIth centuries BC. It can be suggested that the fibulae exhibited in Elazığ Museum were used as accessories for belts or sashes, as well as joining the ends of the dresses. The fibulae that we have examined are important in terms of providing new contributions to the known.

Keywords: Fibula, Urartu, Assyrian, Elazığ Museum, Clothing.

---

* Doç. Dr. Pınar PINARCIK, Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, Düzce/TÜRKİYE, E-mail:pınarpınarcik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6757-1719.Söz konusu fibulalara çalışma izni veren Elazığ Müze Müdürlüğü'ne ve Müze Uzmanları Bilal Aydın ve Reyhan Haroğlu Kaya'ya teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca fibulaların çizimini titizlikle yapan Arkeolog/Desinatör Rahime SELİM'e de teşekkür ederim.

EXTENDED ABSTRACT

Hooked needles used to fasten the two ends of a dress or fabric together are called fibula. Fibulae have been used as an ornament as well as functionality on clothes. Fibulae were used in different geographies and cultures in ancient times. As a matter of fact, in almost every period, these cultures have also produced their own fibula types depending on the developing technology. The fibulae which spread over a wide geographical area, have been used since the middle of the IInd millennium BC and reached their peak in the Iron Age. Information about the use and functions of fibulae was obtained by archaeological data. The generally accepted view in the studies on this subject is that fibulae are used to join the two ends of the clothes. In this context, it is understood by both visual data and grave findings that fibulae were used on the shoulder, chest, arm and belt. It has also been suggested that the fibulae may have been used as an accessory in dresses, as well as to fasten the ends of the dresses. It is also known that jewelry was used as an amulet or periapt against evil by human beings in ancient times. Although there is no data showing that fibulae were used for this purpose, it has been stated that fibulae had an important place in the ceremonial clothes of Phrygian kings. Thus, it is possible that the fibulae were used for religious purposes. In addition to these, as in many other jewelry examples, fibulae must have been used as a status indicator. Metals such as gold, iron, silver and bronze were used in the production of fibulae. From the fibulae unearthed in the Near East, it is understood that bronze was mostly preferred in their production. Forging and casting techniques were applied in the production of fibulae. It is also known that some fibulae made of bronze and iron were covered with gold. Gold and silver fibulae are mostly in forging technique. Sand casting technique was used in the production of bronze fibulae. In the ornaments seen on the fibulae, mostly linear and rarely granulated relief techniques were applied. The subject of our study is ten fibulae in Elazığ Museum. Ten fibulae that we will discuss in the article are bronze production. These were brought to Elazığ Museum by purchasing. For this reason, there is no data on finding status of the pieces. Body structures were taken as basis in determining the types of fibulae. Accordingly, fibulae of Elazığ Museum are divided into two types as ones with triangular and semicircular bodies. Fibulae made by casting technique are circular-sectioned. There are symmetrically placed toruses on the arms of the fibula. There are also one or two ridges among these toruses. The wire forming the needle is tied to one end of the body by wrapping it twice. The lock slot of the fibulae is formed by forging a plate and bending it in the form of a hand. Although most of them are undecorated, there are grooves made in the linear technique on the top of one example. In this context, it is certain that there is a division of labour in the production of fibulae that we have examined. Since early times, jewelry has been used by everyone, regardless of gender. Therewithal, the visual arts and the data obtained from the settlements and tombs confirm this. Fibulae, which constitute of a group of jewelry, were also used without gender discrimination. It is one of the accepted views that jewelry, which is an important accessory for human beings, also determines social status. Since the fibulae, which we have evaluated from Elazığ Museum and which constitute of a group of jewellery, were brought to the museum by purchasing, there is no data on the finding places and conditions. For this reason, it does not seem possible to clarify the place of fibulae in determining social status. Fibulae have been used as an accessory of clothes since the second millennium BC. As a matter of fact, it is known that the fibulae found in the royal tomb excavated in Gordion are an important part of the ceremonial costume of the Phrygian king. Again, in Khorsabad relief, Bor relief, Persepolis Apadana, Ivriz relief, Zincirli relief and Maraş relief, fibulae are depicted as a part of the clothing. The ten fibulae in Elazığ Museum are small in size. In this context, it can

be thought that these fibulae are used as accessories on belts or sashes, as well as combining the ends of the dresses. Among fibulae, similars of ones in triangular shape are seen in tombs of Deve Höyük II dated to 1st millennium BC, in layer SS78 dated to 1st millennium BC in Lidar Höyük; in Luristan; in Burial I dated to Period II at Hasanlu, Period I dated to approximately the last quarter of the 8th century BC at Tepe Nush-i Jan, tomb 36 dated to about the end of the 8th century BC in Marlık in Northwestern Iran; in room 23 of the Neo-Assyrian space J in Khorsabad in Northern Mesopotamia, and in the Neo-Assyrian layer in Nimrud and Assyria. Similar semicircular fibulae are found in tomb number 45 date to the Iron Age in Norşuntepe in Anatolia, in Adilcevaz Urartian period tombs, in layer TT78 dated to the 1st millennium BC in Lidar Höyük, in Urartian settlements Bastam, Toprakkale, Van Castle, Ayanis and Karmir-Blur and in the Urartian period tombs in Murat Tepe Höyük, Van/Altuntepe KM 14 tomb and Van/Kalecik Necropolis Ka.19 tomb among the Urartian necropolises. In addition to scientific archaeological excavations, there are also semicircular fibulae found as a result of illegal excavations and exhibited in Turkey and abroad. The fibulae found and studied in these museums have been dated to the Urartian Period. Ten fibulae in the collection of Elazığ Museum, on which we examined, were brought to the museum by purchasing. There is no data on finding status of these pieces. For this reason, similar examples were used in the dating of fibulae in the study. Thus, we can date the fibulae to the VIIIth-VIIth centuries BC.

Giriş

Elbise ya da kumaşın iki ucunu birbirine tutturmak için kullanılan çengelli iğneler fibula olarak tanımlanır (Muscarella 1964: 35-36; Bilir 2020: 24). Fibulalar kıyafetlerde işlevselliğin yanı sıra birer süs ögesi olarak da kullanılmıştır (Tekocak 2012: 27). Eski Çağ'da farklı coğrafya ve kültürlerde fibulalar kullanım görmüştür. Nitekim hemen her dönemde, gelişen teknolojiye bağlı olarak bu kültürler kendine özgü fibula tipleri de ortaya koymuşlardır. Geniş bir coğrafi alana yayılmış olan fibulalar, M.Ö. II. binin ortalarından itibaren kullanım görmüş ve Demir Çağı'nda ise zirve noktasına ulaşmıştır (Tekocak 2012: 28; Erdan 2017: 52-53). M.Ö. 13. yüzyılda Miken ticaretinin yaygınlaşması ile fibulalar Kıbrıs, Kilikya ve Orta Doğu'ya kadar ulaşmıştır (Stronach 1959: 181; Muscarella, 1967: 41-42; San 2006: 37; Tekcan 2012: 28). Yakındoğu'da ise ilk fibula örneklerinin M.Ö. 13. yüzyılın sonlarına doğru veya 12. yüzyılda görüldüğü belirtilmiştir (Muscarella 2007: 175; Tekcan 2012: 28). Ayrıca Yakındoğu'da fibulaların en erken örnekleri Kıbrıs, Filistin ve Suriye'den bilinir (Muscarella 1965: 233). Mezopotamya ve İran'da ise fibulalar M.Ö. 7. yüzyılda yaygın kullanılmıştır (Muscarella 1965: 233; San 2006: 37). İran Bölgesi'nin ise en erken fibulaları Luristan'dan bilinir (Muscarella 1965: 233). M.Ö. I. binde Kafkasya'da bölgeye özgü fibula tiplerinin üretimi söz konusudur. M.Ö. 8. yüzyılda Assur Krallığı'nda da fibula kullanılmıştır. Anadolu'da M.Ö. 8. yüzyılda yaşamış olan Frigler uygarlığı da fibula üretiminde önemli bir yere sahiptir (San 2006: 37; Erdan 2017: 53; Bilir 2020: 24). Ayrıca M.Ö. I. binde Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van Gölü Havzası merkez olmak üzere kurulmuş olan Urartu Krallığı'nın takı sanatında da fibulalar önemli bir yer tutar (Öğün 1979: 178-188; San 2006: 35-51; Belli 2010: 356-367).

Arkeolojik verilerden fibulaların kullanım yerleri ve işlevleri hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu konu üzerine yapılmış olan çalışmalarda genel olarak kabul edilen görüş, fibulaların elbiselerin iki ucunu birleştirmede kullanıldığıdır (Muscarella 1964: 35-36; San 2006: 37; Tekocak 2012: 27; Bilir 2020: 24). Nitekim Khorsabad (Muscarella 1967: pl. II/fig.1) ve Bor (Muscarella 1967: pl. V/fig. 6) kabartmalarında pelerin uçlarını birleştirmede kullanılan fibulalar bu görüşü destekler. Ayrıca Persepolis Apadanası (Muscarella 1967: pl. III-IV/figs. 2-

3), İvriz kabartması ve Zincirli kabartmalarında (Muscarella 1967: pl. VI/fig. 7) omuz kısmında; Persepolis Apadanası (Muscarella 1967: pl. VI/fig. 7) ve Maraş kabartmasında (Muscarella 1967: pl. VIII/fig. 8) kemer üzerinde fibulalar betimlenmiştir. Bunların yanı sıra Assur dönemi gömülerinde fibulalar iskeletlerin göğüs ya da omuz kısmına yakın bulunmuştur (Stronach 1959: 204). Bu bağlamda hem görsel verilerden hem de mezar buluntularından fibulaların omuz, göğüs, kol ve kemer üzerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Fibulaların elbise uçlarını tutturmanın yanı sıra elbiselerde birer aksesuar olarak kullanılmış olabileceği de önerilmiştir (Tekocak 2012: 27). Ayrıca fibulaların boyutları da kullanımları ilgili bilgiler vermektedir. Keza “büyük fibulaların yün kalın kumaşları, küçük fibulaların ise keten gibi ince kumaşları tutturmak için kullanılmış olabileceği” önerilmiştir (Muscarella 1967: 51; Bilir 2020: dipnot 1). Eski Çağ’da insanoğlu tarafından takıların kötülere karşı birer muska ya da nazarlık olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Şimdilik fibulaların bu amaçla kullanıldığına dair veriler bulunmamakla birlikte Frig krallarının tören kıyafetlerinde fibulaların önemli bir yer tuttuğu ifade edilmiştir (Stronach 1959: 203; San 2006:38). Böylelikle fibulaların dini amaçlı kullanılmış olması da ihtimal dahilindedir. Bunların yanı sıra diğer birçok takı örneğinde olduğu gibi fibulalar statü göstergesi olarak da kullanılmış olmalıdır. Frig tümülüslerinde ele geçen fibula örneklerinden yola çıkılarak M.Ö. I. bin ortalarından itibaren kraliyet ailesi veya üst düzey yöneticilerin fibula kullanımlarının yaygınlaştığı ifade edilmiştir (Tekin 2018: 178).

Fibulaların üretiminde altın, demir, gümüş ve bronz gibi madenler kullanılmıştır. Yakındoğu’da bugüne kadar ele geçen fibulalardan, bunların üretiminde çoğunlukla bronzun tercih edildiği anlaşılmaktadır. Fibulaların üretiminde dövme ve döküm teknikleri uygulanmıştır. Tunç ve demirden üretilen bazı fibulaların altın ile kaplandığı da bilinmektedir. Altın ve gümüş fibulalar çoğunlukla dövme tekniğindedir. Bronz fibulaların üretiminde ise kum kalıplarda döküm tekniği kullanılmıştır (San 2006: 39; Tekin 2018). Fibulalar üzerinde görülen süslemeler de çoğunlukla linear ve nadiren de olsa granüle ile kabartma teknikleri uygulanmıştır.

Elazığ Müzesi Fibulaları

Fibulalar Yakındoğu coğrafyasında geniş bir kullanım görmüştür. Elazığ Müzesi depolarında bulunan ve bu çalışmaya konu olan fibulaların da bilinen örneklerle birlikte değerlendirilmesi fibula tipolojisine katkı sağlayacaktır. Makalede ele alacağımız on adet fibula bronz üretimidir. Bunlar Elazığ Müzesi’ne satın alma yolu ile kazandırılmıştır. Bu nedenle eserlerin buluntu durumları ile ilgili veriler bulunmamaktadır. Fibulaların tiplerinin belirlenmesinde gövde yapıları temel alınmıştır. Buna göre Elazığ Müzesi fibulaları üçgen ve yarım daire gövdeliler olmak üzere iki tipe ayrılmıştır.

Katalog

Katalog No 1: Envanter No: 81 TMKC 3-25; Ölçüleri: Yük. 2 cm, Çap: 3 cm, İğne Uzun. 4 cm.

Tanımı: Üçgen gövdeli fibula sağlam durumdadır. Döküm tekniğinde yapılmış olan eser yuvarlak kesitlidir. Fibulanın kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş üç adet torus bulunur. Bu toruslar arasında ikişer adet silme yer alır. İğneyi oluşturan tel, gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlanmıştır. Fibulanın kilit yuvası ise bir plakanın dövülerek el formunda bükülmesiyle oluşturulmuştur (Figür 1).

Benzerleri: Pedde 2000: Taf. 40/543, Taf. 70/1044.

Katalog No 2: Envanter No: 81 TMKC 2-67; Ölçüleri: Yük. 2 cm, Çap: 4 cm, İğne Uzun. 4 cm.

Tanımı: Fibula üçgen gövdeli olup tündür. Yuvarlak kesitli fibula döküm tekniğinde üretilmiştir. Fibulanın kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş iki adet torus ve bu toruslar arasında ikişer adet silme bulunur. İğneyi oluşturan tel, gövdenin bir ucuna üç kez sarılarak bağlanmıştır. Kilit yuvası bir plakanın dövülerek el formunda bükülmesiyle yapılmıştır. Nitekim kilit yuvasında baş parmak belirgindir (Figür 2).

Benzerleri: Muscarella 1988: 46, Fig. 52; Pedde 2000: Taf. 66/961.

Katalog No 3: Envanter No: 81 TMKC 3-23; Ölçüleri: Yük. 2,5 cm, Çap: 4 cm, İğne Uzun. kırık.

Tanımı: Üçgen gövdeli fibulanın iğne kısmı kırık ve eksiktir. Yuvarlak kesitli fibula döküm tekniğinde üretilmiştir. Fibulanın kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş dört adet silme yer alır. Kilit yuvası el formunda olup parmaklar blirgin şekilde işlenmiştir (Figür 3).

Benzerleri: Muscarella 1984: 416, Fig. 2; Pedde 2000: Taf. 57/785-786; Curtis 2013: Pl. LXXXVIII/1072.

Katalog No 4: Envanter No: 81 TMKC 3-24; Ölçüleri: Yük. 2 cm, Çap: 2 cm, İğne Uzun. 3 cm.

Tanımı: Fibula üçgen gövdeli olup sağlam durumdadır. Yuvarlak kesitli fibula döküm tekniğinde yapılmıştır. Eserin kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş üç adet torus ve bu toruslar arasında ikişer adet silme bulunur. İğneyi oluşturan tel, gövdenin bir ucuna iki kez sarılmış, kilit yuvası bir plakanın dövülerek el formunda bükülmesiyle oluşturulmuştur (Figür 4).

Benzerleri: Muscarella 1988: 209, Fig. 317; Pedde 2000: Taf. 61/840; Curtis 2013: Pl. LXXXVIII/1071.

Katalog No 5: Envanter No: 82 TMKC 4-16; Ölçüleri: Yük. 4 cm, Çap: 4 cm, İğne Uzun. Kırık.

Tanımı: Sağlam durumda olan fibula üçgen gövdelidir. Eser döküm tekniğinde üretilmiş ve yuvarlak kesitlidir. Fibulanın kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş üç adet silme vardır. Kilit yuvası bir plakanın dövülerek el formunda bükülmesiyle oluşturulmuştur. Nitekim kilit yuvasında parmaklar belirgin şekilde görülür (Figür 5).

Benzerleri: ---

Katalog No 6: Envanter No: 82 TMKC 5-1; Ölçüleri: Yük. 3 cm, Çap: 3 cm, İğne Uzun. Kırık.

Tanımı: Yarım daire gövdeli fibula yuvarlak kesitlidir. Döküm tekniğinde yapılmış olan fibulanın iğne kısmı kırık ve eksiktir. Fibulanın kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş bir adet torus vardır. Torusun alt ve üst kısmında birer silme bulunur. Eserin gövdesinin üst kısmı yivlerle benzenmiştir. Kilit yuvası bir plakanın dövülerek el formunda bükülmesiyle oluşturulmuş olup baş parmak belirgindir. Eserin tepe kısmında bir halka yer alır (Figür 6).

Benzerleri: Schmidt 2002: 80, Taf. 65/976.

Katalog No 7: Envanter No: 82 TMKC 5-2; Ölçüleri: Yük. 2 cm, Çap: 2 cm, İğne Uzun. Kırık.

Tanımı: Fibula yarım daire gövdelidir. Yuvarlak kesitli eser döküm tekniğinde üretilmiştir. Fibulanın kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş silmeler yer alır. Kilit yuvası kısmen kırık ve eksik olmak ile birlikte bunun da dövülerek el formunda bükülmesiyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Tutamağın karşısında bulunan diğer kolun ucu yuvarlatılarak yarım daire şeklinde sonlandırılmıştır. Fibulanın iğnesi ise kırıktır (Figür 7).

Benzerleri: Öğün 1978: Lev. 31/15; Pedde 2000: Taf. 17: 234, Taf. 23/313, Taf. 23/320; Ayaz 2006: 26, Kat. No. 80; Belli 2010: 359; Çavuşoğlu 2015: Fig. 7/34; Bilir 2019: 102, Fig. 3/14-Type B.VIa.

Katalog No 8: Envanter No: 83 TMKC 6-4; Ölçüleri: Yük. 1.5 cm, Çap: 2 cm, İğne Uzun. Kırık.

Tanımı: Yarım daire gövdeli fibulada iğne kırık ve eksiktir. Döküm tekniğinde üretilmiş olan fibula yuvarlak kesitlidir. Fibulanın kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş birer silme görülür. Eserin gövdesinin üst bölümü daha şişkin olup bu bölümde bir adet kabartma bant bulunur. Kilit yuvası bir plakanın dövülerek el formunda bükülmesiyle yapılmıştır. El formunun baş parmağı belirgin olup diğer parmaklar linear çizgilerle belirginleştirilmiştir. Ayrıca bir önceki örnekte olduğu gibi bu fibulanın tutamağının karşısında bulunan diğer kolun ucu yuvarlatılarak yarım daire şeklinde sonlandırılmıştır (Figür 8).

Benzerleri: Belli 2010: 360.

Katalog No 9: Envanter No: 80 TMKC 9-51; Ölçüleri: Yük. 3 cm, Çap: 3.5 cm, İğne Uzun. 4.5 cm.

Tanımı: Yarım daire gövdeli fibula sağlam durumdadır. Döküm tekniğinde üretilmiş olan fibula yuvarlak kesitlidir. Fibulanın kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş üç adet silme bulunur. İğneyi oluşturan tel, gövdenin bir ucuna bir kez sarılarak bağlanmıştır. Fibulanın kilit yuvası ise bir plakanın dövülerek el formunda bükülmesiyle oluşturulmuştur. Kilit yuvasında parmaklar belirgin olarak görülür. Fibulanın her iki kolunda silmelerin hemen üst tarafından gövdeye doğru linear tekniğinde süsleme bulunur. Ayrıca gövdenin üst kesiminin her iki tarafı kabartma tekniğinde dairelerle bezenmiştir (Figür 9).

Benzerleri:---

Katalog No 10: Envanter No: 81 TMKC 1-11; Ölçüleri: Yük. 2 cm, Çap: 1.5 cm, İğne Uzun. 2 cm.

Tanımı: Sağlam durumda olan fibula yarım daire gövdelidir. Döküm tekniğinde üretilmiş olan fibula yuvarlak kesitlidir. Fibulanın kolları üzerinde simetrik yerleştirilmiş üç adet silme yer alır. Kilit yuvası bir plakanın dövülerek el formunda bükülmesiyle oluşturulmuştur. İğneyi oluşturan tel, gövdenin bir ucuna iki kez sarılarak bağlanmıştır (Figür 10).

Benzerleri: Wartke 1990: 79/b; Tarhan 1994: Fig. 21/1; Stone – Zimansky 2003: 227, Fig. 11.15; San 2006: 52, Fig. 2/a; Belli 2010: 358; Özdemir 2019: Şek. 4/12; Göğtaş – İgit 2019: 546, Foto. 15.

Sonuç

En erken dönemlerden itibaren takının insanoğlunun hayatında önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Devletleşme süreci ve gelişen teknolojiye bağlı olarak takı üretiminde de gelişmeler kaydedilmiştir. Örneğin, Kassit ve Yeni Babil dönemi yazılı kaynakları, takı üretiminden sorumlu kişilere dair veriler içermektedir (Oppenheim 1949: 172). Yine Mezopotamya'nın yazılı kaynaklarında kuyumcu “*zadim*”, altın ustası “*kudim/kuttimum*” olarak geçmektedir (McIntosh 2005: 258). Ayrıca takı üretiminde “*kalıp hazırlayan, döküm yapan ve daha ince işler (süsleme) yapan profesyonel ustaların olduğu*” belirtilmiştir (Çavuşoğlu – Gökce – Işık 2014: 30). Elazığ Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmış on adet fibulanın tamamı bronz üretimi olup döküm tekniğinde yapılmıştır. Büyük çoğunluğu bezemesiz olmakla birlikte bir örneğin tepe kısmında linear tekniğinde yapılmış yivler bulunur.

Bu bağlamda incelemiş olduğumuz fibulaların üretiminde de bir iş bölümünün olduğu muhakkaktır.

Eski Çağ'da takılar kadın, çocuk ve erkekler tarafından kullanılmıştır. Arkeolojik verilerden betim sanatı ve mezarlardan ele geçen veriler de bunu doğrulamaktadır. Takıların bir grubunu oluşturan fibulalar da cinsiyet ayrımı yapılmadan kullanılmıştır. İnsanoğlu için önemli bir aksesuar olan takıların sosyal statüyü de belirlediği de kabul edilen görüşlerdendir. Elazığ Müzesi'nden değerlendirmiş olduğumuz ve takıların bir grubunu oluşturan fibulalar satın alma yolu ile müzeye kazandırıldığı için buluntu yerleri ve durumları hakkında veri bulunmamaktadır. Bu nedenle fibulalardan hangilerinin krali, dini ya da halk kesimi tarafından kullanıldığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Arkeolojik verilerden fibulaların M.Ö. II. binden itibaren kıyafetlerin bir aksesuarı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Gordion'da kazısı yapılan kraliyet mezarında ele geçen fibulaların Frig kralının tören kostümünün önemli bir parçası olduğu önerilmiştir (Stronach 1959: 254). Yine Khorsabad (Muscarella 1967: pl. II/fig.1), Bor (Muscarella 1967: pl. III/fig. 2), Persepolis Apadanası (Muscarella 1967: pl. IV/fig. 3), İvriz kabartması, Zincirli kabartmalarında (Muscarella 1967: pl. VI/fig. 7) ve Maraş kabartmalarında da (Muscarella 1967: pl. VIII/fig. 8) fibulalar kıyafetin bir parçası olarak betimlenmiştir. İncelemiş olduğumuz fibulalar boyut açısından küçüktür. Bu bağlamda Elazığ Müzesi'nde sergilenen fibulaların elbiselerin uçlarını birleştirmenin yanı sıra kemer ya da kuşaklarda aksesuar olarak kullanıldığı da düşünülebilir. 82 TMKC 4-16 envanter numaralı fibulanın tepe kısmında bir halka mevcuttur. Olasılıkla bu halkaya zincir benzeri bir nesne takılmıştır. Urartu Dönemine ait bazı fibulalarda bu tür halka ve zincirlere rastlanır. Zahlhaas, *"bu tür fibulalarda ufak bir cımbız ve göz kalemi gibi süs eşyalarının takıldığı"* ileri sürmüştür (Zahlhaas 1991: 188, Res. 56-57). Üzerinde halka bulunan 82 TMKC 4-16 envanter numaralı fibula örneğinin de bu amaçla kullanılmış olması ihtimal dahilindedir.

Fibulalardan üçgen formluların benzerlerine Anadolu'da M.Ö. I. bine tarihlenen Deve Hüyük II mezarlarında (Pedde 2000: Taf. 40/543), Lidar Höyük'te M.Ö. I. bine ait tabaka SS78'de (Pedde 2000: Taf. 57/785-786); Luristan'da (Pedde 2000: Taf. 70/1044); Kuzeybatı İran'da Hasanlu'da Period II'ye tarihlenen Gömü I'de (Muscarella 1988: 46, Fig. 52), Tepe Nush-i Jan'da yaklaşık olarak M.Ö. 8 yüzyılın son çeyreğine ait Period I'de (Muscarella 1988: 209, Fig. 317), Marlık'ta yaklaşık M.Ö. 8. yüzyılın sonlarına tarihlenen mezar 36'da (Muscarella 1984: 416, Fig. 2); Kuzey Mezopotamya'da Khorsabad'da Yeni Assur Dönemine ait mekan J'nin 23 no'lu odasında (Pedde 2000: Taf. 66/961), Nimrud (Curtis 2013: Pl. LXXXVIII/1071-1072) ve Assur'da (Pedde 2000: Taf. 61/840) Yeni Assur dönemine ait tabakada rastlanır. Yarım daire formlu fibulaların benzerleri ise Anadolu'da Norşuntepe'de Demir Çağı'na tarihlenen 45 numaralı mezar (Schmidt 2002: 80, Taf. 76/976), Adilcevaz Urartu dönemi mezarlarında (Öğün 1978: Lev. 31/15), Lidar Höyük'te M.Ö. I. bine tarihlenen tabaka TT78'de (Pedde 2000: Taf. 17: 234), Urartu merkezlerinden Bastam (Pedde 2000: Taf. 23: 313), Toprakkale (Wartke 1990: 79/b), Van Kalesi (Tarhan 1994: Fig. 21/1), Ayanis (Stone – Zimansky 2003: 227, Fig. 11.15) ve Karmir-Blur'da (Pedde 2000: Taf. 23: 320), Murat Tepe Höyük'te Urartu dönemi mezarlarında (Özdemir 2019: Şek. 4/12), Urartu Nekropollerinden Van/Altıntepe KM 14 mezarı (Ayaz 2006: 26, Kat. No. 80) ve Van/Kalecik Nekropolü Ka.19 mezarından (Çavuşoğlu 2015: Fig. 7/34) bilinir. Bilimsel arkeolojik kazıların yanı sıra kaçak kazılar sonucu bulunmuş yurt içi ve yurt dışında sergilenen yarım daire formlu fibulalar da bulunur. Bu müzeler arasında Van (Belli 2010: 359-360), Bolu (Bilir 2019: 102, Fig. 3/14-Type B.VIa), Diyarbakır (San 2006: 52, Fig. 2/a), Ahlat (Göğtaş – İgit 2019: 546, Foto. 15) ve

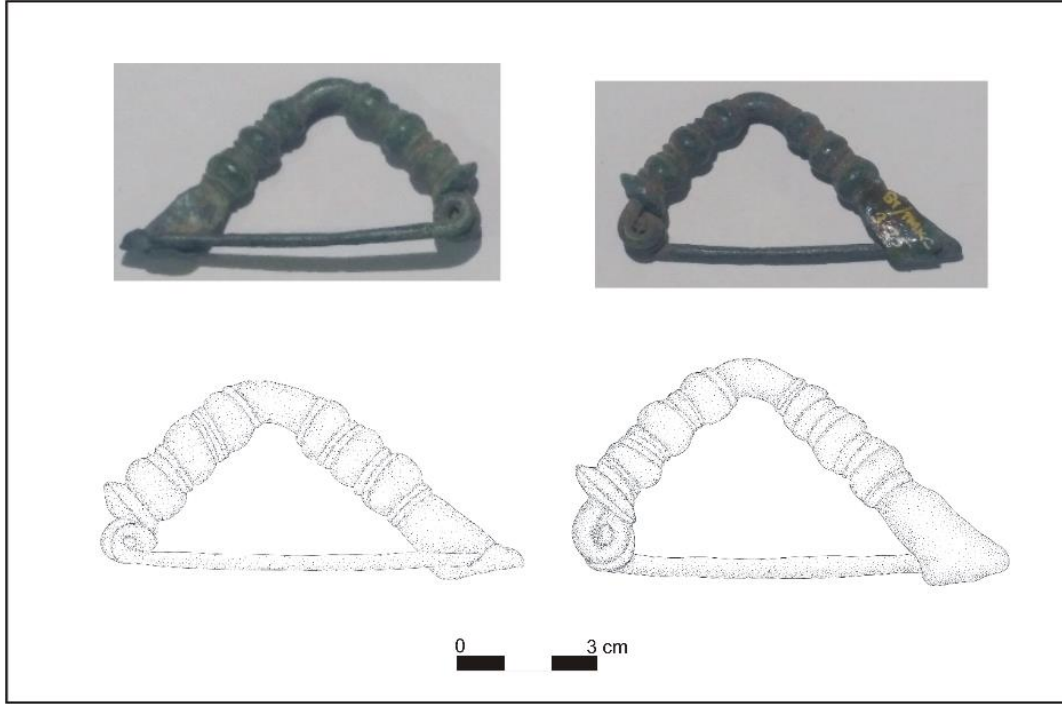
Prähistorische Staatssammlung (Belli 2010: 358) Müzeleri gelir. Bu müzelerde bulunan ve çalışılan fibulalar Urartu Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Elazığ Müzesi koleksiyonunda bulunan ve üzerinde inceleme yaptığımız on adet fibula satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır. Söz konusu eserlerin buluntu durumları ile ilgili veriler bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışmada fibulaların tarihlendirilmesinde benzer örneklerden yararlanılmıştır. Böylelikle fibulaları M.Ö. VIII.-VII. yüzyıllara tarihlendirebiliriz.

Kaynakça

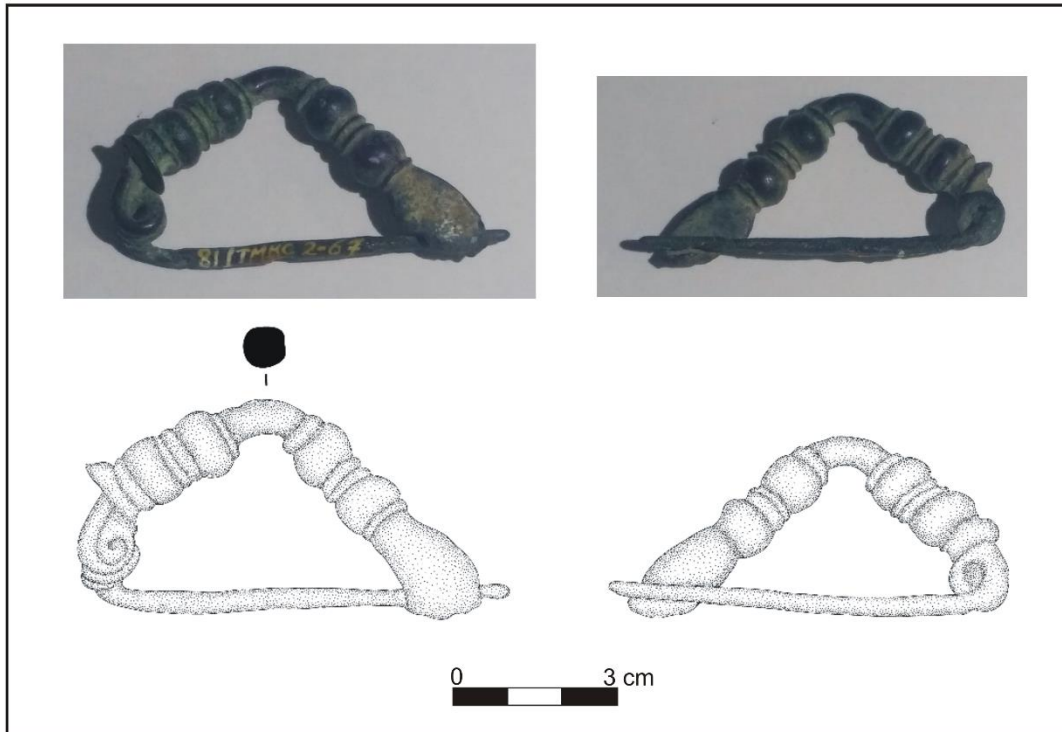
- Ayaz 2006 G. Ayaz, *Van/Altintepe Urartu Nekropolü Takıları*, (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi), Van.
- Belli 2010 O. Belli, *Urartu Takıları*, İstanbul.
- Bilir 2019 A. Bilir, "Bronz Fibulae of the Bolu Museum", *CEDRUS*, VII, 77-105.
- Bilir 2020 A. Bilir, "Kocaeli Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Fibula", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/9, 23-34.
- Curtis 2013 J. Curtis, *An Examination of Late Assyrian Metalwork with Special Reference to Nimrud*, Oxbow Books, Oxford and Oakville.
- Çavuşoğlu – Gökce -Işık 2014 R. Çavuşoğlu, B. Gökce, K. Işık, "The Craftsmen and Manufacturers in the Urartian Civilization", *Anatolica*, XL, 23-45.
- Çavuşoğlu 2015 R. Çavuşoğlu, "Van Kalecik Nekropolünden Urartu Takıları", *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler II*, M. Işıklı, B. Can (eds.), 229-242.
- Erdan 2017 E. Erdan, "Aydın Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Frig Tipi Fibula", *Arkeoloji ve Sanat*, 157, 51-60.
- Göğtaş – İgit 2019 N. Göğtaş, İ. İgit, "Ahlat Müzesi'nde Bulunan Urartu Dönemi Madeni Takılar", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/17, 535-552.
- Mcintosh 2005 J. R. McIntosh, *Mesopotamia New Perspectives*, Santa Barbara.
- Muscarella 1964 O. W. Muscarella, "Ancient Safety Pins", *Expedition*, 6/2, 34-40.
- Muscarella 1965 O. W. Muscarella, "A Fibula from Hasanlu", *AJA*, 69/3, 233-242.
- Muscarella 1967 O. W. Muscarella, *Phrygian Fibulae from Gordion*, London.
- Muscarella 1984 O. W. Muscarella, "Fibulae and Chronology, Marlik and Assur", *Journal of Field Archaeology*, 11/4, 413-419.
- Muscarella 1988 O. W. Muscarella, *Bronze and Iron Ancient Near Eastern Artifacts in the Metropolitan Museum of Art*, New York.

- Muscarella 2007 O. W. Muscarella, "Frig Fibulaları (Phrygian Fibulae)", *Friglerin Gizemli Uygarlığı (The Mysterious Civilization of the Phrygians)*, H. S. - T. T. Sivas (eds.), İstanbul, 173-179.
- Oppenheim 1949 A. L. Oppenheim, "The Golden Garments of the Gods". *Journal of Near Eastern Studies*, 8, 172-193.
- Öğün 1978 B. Öğün, "Die Urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos", *Reprinted from the Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, 61-67.
- Öğün 1979 B. Öğün, "Urartäischen Fibeln", *Akden Des VII. Internationalen Kongresses Für Iranische Kunst und Archäologie*. München, 7-10 September 1976, Berlin, 178-188.
- Özdemir 2019 A. Özdemir, "Murat Tepe'de Ele Geçen Urartu Dönemi Metal Eserleri", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/18, 731-749.
- Pedde 2020 F. Pedde, *Vorderasiatische Fibeln Von der Levante bis Iran*, Germany.
- San 2006 O. San, "Diyarbakır Müzesinde Yer Alan Urartu Tunç Fibulaları", *Olba*, XIII, 35-54.
- Schmidt 2002 K. Schmidt, *Norşuntepe Kleinfunde II*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz Am Rhein.
- Stone – Zimansky 2003 E. C. Stone, P. Zimansky, "The Urartian Transformaiton in the Outher Town of Ayanis", *Archaeology in the Borderlands, Investigations in Caucasia and Beyond*, A.T. Smith ve K.S. Rubinson (eds.), Los Angeles, 213-228.
- Stronach 1959 D. Stronach, "The Development of the Fibula in the Near East, *Iraq*, 21/2, 180-206.
- Tarhan 1994 M. Taner, "Recent Researches at the Urartian Capital Tushpa", *Tel Aviv*, 21/1, 22-57.
- Tekin 2018 H. Tekin, *Madeni Eser Tipolojisi*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Tekocak 2012 M. Tekocak, "Akşehir Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Bronz Fibula", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 27-42.
- Wartke 1990 R. B. Wartke, *Toprakkale Untersuchungen zu den Metallobjecten im Vorderasiatischen Museum zu Berlin*, (=Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients 22), Berlin.

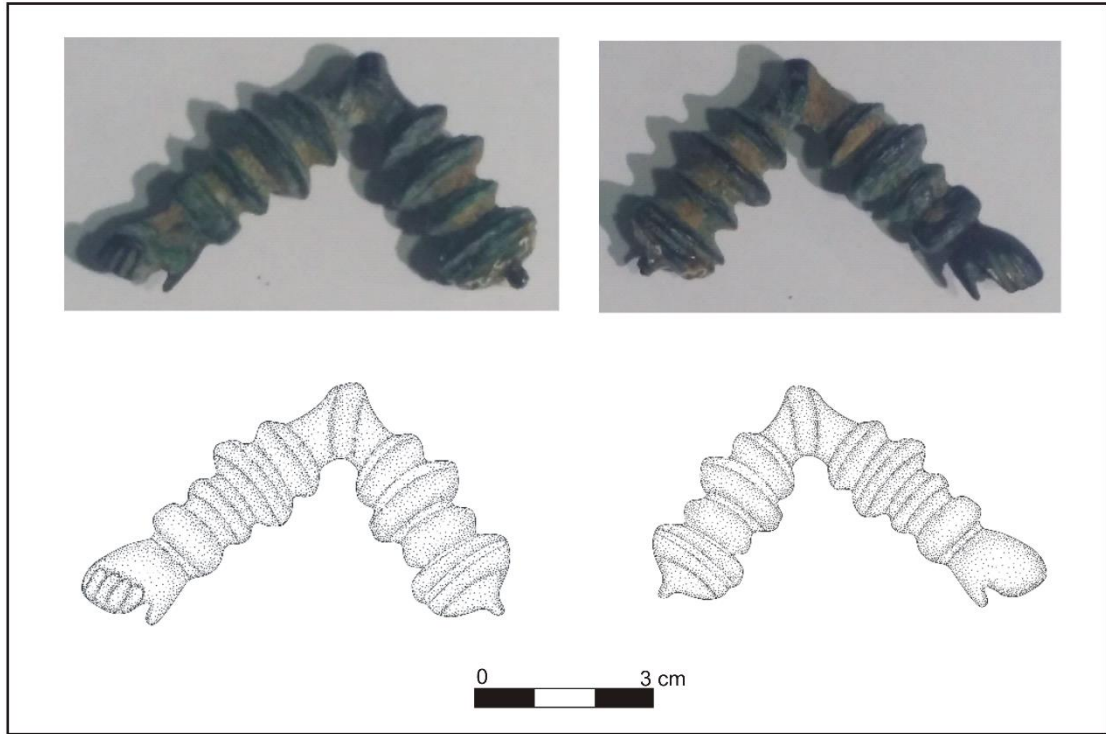

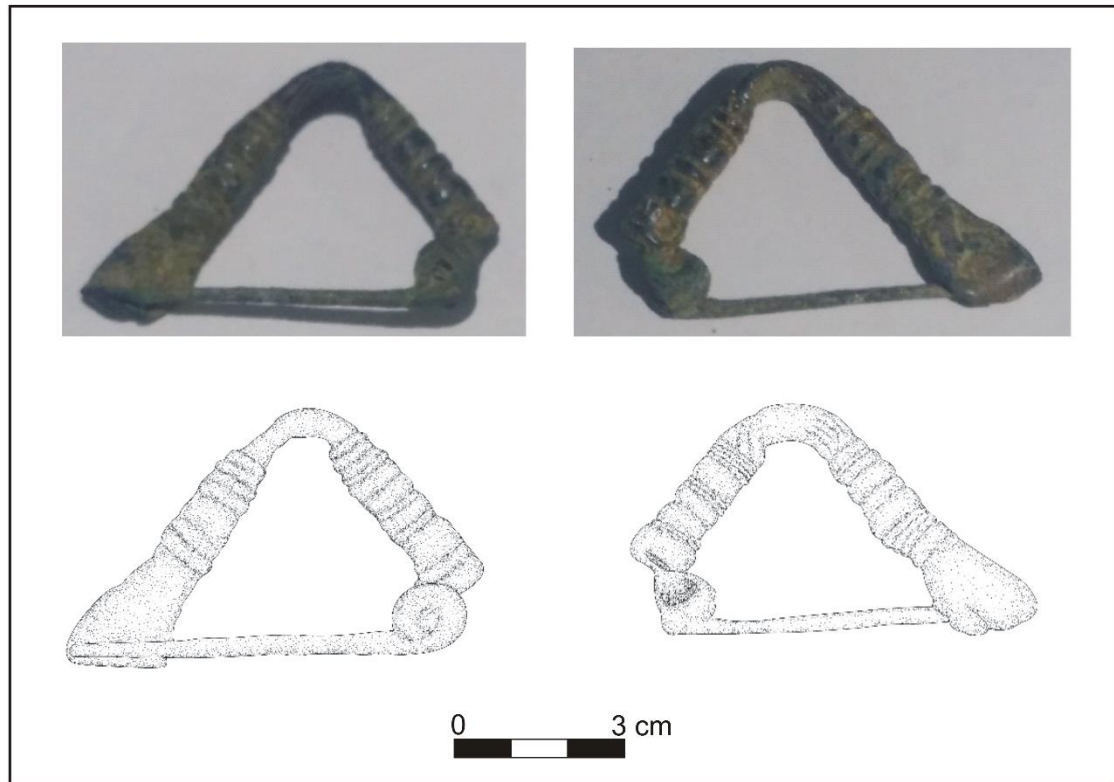
Figür 1- (Env. No. 81 TMKC 3-25)

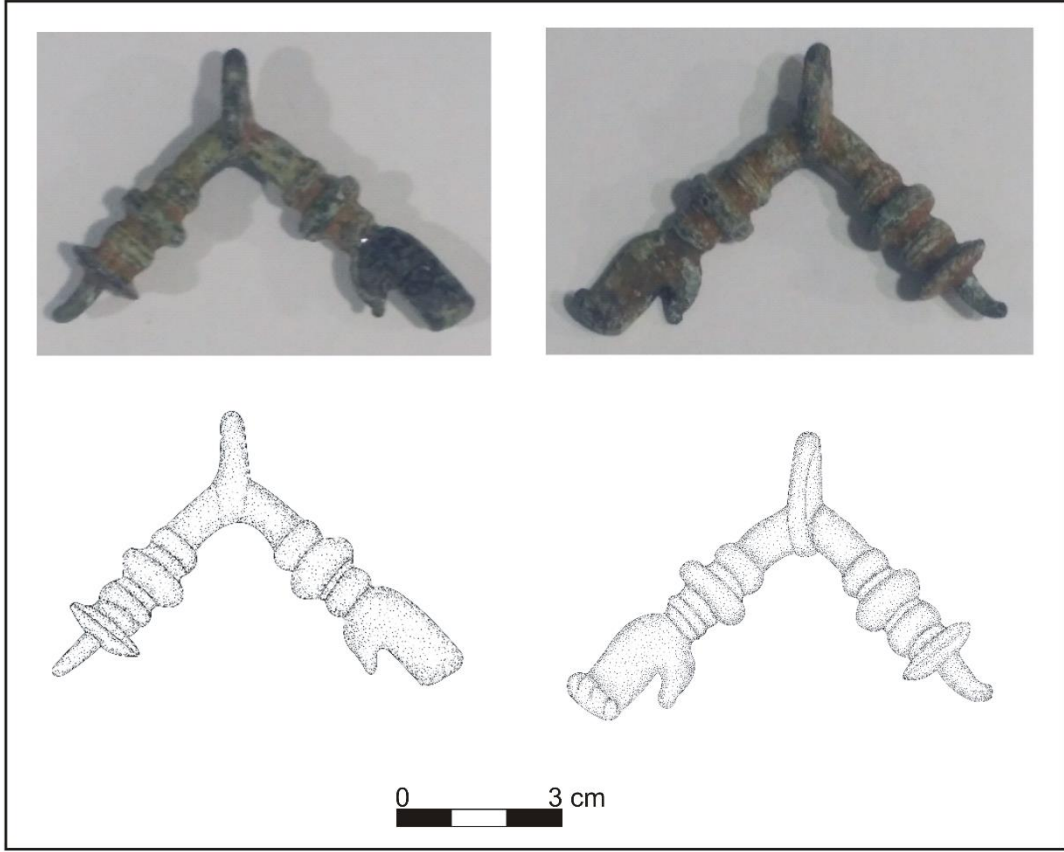
Figür 2- (Env. No. 81 TMKC 2-67)

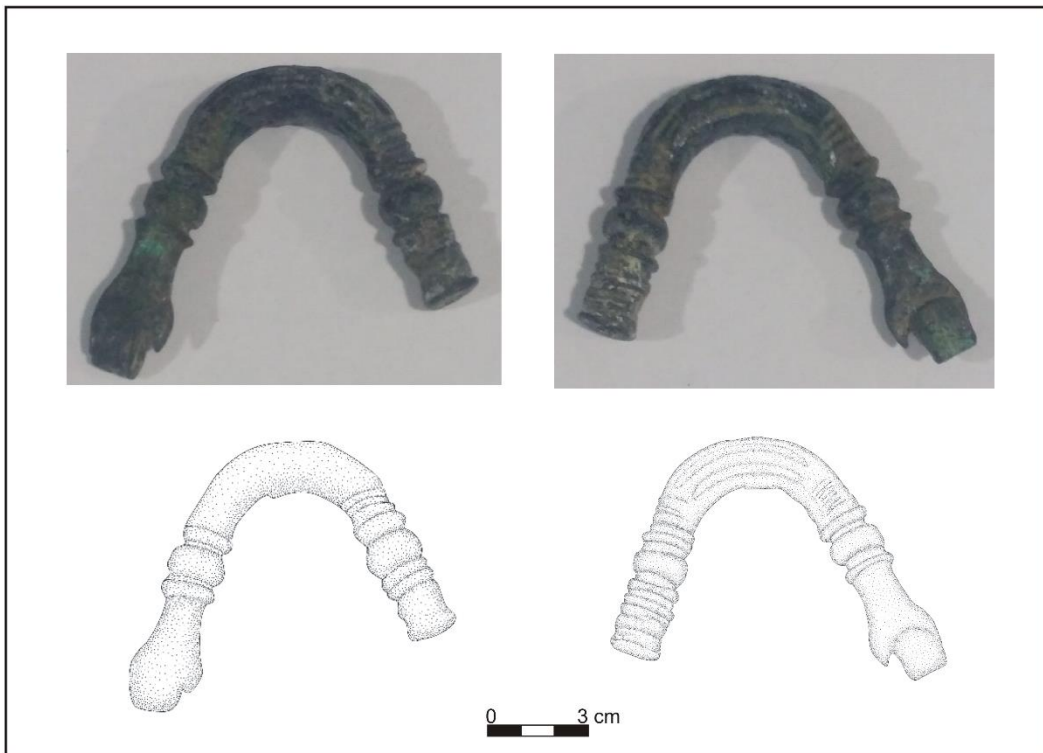
Figür 3- (Env. No. 81 TMKC 3-23)

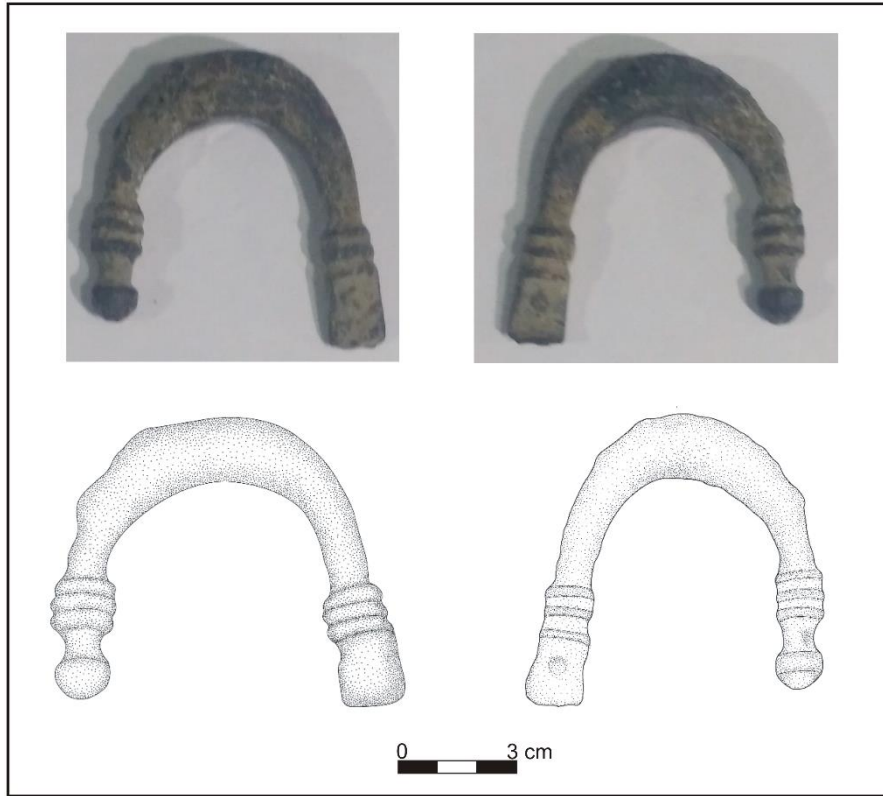
Figür 4- (Env. No. 81 TMKC 3-24)

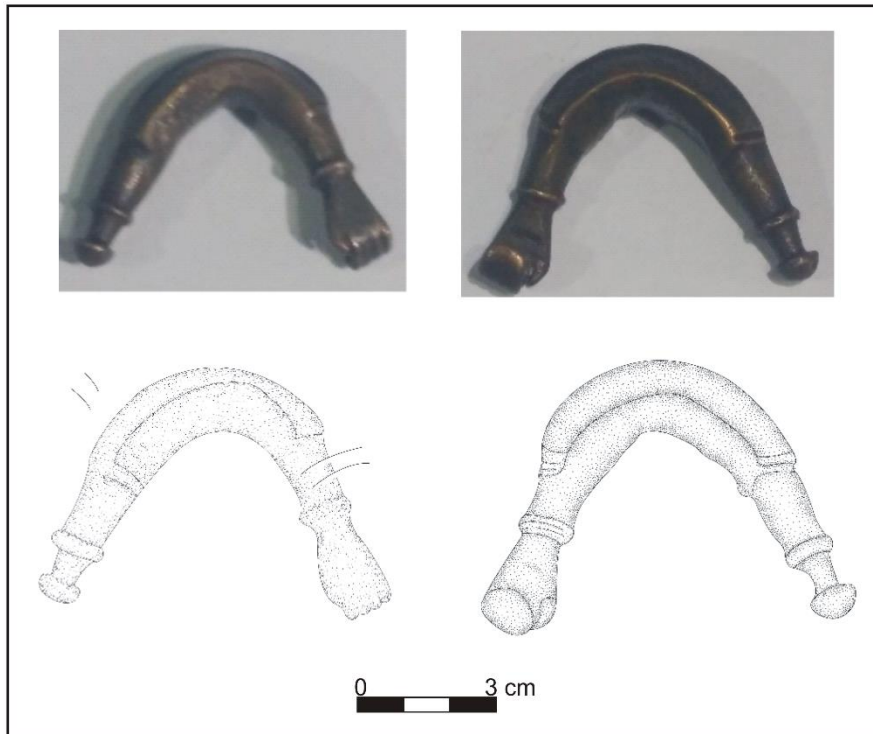
Figür 5- (Env. No. 82 TMKC 4-16)

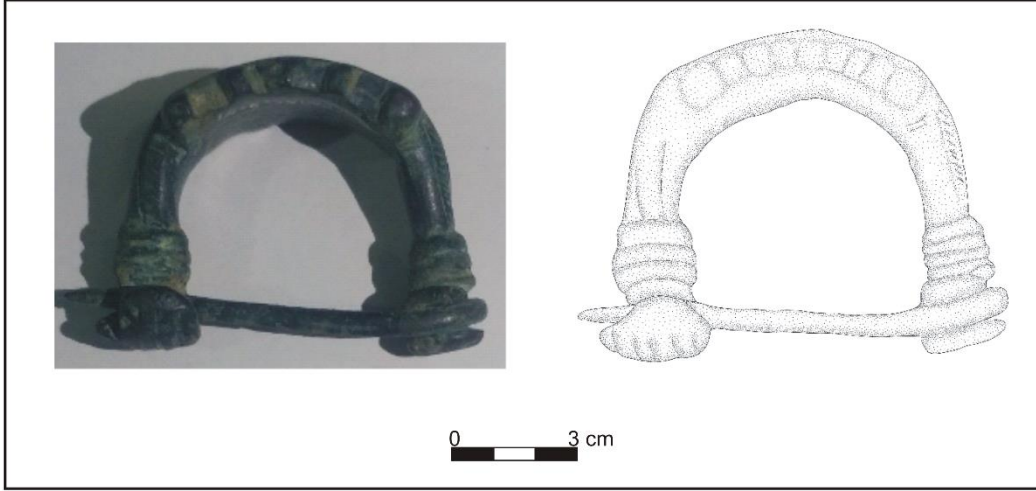
Figür 6- (Env. No. 82 TMKC 5-1)

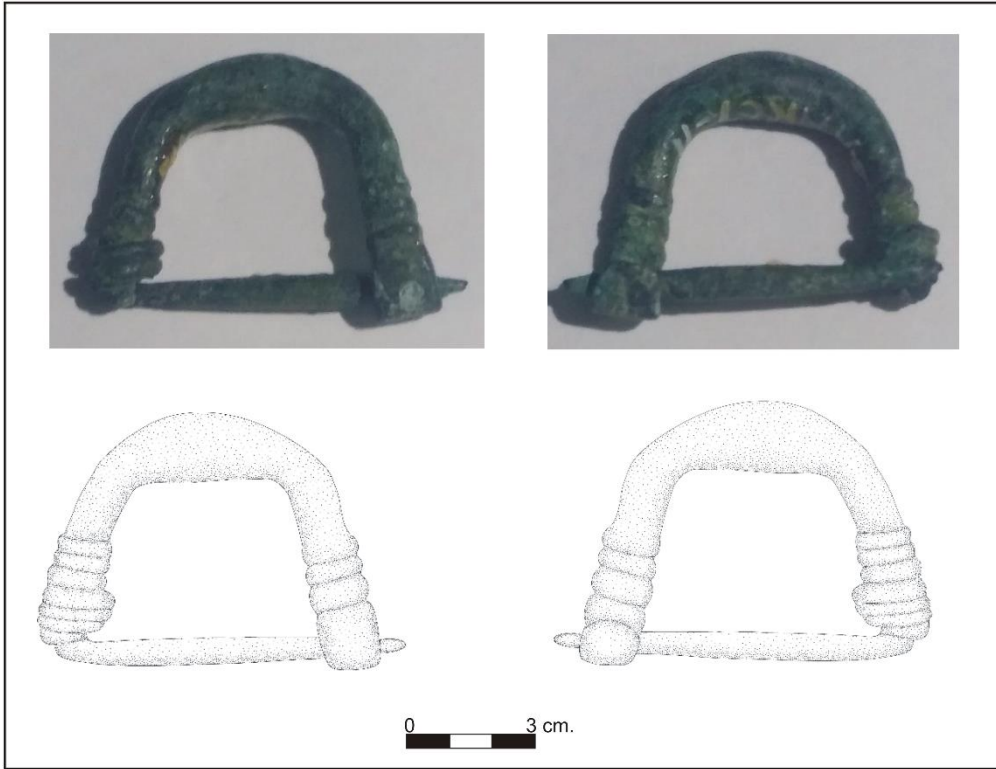
Figür 7- (Env. No. 82 TMKC 5-2)

Figür 8- (Env. No. 82 TMKC 6-4)

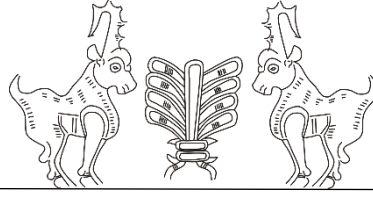

Figür 9- (Env. No. 80 TMKC 9-51)

Figür 10- (Env. No. 81 TMKC 1-11)

Araştırma Makalesi – Research Article
Başvuru / Submitted: 15.11.2021
Kabul / Accepted: 06.12.2021

GEOGRAPHY AND CLIMATE ON THE SITE SELECTION OF ARCHAEOLOGICAL SETTLEMENTS: EXAMPLES FROM KURA-ARAXES SETTLEMENTS IN THE UPPER EUPHRATES-MALATYA BASIN

Umut PARLITI*– Eyüp CANER**

Abstract

Climate and geography play a significant role in the mobility of people, affecting their economic pursuits, eating and clothing habits, architectural construction techniques, and the selection of building materials. In this context, the geography-climate conditions in which civilizations are born and flourish become the prevailing elements that determine their socio-cultural characteristics. Within this scope, this paper explores and presents a brief evaluation of the Kura-Araxes settlements in the Upper Euphrates-Malatya Basin through the key mounds. The earliest findings regarding the urbanism of the archaeological settlements in the region date back to the 4th millennium. However, as the Keban and Karakaya Dams submerged the archaeological site, general assessments about these settlements could only be made with the available archeological data afterwards. Besides, since the rescue excavations were carried out swiftly, there was confusion in the evaluation of the results and the comparison of the data. Moreover, as the settlements have not been completely unearthed and the inconsistency experienced in the chronological plane still exists, new evaluations are needed about these settlements. To this end, landscape analysis of the Kura-Araxes settlements, which are among the noteworthy mounds of different scales, was conducted, and the results regarding the geographical distribution problematic in the location selection of the settlements were analyzed. In addition, even if it was incomplete, the significant data about the architectural texture of the settlements were evaluated on the common denominator.

Keywords: Upper Euphrates-Malatya Basin, Kura-Araxes Settlements, Geography, Climate, Settlement Archeology.

Arkeolojik Yerleşimlerin Yer Seçiminde Coğrafyanın ve İklimin Etkisi: Yukarı Fırat-Malatya Havzası'ndaki Kura-Aras Yerleşim Örnekleri

Öz

İklim ve coğrafya, insanoğlunun yeryüzüne dağılımını, ekonomik uğraşlarını, giyimini, beslenme alışkanlığını, mimari yapı teknikleri ile yapı malzemesini, kültürlerini ve karakterlerini etkileyen önemli bir unsurdur. Bu bağlamda uygarlıkların doğduğu ve var oldukları coğrafya-iklim koşulları, uygarlıkların sosyokültürel özelliklerini belirleyen ana unsurdur. Bu çerçevede makalemizde, Yukarı Fırat-Malatya Bölümü'ndeki Kura-Aras yerleşimlerini anahtar höyükler üzerinden kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Yukarı Fırat-Malatya Bölümü'ndeki arkeolojik yerleşimlerin şehirciliğine dair en erken bulgular MÖ IV. binyıla dayanmaktadır. Ancak bu bölümün arkeolojik potansiyeli Keban ve Karakaya Baraj Gölleri altında kaldığından yerleşimlerin genel değerlendirmeleri sonradan yapılabilmektedir. Kurtarma kazıları hızlı yapıldığından sonuçların değerlendirilmesinde ve verilerin karşılaştırılmasında karışıklıklar yaşanmaktadır. Hem yerleşimlerin tam anlamıyla açılmamış olmaları

---

* Dr., Atatürk University, Faculty of Letters / Department of Archeology, Erzurum-Turkey, umutparliti62@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9895-4926.

** Lecturer., Batman University, Sason Vocational College, Batman-Turkey, eyup.caner@batman.edu, ORCID ID: 0000-0003-3411-9723.

hem de kronolojik düzlemde yaşanan tutarsızlık nedeniyle anahtar yerleşimler üzerinden bu sorunsalların tekrar ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle farklı ölçekli anahtar höyüklerden Kura-Aras yerleşmeleri bulunanların peyzaj analizi yapılarak yerleşimlerin yer seçiminde coğrafi dağılım sorunsalına dair sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca eksik olsa dahi yerleşimlerin mimari dokusu hakkında önemli görülen veriler ortak paydada değerlendirilerek coğrafya ve iklimin, yerleşim merkezlerinin konumlandırılmasındaki faktörlerine dönük sonuçlar okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Yerleşimler: Yukarı Fırat-Malatya Bölümü, Kura-Aras Yerleşimleri, Coğrafya, İklim, Yerleşim Arkeolojisi.

Introduction

When we take a glance at the archaeological past of humanity, it is evident that humans have had to adapt to the topography and climatic characteristics of the land they inhabited in order to survive since their existence to the present day. In this direction, Paleolithic people created their toolbox with materials available in the nature like stone, wood, and bone. They utilized plant flora, animal fauna, and the main resources such as water, earth, and fire for subsistence (Lewin 1997: 5, 40-44). It didn't take long for human beings who specialized in the use of these tools to realize that they could be in harmony in the site they lived in by adapting to its topography and climate through experiencing its advantages and disadvantages. This analysis made people's living standards more effective and of high quality and led them to the question of how they could make it more sustainable in the historical development process (Güvenç 1999: 148, 184, 185-186). These questions are still valid seeking new answers with developing technology and inventions, and the latest standards for land use are getting more sophisticated each day.

In fact, it has not been straightforward to attain these standards. It has been made possible through exploration, understanding, analysis, and then consolidation of these standards. The adventure of human history was initially sustained by enduring the forces of nature. Learning how to strive against the obstacles in nature, humans have confronted the hurdles through their innate capacity and the means they have created based on their needs. At first, they began to benefit from nature with simple methods. They have become aware of how they can use and exploit the mountains, hills, rivers and valleys that make up their natural habitat along with the opportunities and challenges these resources offered to them. Primitive people, who constantly followed atmospheric events, observed that there were multiple variables in the main structure dynamics depending on human and physical conditions (Suner 2011: 86). This analysis drove them to change their dwellings. In this direction, they started to make some judgments about the strengths, weaknesses of their environment and their capabilities. It is plausible to state that these initiatives are the first survey studies, the first SWOT analyzes of humankind. Our ancestors, who were faced with unprecedented problems, utilized the basic materials in their immediate vicinity to cope with the challenges in their life. They enhanced their tools as their needs increased and exploited them accordingly. Thanks to the array of tools they fashioned from the first day they encountered the elements of nature in the physical world, these communities began to diminish the impact of harsh and adverse conditions that could emerge from environmental forces. Our ancestors began turning their circumstances in their favor with technological progression (Turan 1973: 47-58; Turan 1974: 13-16).

The geography and climate have shifted over time and left our ancestors with new demands no matter how much they have tried to attune them since the early ages. This transformation has continued in the triangle of humans, landforms, and climate, and has existed till to the present day. Sometimes people will try to adapt to nature or resist and transform it. Although individuals, groups, and communities want to adapt to the conditions they are in or eliminate

some difficult circumstances, but nature, which is constantly in motion, will bring new challenges (Landmann 1974: 2, 5). Landforms and climate, which are the vital criteria in determining the progress of humankind, continued to have an impact from architectural elements to clothing, eating, and drinking habits. Depending on the variations in geographical formations, climate conditions constituted the foundation of human progression. People have determined their living places and life models according to the mountainous and plain landforms of their site and climate conditions such as hot, moderate, or cold (Pirenne 1972: 86; Braudel 1976: 85). In this regard, this study covers the role of geography and climate factor in the location selection of the Kura-Araxes peoples in the Upper Euphrates-Malatya Basin in light of the aforementioned criteria with an emphasis on their geographical locations and architectural structures.

1. The Effect of Geographical Elements in Human History

People must have tried to analyze the physical world they were in from the moment they began to leave their mark on the first pages of the science of archeology. Geographical constituents have also affected the population of our ancestors to a great extent in parallel with technological development. The geographical conditions of the people directly affected the population rate, living order, subsistence economy, and the architectural designs of the houses (Knowles 1974: 65). People, who have resisted the environment and the natural change of climate, have continued to design interior and exterior spaces according to their own needs for thousands of years (Slessor 2002: 32-33). However, even in the process called harmony, the environment-human interactions have never been static. The changing environment has brought about varying needs and social dynamics. This forced people to demand more from the nature. Every form of adaptation within the ever-changing interaction wheel has led to new internal contradictions both in the environment and in the living space. In this respect, we can say that the basic dynamics that make up the movement in the external and internal environment have a great impact on the emergence and diversification of the social and economic system (Aksoy 1975: 66).

The social and economic dynamics dating from the first day to the Paleolithic Ages have undergone numerous changes with the transition of people to the settled order. The effective exploitation of nature by humans dates back to the pre-era of the domestication of grain and animals (Turan 1980: 32). Since the Aceramic Neolithic period, which is the beginning of settled life, communities have chosen places suitable for life in terms of geography and climate. This phenomenon manifests itself like the shape of a fertile crescent with its surroundings in which the earliest settlements were established, and the architectural styles, and the selected materials were modified by the favored location. People first built temporary-seasonal shelters and then permanent abodes until the conditions became convenient. Considering these data, we can contend that the developmental stage in architecture is shaped by the changes in the eating habits of the communities and the environmental contingencies (Erçin 2005: 1). Moreover, the environment has a great influence on the formation of identity of a community or an individual as well as the level of consciousness in the society (Abalı-Barkul-Seçkin 1996: 56-58).

It is probable to attribute the source of the evolution in technical knowledge to the expansion in the consciousness level of humanity. There is a parallelism between the high level of consciousness of a community and the struggle for the existence of that community (Leiss 1972: 121). In the historical process, the only progress that triggered the advancement of technology has been consciousness. While consciousness impacts behavior in the environment, it also influences the human interpretation of the environment. According to Mannheim, from the very

beginning, humanity has been grounded on the margins of environmental characteristics and climate, and then, surely, by addressing the need and the economic dimensions, they have grasped and implemented the technical capabilities over time (Mannheim 1936, 68).

1.1. Location Selection of Upper Euphrates-Malatya Settlements According to Geographical Elements

Although the Upper Euphrates-Malatya Region is mountainous, it represents the smoothest part of the Eastern Anatolia Region, which has become flat with broad depression plains. Malatya-Elazığ depression plains, which are the subject of our study, form the southern border of the Eastern Anatolia Region. The plains of Malatya, Elazığ, Bingöl, Afşin, and Elbistan form the flattest areas of the Eastern Anatolia Region, which have very rough terrains. While such depression plains in mountainous terrain are unique lands for agricultural activities, they also depict an endless abundance with the surrounding streams. In addition, depression plains serve as intersections in interregional transportation. The deep valleys formed in the mountainous terrain are natural corridors for transportation and by reaching a depression plain that is a junction, people can pass through another passage, then another region after the valley (Atalay-Mortan 2007: 447; Koday-Akbaş 2016: 307-308) (Map. 1). These favorable conditions of the Malatya- Elazığ plains, which are at such a crossroads, have managed to attract people throughout history to date. In this context, Malatya- Elazığ environs, where the population number and density of the Eastern Anatolia Region are the highest today, must have maintained this density from prehistoric times to the present day. As it is today, the Upper Euphrates-Malatya Section, which forms the junction of the Caucasus and Western Anatolia of the Mesopotamian region, has been the scene of the transition and interaction of cultures (Parliti 2016: 317). The archaeological excavations carried out in the region support this as well (Table. 1).

1.1.1. Large Scale Mounds

Korucutepe, one of the large mounds, has a width of 500x300 m and a height of 17 m. The mound is located on a flat ground so that the main sources can be easily reached (Whallon-Kantmann 1970: 3, V, Lev. 3). In Korucutepe, 6 burnt layers that can be associated with the Kura-Araxes culture were identified. The 4th and 5th of these have small rectangular mudbrick structures. The walls and floors were plastered with mud-gypsum. It is understood that the settlement, together with other architectural structures, was in contact with both the Caucasian world and Mesopotamia-Syria. Handmade pottery was unearthed in all the Kura-Araxes layers found in these excavations. It is stated that those that are associated with the Caucasus region are undercooked and burnished. Coarse and well-fired vessels ranging from gray to orange are associated with Northern Mesopotamia-Northern Syria. These pots were dated to Early Dynasty III and the Akkadian period (2600-2100 BC). There is a mention of a defensive wall to protect the settlers during the period of houses with double stone foundations dating to the Kura-Araxes culture, 2600-2200 BC (Van Loon-Bucclatti 1969, 79, Fig. 1; Van Loon-Bucclatti, 1970, 73-77). It is known that parallels of the ornate Kura-Araxes pottery recovered at Korucutepe/Aşağı İçme were also found in Könk, Tepecik and Tülintepe (Burney, 1958: 182, 194, Map.3-270, Fig. 180-3).

Another key center, Norşuntepe, with a width of 500x300 m and a height of 35 m, is located on a flat surface overlooking its surroundings (Hauptmann 1970: 103; Hauptmann 1979: 53-54). It is stated that the Kura-Araxes settlement of Norşuntepe could not be earlier than 3000 BC and that this settlement had a cultural relationship with Arslantepe VIB (Nocera 2000: 75, Fig. 3a). With this process, ceramics reflecting the communication with both the east and the south were reached in the settlement. The main reason why very little data on the floors in which

these vessels with black polished incised decoration and strip-shaped handles were recovered is due to the destruction caused by the thick fortification wall of the late phase (Hauptmann 2000: 420-421). In the Kura-Araxes culture layers, well-fired, fine wheel-made yellowish, light grayish green terracotta pots were found, indicating uninterrupted communication with Syria and Mesopotamia. Kura-Araxes-type ceramics reflecting the communication with the Caucasian world continued to be found extensively (Hauptmann 1970: 111, Lev. 6). It is likely to understand from the round architectural structures and terracotta pots that the communication with the Caucasian world increased, which indicates the middle and last phases of Kura-Araxes (Dikkaya 2003: 22). In one of these examples, a front room was added in front of the main room of the house that was unearthed on Floor 17. Architectural remnants of this feature were also detected in the Kvatskhelebi, Amiranis Gora (Georgia), and Shengavit (Armenia) Kura-Araxes levels (Hauptmann 2000: 423). In this process, we can understand from the small number of ceramic samples that Norşuntepe's communication with the Mesopotamian world came to a standstill. It is stated that the Mesopotamian-influenced ceramics were replaced by Kura-Araxes ceramics (Hauptmann 1982: 26). At the sixth building level, late Kura-Araxes, a palace-like center with warehouses and workshops covering an area of 2,700 m² was unearthed during the excavations (Hauptmann 1982: 17-18).

Könk Höyük, another large-scale crucial settlement, rises in the southwest corner of Altınova with dimensions of 500x350 m and a height of 18 m. It is located in a flat area with the village settlement covering it. The terracotta pots collected from the mound consist of Kura-Araxes and painted ones (Whallon-Kantman 1970: Könk). This large and high mound is surrounded¹ by smaller mounds such as Kuruçayır Tepesi, Peylik, Şaykatepe, and Haceri Körtepe. In this case, although the center of Könk is a mound, smaller-scale mounds, which we can call satellites, are lined up around it.

Tepecik Höyük is located on a flat plain with a width of 300x200 m and a height of 17 m (Burney 1958: 193-194; Esin 1997: 1760-1761). Architectural structures belonging to the Kura-Araxes peoples were unearthed on the 2nd and 4th cultural floors of the southern terrace of Tepecik. It is understood that the mud-brick houses belonging to the 4th level were built from mud-brick walls without stone foundations. It is also observed that stone foundations were used from time to time on these large walls and their tops were built with mud bricks. The large structure with two rows of foundations made of large stones protrude outward at intervals (Esin 1970: 154; Esin 1972: 145). It is stated that a close resemblance of the terracotta stamp found in the 4th layer is very similar to the ones made of steatite in the Tarsus Early Bronze Age² II layers (Esin 1974: 48-49). In addition, excavated triangular foot fragments similar to the hearth legs known from Pulus and Güzelova were found. Aside from the Kura-Araxes type terracotta artifacts, light beige wheel-made vessels were also found, indicating that communication from the south direction continued (Esin 1970: 154-157). Apart from the architectural structures and small finds unearthed on the south terrace, the large fortification wall of the same period was reached. This defensive line, probably consisting of two bodies, was supported by buttresses. The houses made of mudbrick were planned adjacent to the said wall system in a rectangular plan (Esin 1979: 89-90, Lev. 46, 50; Esin 1982: 81-82, Lev. 61, 65, 67). In another sounding, this stone-founded building with two chambers and a later annexed room, dated to the EBA, was thought to be a warehouse. There were hearths inside the adjacent adobe-walled building.

---

¹ For detailed information, see Seçen-Dirik-güvener-Tuncer 2021: 2, https://www.academia.edu/11491186/Keban_Project.

² Hereinafter, it will be abbreviated as EBA.

The base of the hearth is made of broken-furnished painted pots and jars. In the latest settlement dated to the Kura-Araxes culture, wheel-made, matt black, and brownish-gray wares were found together with Kura-Araxes wares. During the EBA I period, together with Kura-Araxes ceramics, light beige-buff, red burnished ware groups, and Chaff-Faced Simple Wares were found together (Esin 1974: 40-41,44).

1.1.2. Medium Scale Mounds

Tülintepe, one of the medium-sized mounds, is 250x200 m wide and 16.60 m high, located on a slight mound (Esin-Arsebük 1974a: 137). This is an indication of a location selection to overlook the area. During the excavations, it is understood that the monumental architecture dated to the EBA was a defensive wall surrounding the mound. It has been found that the surrounding wall is large enough to limit the EBA settlement. In addition, a well with a diameter of 3.60 m, which was built in a single row of smooth raft stones, was uncovered. A large number of Kura-Araxes-type pottery was unearthed from this well. EBA pots, stove legs, bone awls, obsidian and flint tools, polishing stones, spindle whorls, and many bovine bones were found (Esin-Arsebük 1974b: 66, 68, Fig. 5, 8-9).

Yeniköy Höyük, one of the northernmost settlements of the Upper Euphrates, had dimensions of 200x150 m and a height of 15-20 m. The mound was located on the skirt of a natural hill (Koşay 1976a: 175-176). A one-roomed building with a single row of stone foundations, possibly dated to EBA III, was opened in Yeniköy. Although the interior of the room is plastered, there is a low bench along the wall. In the deepening, two rooms with mudbrick walls were unearthed, this time dating to EBA II. The houses are twin rooms. The rooms have an oven and a grinding bench. A honeycomb-shaped warehouse was opened to store grain (Günay 1976: 183-185).

Another medium-sized mound, Arslantepe, measured 200x120 m and was 30 m high. Unlike the other mounds in Malatya, it was settled on the plain in the Malatya Basin. With this feature, it is a key Kura-Araxes settlement on the roads opening from north to south and east to west (Frangipane 1992: 183; Marro, 2011: 292, 296-298, Fig. 12.1). It was determined that Arslantepe had cultural relations with the settlements in the area where the Kura-Araxes peoples were located and the surrounding regions. In Period VII, architectural structures with magnificent public features were unearthed. Among the most notable of these are the longhouses with a rectangular plan and the complex that include both administrative and religious activities. These structures were built of stone and adobe. The monumental structures held the commercial networks of the settlement (Frangipane 2000: 443-445, Fig. 1). During the VIA process, it can be said that while Arslantepe's relations with Malatya, where it is located, and its close neighbor, Elazığ, continued, it established closer cultural connections with the Caucasus region (Burney 1993: 311-312).

Taşkun Kale, 150x150 m in size and 20 m high, is located right at the end of the slope overlooking the valley. Its location overlooks the region. During the excavations at Taşkun Kale, EBA remains were found under the medieval destruction layer (Whallon-Kantman 1970: Taşkun Castle; French-Mitchell 1972: 46, 50). The EBA settlement with the small rectangular grooved building technique was unearthed (McNicoll 1973: 168-169, Fig. 10).

İmamoğlu, one of the medium-sized mounds, measures 150x140 m and is 16 m high. The mound is located on the upper part of a stream bed (Özdoğan 1977: 38-39; Uzunoğlu 1983: 131). The most important EBA structure of İmamoğlu is the "house with stairs". This place is entered through the door in the room with the stairs in the west. There is a large domed oven, a horseshoe stove with an ashtray, and a grinding trough in this house. There are two kitchens in the house. The oven, grinding bench and pottery finds match exactly with the kitchen of

Yeniköy Höyük. In the house with stairs, Kura-Araxes-type ceramics and paint decorated pottery dated to the EBA III phase were found. The stone-walled terrace wall was reached during the excavations carried out around the house with stairs. A trapezoidal-rectangular window was detected during the depth sounding. Inside the windowed space, there was a domed oven and a horseshoe hearth. The ceramics recovered here are dated to EBA II. On the floor just above the terrace wall, a slightly protruding, flat rimmed, keeled, flat base Kura-Araxes vessel dated to EBA I was found. There is a relief chevron decoration on the belly of the pot (Uzunoglu 1988: 210-211, Fig. 13).

1.1.3. Small Scale Mounds

One of the small-scale mounds, Taşkun Mevkii measured 130x130 m and was approximately 2.5 m high (French-Mitchell 1972: 46, 51; Sagona 1994: 5). It is possible to say that this settlement was a satellite mound since it is 1 km southeast of Taşkun Kale. At Taşkun Mevkii, 4 important stratigraphic levels have been identified that can be associated with Kura-Araxes. The top floor, Level I, is mostly known for its painted ceramics. Although Level IA is defined by pits, traces of a structure built on a substantial stone foundation were found just below these deposits. The walls are mostly 0.75 m and 1.00 m thick (Sagona 1994: 5, Fig. 8). There was a main room in the middle of the knitted, basket-woven, and plastered houses in Taşkun Mevkii. Inside the main room, there was a hearth and a horned andiron. Opposite the back wall of the main room of the house, there was an entrance and a mud bench with a niche in the corner of the room. This house reflects the common cultural influence in Transcaucasia and Eastern Anatolia Region. It is also possible to compare the architectural structures and other finds in Arslantepe VIB1, Değirmentepe III and I, Norşuntepe XXII-XIV levels in Anatolia. The origin of this architectural structure is sought in Shida Kartli, which is known for its kurgans in northern Georgia. It is also associated with the rounded structures of Khizanaat Gora and the rectangular structures with rounded corners of Kvatskhelebi. It has been reported that it is possible to see reed/branch plastered structures further south in Samtskhe and Dzhavakheli in Azerbaijan, in Kakheti, Baba Dervish I in Sioni, and Haftavan Tepe in Northwest Iran (Sagona 1994: 6).

Another center Pirot, which prospered on the banks of the Euphrates, measures 140x95 m and is 25 m high. It was located on an elevation formed by the coastal embankment of the river (Serdaroğlu 1977: 119; Karaca 1981: 109-110). In this respect, although both mounds are strategically located on the crossing point of the roads, the river must have also been utilized. The structures in which compacted earth and large mud bricks were used during the excavations in the North Section were dated to EBA III. Dark paint-decorated pottery on a greenish beige, the pinkish beige slip was found on this level. Along with the space opened during the sounding excavation, the hearth and the furnace were exposed. A Kura-Araxes-type bowl and an andiron fragment were found inside the hearth. Just above the building level dated to EBA I, Kura-Araxes and straw-faced fragments were found together. In the building level dated to EBA I, the hidden slipped decorated ware group was more abundant (Karaca 1983: 72; Karaca 1985: 39-40, Fig. 8-13).

Another small mound, Değirmentepe, is 130x120 m wide and 11 m high. It is a hillside settlement on the edge of a ridge on the bank of the Euphrates (Duru 1979a: 14, Lev. 2; Duru: 1979b: 2, 5; Duru 2001: 108). Değirmentepe is located in a place that will partially provide protection needs in the geography where it is located. It can be said that it exhibits a settlement feature aimed at meeting basic needs comfortably. Because when the first settlements were established in the Prehistoric period, Değirmentepe was located on the south bank of the

Euphrates on the slope on which it leaned. Over time, the Tohma Stream merged with the Euphrates and caused great damage to the northern part of the mound (Esin 1981: 91-92). Of the Kura-Araxes levels (IV-I building levels) of Değirmentepe, the IV building level represents the oldest floor. Remains of foundations and rooms with rooms of this floor were unearthed. The floors and doorways of these 2-4-room houses were identified. It was determined that the walls of the houses belonging to phase IVa were made of smaller stones compared to the early periods. The walls on the building III level are made of pise technique (mud) or fences. Houses with rooms were found on the building II level. The walls of the houses are made of regular adobe rows starting from the foundation (Duru 1979b: 11, 18). The building I level is located 50-60 cm above the building II level. It was determined that the walls of the house were built in the same way as in the fenced huts technique on the floor III. It was determined that some sections were mud-plastered. The walls of the houses with at least 2 rooms are made of adobe (Duru 1979b: 12). The mudbrick structure, which is thought to be the perimeter wall, must have protected these settlements and the mud-brick section (Esin 1981: 94).

Köşkerbaba Höyük measures 135x75 m and is 37 m above the river level. It is located about 100 m west of the Euphrates River, where the flat plain narrows (Bilgi 1980: 113, Fig. 1). The Kura-Araxes culture level is understood from the architectural remains unearthed at two different levels. One of the architectural structures unearthed has a stone foundation consisting of large stones with the pavement. While the base of the architectural structures here is made of compacted soil, one of the walls is covered with mud plaster from small stones (Bilgi 1981: 118). The walls of one of the architectural structures, sometimes up to 2 m, were found preserved and painted. The wall paints are black at the bottom of the wall and whitish at the top. On the south wall, another mid-level wall, a group of painting with red dots and black motifs on an unidentified cream surface are applied. The other building has survived to the present day in a highly damaged form. A large platform made of adobe was identified. Under this platform, the remains of the 3rd building were unearthed. According to reports, this building was built on a stone foundation with mudbrick walls. It consists of a rectangular house, which is thought to be a living place for people, and a semi-round structure where animals live (Bilgi 2001: 113-114).

Pulur Sakyol, one of the northernmost settlements of the Upper Euphrates, measures 120x75 m and is 20 m high. Located on a natural hill at an approximate height of 9 m, this mound could easily overlook its surroundings (Whallon-Kantmann 1970: 5, XII; Koşay 1970, 139; Koşay 1976b: XVII, Lev. 1, D). The detection of many storage wells in the settlements of Pulur, which can be associated with the Kura-Araxes culture, shows that the region was at an advanced level in dry agriculture during the mentioned periods. The hearths, mortar, grinding stones, and dough basin found in the settlement provide important clues about the use of the dough obtained from the grain. Chief idols were found under a collapsed ceiling. Apart from individual religious elements, clay idols showing that two rooms were used as temples were also identified. To the east of the rooms, a round ceremonial table was found on which Kura-Araxes-type vessels with winged birds and geometric patterns placed on the outer surfaces (Koşay 1970: 140-141, Photograph. 4-6). The “Anatolian Type Architectural” plan seen in Pulur-Sakyol consists of two rectangular rooms. The horseshoe-shaped hearths, stone foundations, and mud-brick walls that sustain the architecture in these rooms are remarkable. These data reflect the craftsmanship reached by the settlers who lived in the first phase of Kura-Araxes (Erarslan 2006: 82).

Han İbrahim Şah Mound was located on the plain of a natural hill between two streams, measuring 125x60 m and 12 m high. This mound, which is geographically very well-matched, was located at a strategic transition point (Whallon-Kantman 1970: Han İbrahim Şah; Ertem

1972: 63, Lev. 40/1; Ertem 1982: 2, Lev. 1,3). The architecture of the mound, which can be associated with the Kura-Araxes peoples, is based on irregular stones. Mud-brick pieces were also found in ruins. In line with this, we can say that the walls were constructed by building mudbrick on a stone foundation (Ertem 1974: 60). This building is a residence consisting of rooms. The stones forming the stone foundations and stone walls were used without processing (Ertem 1982: 19). The burnt barley, wheat, and chickpeas stored in the 5 cubes that survived the fire in this layer and the undisturbed honeycombs show that the region has achieved an advanced level in agriculture and beekeeping (Ertem 1972: 66, Lev.43, 2). In addition to the Kura-Araxes sherds recovered in the 10 layers associated with Kura-Araxes, sherds decorated with brown and cherry red paint on a beige surface were also found in the mound. Another group consists of geometric decorations made with black paint on a beige surface (Ertem 1982: 14). Parallels of geometric motifs from the pottery were reached in Pulus Sakyol I-VIII, Kalayciktepe V, Tepecik EBA levels. Pottery with this feature was found together with Kura-Araxes ceramics. In addition, the circular form of the horseshoe-shaped hearths unearthed in the mound and the closest parallels of the idols carved on them were found in the XI floor temple in Pulus Sakyol, area A2 (Ertem 1972: 65).

The Şemsiyetepe mound, measuring 70x65 m and having a height of 6 m, is located right on the edge of a small pebbly/conglomerated mound, overlooking its surrounding. In this respect, it overlooks the plain to the east and south (Darga 1981: 53; Darga 1984: 91; Darga 1987a: 291-292). In the lower levels of the Şemsiyetepe Mound, which has a courtyard with a porch, two or three pieces of EBA I painted pots, and a large number of Kura-Araxes-type kitchen vessels were found (Darga 1984: 95). In addition to the Kura-Araxes ceramics, local Altınova ceramics were also found (Darga 2001: 116). In Şemsiyetepe, local limestone foundations of EBA III residence remnants, undergoing several floor repairs on top of each other, and stone sequences denoting the boundaries and plans of the rooms to the east were unearthed. Remains of a horseshoe-shaped mud hearth and mobile/portable hearth foot fragments and Kura-Araxes ceramics were found in A I. There are differences in the paste, firing, and decoration of the painted ceramics, while the monochrome ones are of Kura-Araxes type as in the previous floor (Darga 1980: 27). In addition, it has been reported that the houses of EBA III A-B phases were built of stone and ceramics and small finds reflecting this period were found inside (Darga 2001: 116). There are plenty of Kura-Araxes ceramics and a hearth reflecting this culture in the room, in the wooden pillared structure that is located far from each other, which can be found when descending to a depth of 3 m 60 cm in Şemsiyetepe. It is understood that the roof or roofing layer of this large room would not be closed without wooden pillars (Darga 1987b: 159).

2. The Effect of Climatic Factors in Human History

Climate is the average atmospheric movement over a period of time in a large area with certain characteristics. And the environment is the natural setting in which people sustain their daily life and meet their biological, sociological, and economic needs. In order for people to continue their vital functions by adhering to both climatic and environmental factors, they must first meet basic needs such as food, drinking, clothing, and shelter. The excess or scarcity of these requirements varies in every corner of the world as the blessings of nature are different for living things. Like other creatures, humans have shaped their life according to the climatic factors, geological and physical structure of the area they inhabited. Before the hunting and gathering groups settled down, climatic conditions triggered the beginning of agricultural harvesting and led to an increase in production (Erçin 2005: 1, 3, 11). Climate has affected communities with its long-term changes in the environment. This effect also played an active

role in the circulation of people on earth. Climate has been one of the most important determinants that define the way people trade depending on agriculture and industry (Erol 2011: 1-2).

We understand the significance of the climatic factor from the fact that even in the earliest times when people started to build primitive shelters, they preferred openings that could receive the sun's light and heat, and they chose caves facing the directions where they could be protected from the wind that could have a negative effect. In this case, we can assert that there is an indispensable coexistence between site selection and climatic conditions. It is seen that functional and climatic factors have been considered as a whole in the determination of these primitive spaces where people have been sheltering since the first ages (Erçin 2005: 2). Because people primarily prefer environments where they can lead a prosperous life. The climate, which creates positive and negative effects on the environment, is an indispensable element for the technical development of humanity. The use of solar energy has been the main source of our technical development since the early ages (Güzer 2001: 50-53). People who want to benefit effectively from the heat and light of the sun first tried simple applications in their architectural units and built the first examples of livable houses. The climate directly affected the topographies, and the topographies affected the living conditions of people together with the permanent settlements and population growth (Erkün 1993: 4).

It is necessary to analyze the inseparable link between climate and settlement, and regarding the choice of place for settlement, they should be taken as a reference (Atalık-Baycan 1993: 7). After the first people in Mesopotamia and the east of Anatolia met their need for shelter, they started to construct buildings and urban-scale living and application units suitable for climatic characteristics. These first structures in the field of architecture technically date back to the end of the 4th millennium and the beginning of the 3rd millennium BC.

From these ages until now, people have continuously tried to build houses and structures with higher living standards. The shelters built in line with the vital needs of the early periods have begun to turn into architectural trends that can be characterized as ecological, green, or environmentally friendly with the developing technology. The destruction caused to the environment was not taken into account in the construction of the first houses, which were built using solar energy, in other words, environmental sensitivity, that is, the phenomenon of harming the environment has changed in parallel with technical and technological evolution (Hullmann 2000: 14-16). Because nature has given people the skill and mastery, and thanks to this ability, they have been capable of building houses and shelters. They turned to nature by using their knowledge and took the climate and environment under their control and advanced and spread day by day (Moore 1975: 99). Thus, there has been an expansion in societies that can produce rural or agricultural production depending on the proper climate, and a transition to a social structuring dominated by urbanization and industrial production has been achieved. The increasing population both attempted to boost agricultural production and started to migrate to the regions undergoing urbanization (Marshall 1999: 632). Communities that benefited from the favorable climate conditions transitioned to agricultural production abundance, and the industrial production experienced later caused an escalation in migration movements, and the urbanization process accelerated along with it (Şahin 2009: 112).

From the most primitive state to urbanization, the perimeter walls, foundations, and interior-exterior plastering needs of architectural units depend on the weather conditions. Climate fulfills the function of sustaining the lives of communities more than playing an important role in the shaping of architecture. Local communities should give priority to climatic factors in the selection of the basic materials to be used in the construction of the façade and infrastructure-superstructure elements, as well as meeting the energy supply of these structures. Thus, climatic

characteristics undoubtedly take the first place in the selection of early period settlements in Mesopotamia, Northern Syria, and the southeast of Anatolia. People preferred the settlements in these regions in order to meet their heating needs naturally for most of the year and construct climate-resistant houses. As in these regions, people continued to struggle with the limiting and compelling conditions of the natural environment in order to find suitable settlements and to live in more affluent conditions (Fitch 1972: 16-19). While the basic needs were taken into account in meeting the vital requirements of the early period houses, which were built by choosing the place and making use of the natural promises of the location, people opted for places that could provide controlled ventilation, reduce energy losses and provide healthy living conditions in terms of air quality, together with technical and technological knowledge (Compagno 1999: 63-76).

In this process of adaptation, people have to go through inevitable changes in their environment. And also, they have to deal with new environmental challenges. People not only have to adapt to the environment but also to the changes they have created or caused in the environment (Turan 1980: 32). When people who adapt to the natural environment begin adapting to their changes, they pass to multiple life, which we can call the concept of community/society (Lukacs 1971: 234-239). The form, content, and scope of the environment are shaped by their internal dynamics independently of the human being, but outside intervention begins with primitive communities, and change becomes inevitable. While these social conditioning relations continue, people become aware that the environment outside themselves cannot be independent of them, and they begin to grasp the binding and unifying elements between them and the environment. Understanding the elements that unite the environment and people brings environmental awareness (Turan 1980: 33).

Even if primitive communities were closer to nature in the adaptation stage, they had less ability to change the environment according to their interests and purposes than those who had experienced technological expertise (Bloch 1970: 72). The first people who wanted to cope with the drawbacks of the climatic factors and tough conditions of the environment, therefore, caused more damage to nature (Hindess-Hirst 1975: 162-170). These predispositions are affected by the beliefs that influence the attitude towards nature and the nature-human dilemma conceptually generated by the beliefs (White 1967: 1203-1207). Since people are in direct contact with nature, they have skillfully responded to environmental factors. For instance, the basis of the need for shelter in humans stems from dangers that may come from the outside world. In addition to environmental relations, social relations also play a large part in this need. People have invented shelters as protective places by using the materials around them and the technological know-how because of weather conditions and life security concerns. In the first ages, they built caves, tree trunks, and similar natural shelters, and later on, they built architectural spaces using materials such as wood, stone, and adobe with the advancing technology (Rapoport 1969: 5; Turan 1977: 55-59; Göksal Özbalta 2003: 251). -255; Erçin 2005: 1). It has been determined that mud mortar was also used in this early period architecture along with adobe bricks. This material has been preferred for its easy design possibilities as well as the climatic adaptation it provides in architecture. The use of adobe mortar on surfaces and superstructures in architecture took a little more time. While indoor energy production is higher in the use of adobe, energy consumption is also less. In addition to the fact that adobe is preferred due to climatic conditions, heat loss at desired rates, plastering and renewal possibilities whenever desired, a kind of thermal insulation and water impermeability in the building envelope are the reasons for its preference.

In the developing environment created by climatic conditions, people first shaped architectural

structures for the improvement of their living standards (Entwicklungsgesellschaft 1998: 1-7). In locations with lower solar energy values compared to Anatolia and locations in the south of Anatolia, architectural elements were introduced later in time. This difficulty has also brought with it the exploitation of the environment. When nomadic communities gained technological knowledge in a challenging climate and geography, they succeeded in forming settled societies (Turan 1974: 119-120; Hindess-Hirst 1975: 169; Braudel 1976: 85-102). It is known that factors such as migration affect permanent settlement and housing. Besides, the changes in the geographical characteristics of a region and the relations with other cultures in the vicinity affected the sheltering cultures of Anatolia starting from the Neolithic Period and developed independently of each other. These different development processes of shelter cultures are also influenced by factors such as natural structure and foreign relations, apart from migration (Erçin 2005: 2).

2.1. Location Selection of Upper Euphrates-Malatya Settlements Based on Climatic Characteristics

Malatya-Elazığ plains have milder climatic conditions compared to the northern parts of the region, where harsh continental climate conditions are felt the least in the Eastern Anatolia Region. Thanks to the depression plains, this temperate course on the low altitude Malatya-Elazığ plains offers opportunities in terms of both agriculture and animal husbandry activities. While the high mountains surrounding these plains offer vast pastures in the summer months, their wetlands provide endless abundance for agricultural activities (Işıklı 2011: 17, 27, 117-118). In this context, the key settlements, which are the subject of the evaluation, are positioned at the most suitable points both strategically and in terms of geography and climate.

Korucutepe, one of the large-scale settlements of the Upper Euphrates, is located on an open, flat area where it could be exposed to external influences (Van Loon- Guterbock 1972: 13). In Norşuntepe, which is quite large in scale, it is located on a flat field in accordance with the typical layout of the plain (Whallon-Kantman 1970: 2). Again, the large-scale Könk Höyük rises on a flat place by the stream (Whallon-Kantman 1970: Könk; Duru 1979b: 2). Another large-scale center, Tepecik Höyük, is similarly located in an open area (Esin 1970: 147-148).

Arslantepe, one of the medium-sized mounds, is the only key center in the area which is located on a flat plain. For those who settled on these very fertile lands, both the land and the strategic location must have been important. Because there is no natural protection element around the mound (Frangipane 1992: 183).

Köşkerbaba, one of the small-scale mounds, is located on a plain on the field of low hills right on the edge of the Euphrates River. In this respect, we can say that it is strategically suitable but vulnerable to air currents (Bilgi 2000: 133). Another small-scale mound located on the edge of the Euphrates River is Pirot. Pirot was settled in an open area on a small elevation (Karaca 1981: 110; Karaca 1984: 103).

Tülintepe, which is one of the medium-sized mounds, is located on an open area on a slight elevation (Esin-Arsebük 1974a: 137). Similarly, Taşkun Kale Höyük is located in a slightly sloping area. However, this mound was located at the very end of the hill on which it was leaning. Therefore, it is noteworthy to observe its position facing the sun as well as leaning its back against strong winds (Whallon-Kantman 1970: Taşkun Castle; McNicoll 1973: Fig. 1). Having a similar position, Yeniköy Höyük is located on a gently sloping south-facing ridge. This way, it could benefit from the sun as much as possible (Koşay 1976a: 175-176, Lev. 100/1). Another small-scale mound, Değirmentepe was built on a slope rising on the south bank of the Euphrates. It must have benefited more from sunlight and heat, as well as partially providing security on the slope on which it leans (Esin 1981: 91-92).

Located in the north of the Upper Euphrates, the Pular Sakyol mound is located on a 9 m hill consisting of sand and gravel. The fact that such a high hill was chosen deliberately on a flat field ensured that it remained high in the flora of that day (Koşay 1970: 139-140; Koşay 1976b: 17-18). Thus, they must have benefited from both sunlight and airflow. Located on a hill and between two streams concerning its surroundings, Han Ibrahim Şah mound was thus protected from the strong winds that dominated the area and inside the crevice formed by the streams. In addition, it was positioned on the flatness of a hill higher than its surroundings and benefited from the sun in the best way (Ertem 1972: 63; Ertem 1982: 2).

Evaluation and Conclusion

There are inseparable parts in the relationship between humans and nature, as well as between the settlement and the environment. People, who started to change themselves and their environment by taking advantage of the good sides of the location, have turned into communities that can analyze the climatic transitions over time. Technological development accelerated with the sedentary life that triggered the cultural revolution of the communities, and architectural units came to a level that could adapt to the harsh conditions of the climate. In the beginning, people who had a deep fear of nature, thought that they could dominate and control it (Davey 1998: 4-5). For people who shape the climate and environment according to their needs, nature has become a place where it is no longer necessary to interfere with its order and it is not feared as before. Nature has become a resource that can be exploited with its raw materials and energy resources (Şahin 2009: 113).

The scientific evidence confirms that there is a systematic interaction between nature and humans. People, who started with many shortcomings against the forces of nature, have managed to cope with it thanks to their creativity. When the act of creativity, which is the name of the resistance against nature, became integrated with the human desire to be free and safe, people gained mastery in life (Germen 1974: 5-9; Landmann 1974: 204). Hence, the place we define as the environment is divided into unique cultural lives depending on its size and climate. The boundaries of the environment are divided into certain cultures depending on the boundaries of the settlements (Özkan-Turan-Üstünkök 1979: 127-156; Ciravoğlu 2006: 55).

These approaches reveal that the concept of climate, environment, and culture is an inseparable whole. It is observable that the settlers also made a site selection based on the aforementioned reasons. Because, apart from the geography and climatic conditions of the Malatya-Elazığ plains, in terms of agricultural, animal, and mineral raw materials, it contains appealing elements for the settlement of human beings. When we look at the location of the settlements on the natural highway created by the plains and rivers that make up a large part of the Upper Euphrates-Malatya Section, we see that they are located in extremely convenient places in terms of transportation (Baştürk-Konakçı 2005: 98). These encouraging conditions brought ownership, protection, and revival of the area. In this context, the civilizations that settled in this region tried to keep the regions in their hands. The Kura-Araxes settlers, which are the subject of our article, built sheltered settlements. They built walls and surveillance centers (satellites) to protect, control and not lose the areas that are the junction of the trade and transportation network. Cooperation must have been established between the residents of large centers such as Norşuntepe, Korucutepe, and Kōnk and the settlers of other small settlements around them on the operation and processing of agricultural lands. The residents of the central settlement are likely to transfer their agricultural work to those in the satellite settlements and receive dividends. In this way, the residents of the large settlement could turn to other business lines (Baştürk-Konakçı 2005: 102). The analysis made by these peoples were not only about land use. To gain the welfare and trust of the people, they also built sheltered places where people residing in small-scale settlements could take shelter in case of danger. In this direction,

the Upper Euphrates-Malatya Section, where the population number and density of the Eastern Anatolia Region are the highest, has maintained this density from prehistoric times until today, as it was in the Kura-Araxes period (Table. 1).

There are discrepancies in the location choices of the Kura-Araxes settlers in the Upper Euphrates-Malatya Basin, which has unique cultural dynamics. This is also the reason why the four mounds, which are large-scale among the key settlements in the Upper Euphrates-Malatya region, rise on a flat, open terrain. These mounds were located both on the passage of the plain and by the water so that they could dominate the access roads. When we consider the positioning of these mounds, it becomes clear that there are smaller-scale mounds around them, which we can call satellite settlements. It is noted that the settlers of large-scale mounds did not choose safe places such as scree, mound, ridge due to their magnificent residences and living places, and they did not need a strategic location to avoid the negative effects of the climate. Instead, they all had defensive walls to protect the city. We can say that there is a hierarchy among the Kura-Araxes peoples based on the large-scale defense systems, architectural patterns of the large settlements and the artifacts found in the settlements. This hierarchy must have been effective both within the city and on the neighboring settlements. Because, considering the enormous architectural units that make up the glittering city landscape, it would not be wrong to say that these settlements are centers of attraction compared to their surroundings, and they determined the economic dynamics and security of the region. This yielded to economic prosperity. The economically enriched people preferred to build architectural units within the city to eliminate the negative consequences of the climate.

The fact that large-scale mounds required a defense system and sheltered architectural units proves that they did not live in a peaceful region. Another situation shows that the social structure changes and the profit-based economic system are formed through the centers that show the characteristics of the stock market. These centers were the supply and distribution bases of mineral products and all kinds of raw materials, apart from animal and agricultural products. They must have created a kind of organization system within the Upper Euphrates-Malatya Basin by arranging them first as satellite centers and then as other main hubs. At the top of this organization, there must have been the owners of both monumental structures and elite tombs like those in Arslantepe, Norşuntepe, and Korucutepe.

Although not widespread like large-scale settlements, the protection strategy has also been applied in medium and small-scale surrounding settlements. Most of the medium and small-scaled settlements sought solutions to such a need through architectural structures. When evaluated through comparative examples, it is understood that the adjacent houses found in large-scale Norşuntepe open to the courtyard in the south. This situation is related to both safety and benefit from the sun's heat and light (Hauptmann 1979: 47, Lev. 37). Similarly, the primary purpose of the Pular Sakyol settlers, one of the small-scale mounds, is to adopt a defense strategy by building their houses next to each other, giving their backs to the outside, and positioning them on a hill. Possible threats from the outside were prevented, and thanks to the courtyard opened inside, both daily works were carried out safely and it was also protected from adverse weather conditions (Koşay 1976b: 19-20, Lev. 117). The fact that Değirmentepe, which is one of the small-scale settlements, is built on the slope of a ridge and has a perimeter wall, can be explained by the security strategy. It should not be a coincidence that the settlers of other small-scale settlements such as Taşkun Mevkii, Pirot, Köşkerbaba, Han İbrahim Şah, and Şemsiyetepe chose places such as ridges, slopes, and hills. These satellite settlements must have been under the security of large-scale centers. So only Değirmentepe had a perimeter wall. The fact that these satellite centers are located higher than their surroundings and where they can overlook the surroundings indicates that large-scale settlements serve as observation points in a way. Another important point is that the common strong findings in all large-scale mounds

extending to Northern Syria-Mesopotamia and Transcaucasia are weak in small-scale mounds. This can be explained by the fact that the large-scale centers, which we have mentioned above, are like stock marketplaces.

Medium-sized mounds draw a very different line in terms of the layout and the determination of communication networks. The defensive wall found in Tülintepe shows that the settlers here built their defense lines since they settled in the open area (Esin-Arsebük 1974a: 139-140, Lev. 114, 122). Again, the defense wall found in medium-sized Arslantepe must have been built to provide security for the inhabitants of the mound in possible raids (Frangipane 2012: 247). Ceramic groups with both Northern Mesopotamian-Northern Syria extension and Caucasian extension were found in these settlements. The settlers of Yeniköy, Taşkun Kale, and İmamoğlu chose skirts, slopes, and mounds in site selection. It does not seem possible to find strong Mesopotamian-Syrian and Caucasian artifacts together in these centers. In this case, it is possible to say that some settlements such as Tülintepe and Arslantepe can be a kind of the main center. Indeed, it is claimed that Arslantepe and its neighbors, which are on the western border of the Kura-Araxes cultural geography, have become prosperous thanks to the trade and communication routes (Sagona-Sagona 2009: 541-542). The discovery of handmade Kura-Araxes pots dating back to Transcaucasia and “Ninive 5” ceramics of Northern Mesopotamian origin, cylinder seals, and metal objects in Arslantepe (Palmieri 1981: 111) confirms that it was the main hub for a strong commercial network.

Bibliography

- Abalı-Barkul-
Seçkin 1996 Z. Abalı- Ö. Barkul- N. Seçkin, “Yöresellik Ara Sıra Güncellenen Eski Bir Akım mı?”, *Türkiye Mimarlığı Sempozyumu II-Kimlik, Meşruiyet, Etik*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara, 56-58.
- Aksoy 1975 E. Aksoy, *Mimarlıkta Tasarım, İletim ve Denetim*, KTÜ Yayınları, İstanbul.
- Atalay-Mortan
2007 İ. Atalay- K. Mortan, *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Atalık-Baycan
1993 G. Atalık- T. Baycan, “Sürdürülebilir Kalkınma/Kentleşme İkiçilemlerine İlişkin Görüşler”, *Kent ve Çevre: Planlamaya Ekolojik Yaklaşım*, Türkiye’de 17. Dünya Şehircilik Günü, 7-12.
- Baştürk-
Konakçı 2005 M.B. Baştürk- E. Konakçı, “Settlement Patterns in the Malatya Elazığ Region in the IV. & III. Millennium BC”, Eds. Jörg Klinger, *Altorientalische Forschungen* 32, Akademia Verlag, Berlin, 97-114.
- Bilgi 1980 Ö. Bilgi, “Köşkerbaba Kazıları 1979”, *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 113-119.
- Bilgi 1981 Ö. Bilgi, “Köşkerbaba (Göçkerbaba) Höyük 1979 Yılı Kazıları Sonuçları”, *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 113-119.

- Bilgi 2000 Ö. Bilgi, “Köşkerbaba Kazıları”, Oktay Belli (eds.), *Türkiye Arkeoloji ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:4242, İstanbul, 133-139.
- Bilgi 2001 Ö. Bilgi, “Köşkerbaba Excavations”, *İstanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey 1932-2000*, Edt. Oktay Belli, İstanbul, 110-114.
- Bloch 1970 M. Bloch, *Feudal Society*, 2 cilt, L.A.Manyon (trans.), Chicago: The University of Chicago Press.
- Braudel 1976 F. Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World In the Age of Phillip II*. 2 cilt; Çeviren S. Reynolds.Glasgow: Fontana/Collins.
- Burney 1958 C.A. Burney, “Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze”, *Anatolian Studies vol. 8*, 157-209.
- Burney 1993 C.A. Burney, “Arslantepe As A Gateway to the Highlands: A Note on Periods VIA-VID”, Edt. M Frangipane- H. Hauptmann- M. Liverani- P. Matthiae- M. Mellink (eds.), *Between The Rivers and Over The Mountains, Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, Roma, 311-317.
- Ciravoğlu 2006 A. Ciravoğlu, *Sürdürülebilirlik Düşüncesi-Mimarlık Etkileşiminde Alternatif Bir Bakış: “Yer”in Çevre Bilincine Etkisi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Compagno 1999 A. Compagno, *Intelligent Glass Facades, Material, Practice, Design*, Birkhauser Publishers, Basel, Boston, Berlin.
- Darga 1980 M. Darga, Şemsiyetepe Kazıları, *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 27-30.
- Darga 1981 M. Darga, “Şemsiyetepe Kazıları 1980 Yılı Buluntuları”, *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara, 53-57.
- Darga 1984 M. Darga, Şemsiyetepe Kurtarma Kazıları, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 91-97.
- Darga 1987a M. Darga, “Şemsiyetepe Kazıları 1978-1979”, *Aşağı Fırat Projesi 1978-1979 Çalışmaları*, Orta Doğu Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri I, No 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 292-298.
- Darga 1987b M. Darga, Şemsiyetepe Kazıları 1985 Sezonu Sonuçları, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt, I*, Ankara, 157-172.

- Darga 2001 M. Darga, “Şemsiyetepe Excavations in the Lower Euphrates Basin 1978-1989”, O. Belli (eds.), *İstanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey 1932-2000*, İstanbul, 115-120.
- Davey 1998 P. Davey, “A Moral Issue”, *Architectural Review*, 203 (1214), 4-5.
- Dikkaya 2003 F. Dikkaya, *Settlement Patterns of Altınova in the Early Bronze Age*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yerleşim Arkeolojisi Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Duru 1979a R. Duru, *Keban Projesi Değirmen-tepe Kazısı 1973*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri.3- No.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Duru 2001 R. Duru, “Elazığ-Değirmen-tepe Excavations”, *İstanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey 1932-2000*, Edt. Oktay Belli, İstanbul, 108-109.
- Entwicklungsgesellschaft 1998 M.C. Entwicklungsgesellschaft, *Fortbildungsakademie Herne, Stadtteilzentrum Herne-Sodingen*, 1 Megawatt Solarkraftwerk der Stadtwerke.
- Erarslan 2006 A. Erarslan, “Progress Towards First Cities in Eastern and Southeastern Anatolia (2600-1900 BC): The Local Dynamics of Urbanistic Development”, *Tüba-Ar, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, Sayı. 9, 81-96.
- Erçin 2005 Ç. Erçin, *Mimarlıkta İklim Faktörü ve Bu faktöre Bağlı Olarak Konut Alanlarında Fiziksel Yerleşme Yoğunluğunun Belirlenmesi İçin İlkeler*, Yakındoğu Üniversitesi Fen ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşe.
- Erkün 1993 S. Erkün, “Şok Tedavisi Amacıyla Tükenen Doğaya Ağıt, Bursa”, *Kent ve Çevre: Planlamaya Ekolojik Yaklaşım*, Türkiye’de 17. Dünya Şehircilik Günü, 4-6.
- Erol 2011 O. Erol, *Genel Klimatoloji*, Çantay Kitabevi, 9. Baskı, İstanbul.
- Ertem 1972 H. Ertem, “Han İbrahim Şah Kazısı 1970”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları*, Seri I. No. 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 63-74.
- Ertem 1974 H. Ertem, “Han İbrahim Şah Kazısı, 1971”, *Keban Projesi 1971 Çalışmaları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri.1- No.4, Ankara, 59-69.

- Ertem 1982 H. Ertem, *Keban Projesi Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971*, Orta Doğu Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri III, No.3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Esin 1970 U. Esin, “Tepecik Kazısı 1968 Yılı Önraporu”, *1968 Yaz Çalışmaları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri: I- Yayın: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 147- 172.
- Esin 1972 U. Esin, “Tepecik Kazısı, 1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri.I- No.3*, Ankara, 139-158.
- Esin 1974 U. Esin, “İstanbul Üniversitesi Prehistorya Kürsüsü Tepecik Kazıları (Elazığ)”, *Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı. XX, Cilt II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 39-62.
- Esin 1979 U. Esin, “Tepecik Kazısı, 1973”, *Keban Projesi 1973 Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri.I- No.6*, Ankara, 79-114.
- Esin 1981 U. Esin, “1979 Değirmentepe Kazıları”, *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 91-99.
- Esin 1982 U. Esin, “Tepecik Kazısı, 1974”, *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri. I No. 7*, Ankara, 71-93.
- Esin 1997 U. Esin, “Tepecik”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 3*, 1760-1762.
- Esin-Arsebük 1974a U. Esin- G. Arsebük, “Tülintepe Kazısı, 1971”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 4*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 138-159.
- Esin-Arsebük 1974b U. Esin, G. Arsebük, “Tülin Tepe Kazısı, 1971”, *Türk Arkeoloji Dergisi Sayı: XX-2*, 63-78.
- Fitch 1972 J.M. Fitch, *American Building: The Environmental Forces that Shape It. 2*. Houghton Mifflin Co., Boston.
- Frangipane 1992 M. Frangipane, “The 1990 Excavation at Arslantepe Malatya”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 177-197.

- Frangipane 2000 M. Frangipane “The Late Chalcolithic/EB I Sequence at Arslantepe, Chronological and Cultural Remarks from a Frontier Site”, *Varia Anatolica*, XI, In: *Chronologies des Pays du Caucase et de l’Euphrate aux IVe-IIIe millénaires. From the Euphrates to the Caucasus: Chronologies for the 4th-3rd millennium B.C. Vom Euphrat in den Kaukasus: Vergleichende Chronologie des 4. und 3. Jahrtausends v. Chr. Actes du Colloque d’Istanbul, 16-19 décembre 1998. Istanbul: Institut Français d’Études Anatoliennes-Georges Dumézil, Paris, 439-471.*
- Frangipane 2012 M. Frangipane, “The Collapse of the 4th Millennium Centralised System at Arslantepe and the Far-Reaching Changes in 3rd Millennium Societies”, *ORIGINI XXXIV*, 237-260.
- French-Mitchell 1972 D. French- ve S. Mitchell, “Aşvan Kazıları, 1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 3*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 45-62.
- Germen 1974 A. Germen, “Yöre Mimarisi”, *Mimarlık 11/5*, 5-9.
- Göksal Özbalta 2003 T. Göksal Özbalta, “Sürdürülebilir Mimarlık Bağlamında Güneş Pili Uygulamaları”, *II. Yenilebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu YEKSEM 2003*, İzmir, 250-256.
- Günay 1976 R. Günay, “Yeniköy Höyüğü 1972 Kazısı II. ve III. Kat Mimarisi Genel Özellikleri”, *ODTÜ Keban Bölgesi Tarihi Eserleri Kurtarma ve Değerlendirme Projesi 1972 Yılı İcra Komitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I, No:5*, 183-194.
- Güvenç 1999 B. Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Güzer 2001 A. Güzer, “Dönüştürücü Bir Güç Olarak Teknoloji”, *XXI-Mimarlık Kültürü Dergisi, Sayı:8*, İstanbul, 50-53.
- Hauptmann 1970 H. Hauptmann, “Norşun-Tepe 1968 Kazıları Ön Raporu”, *1968 Yaz Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri: I- Yayın: I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 103-130.
- Hauptmann 1979 H. Hauptmann, “Norşuntepe Kazıları, 1973”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 6*, Keban Projesi 1973 Çalışmaları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 43-78.
- Hauptmann 1982 H. Hauptmann, “Norşuntepe Kazıları, 1974”, *Keban Projesi 1974- 1975 Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I, No. 7*, Ankara, 15-70.

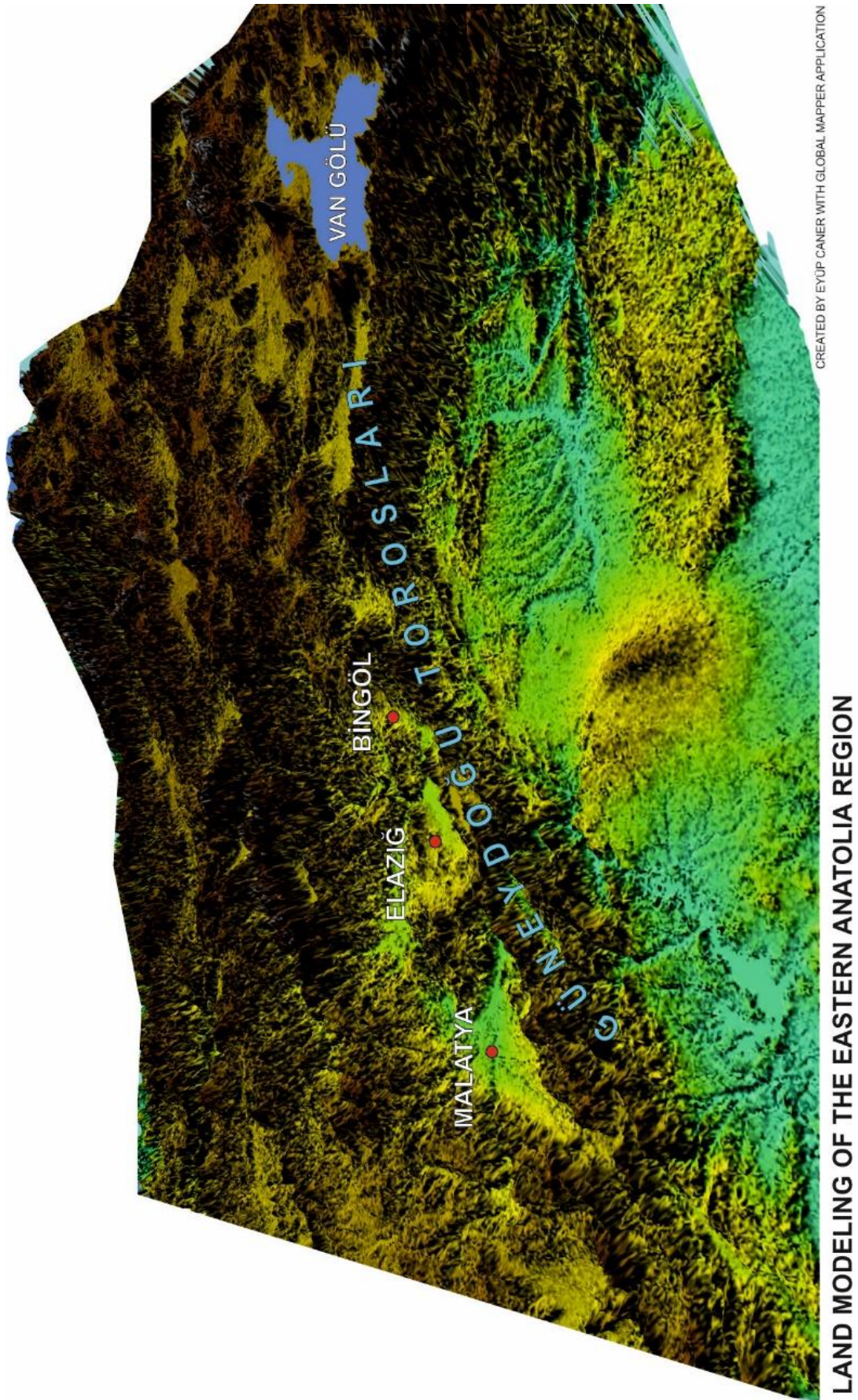
- Hauptmann 2000 H. Hauptmann, “Zur Chronologie des 3. Jahrtausends V. Chr. Am Oberen Euphrat Aufgrund der Stratigraphie des Norşuntepe”, *Varia Anatolica*, XI, In: *Chronologies des pays du Caucase et de l’Euphrate aux IVe-IIIe millénaires. From the Euphrates to the Caucasus: Chronologies for the 4th-3rd millennium B.C. Vom Euphrat in den Kaukasus: Vergleichende Chronologie des 4. und 3. Jahrtausends v. Chr. Actes du Colloque d’Istanbul, 16-19 décembre 1998. Istanbul: Institut Français d’Études Anatoliennes-Georges Dumézil, Edt. C. Marro ve H. Hauptmann, Paris, 419-438.*
- Hindess-Hirst 1975 B. Hindess- P.Q. Hirst, *Pre-capitalist Modes of Production*, London: Routledge and Kegan Paul.
- Hullmann 2000 H. Hullmann, *Photovoltaik in Gebäuden, Handbuch für Architekten und Ingenieure*, Fraunhofer IRB Verlag, Stuttgart.
- Işıklı 2011 M. Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürü, Çok Bileşenli Bir Kültürün Analizi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Karaca 1981 Ö. Karaca, “Pilot Höyük 1980 Çalışmaları”, *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara, 109-114.
- Karaca 1983 Ö. Karaca, Pilot Höyük 1981 Kazıları, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Hacettepe Sosyal ve İdari Bilimleri Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri Basımevi, Ankara, 69-82.
- Karaca 1984 Ö. Karaca, “Arslantepe Kazıları”, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 103-108.
- Karaca 1985 Ö. Karaca, “Pilot Höyük 1983 Kazıları”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 37-48.
- Knowles 1974 R. Knowles, *Energy and Form: An Ecological Approach to Urban Growth*, Mass.: MIT Press, Cambridge.
- Koday-Akbaş 2016 S. Koday- F. Akbaş, “Erzincan İli Köy Yerleşmelerinde Topoğrafya ve Bakı Koşullarının Toponimik Açından İncelenmesi”, *14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 307-314.
- Koşay 1970 H. Z. Koşay, “Pulur (Sakyol) Kazısı 1968 Ön Raporu”, *1968 Yaz Çalışmaları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri: I- Yayın: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 139- 146.

- Koşay 1976a H.Z. Koşay, “Yeniköy Kazısı, 1972”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri I. No. 5*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 175-193.
- Koşay 1976b H.Z. Koşay, *Keban Projesi, Pulur Kazısı 1968-70*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları Seri III, No 1, Ankara.
- Landmann 1974 M. Landmann, *Philosophical Anthropology*, D.J.Parent (Trans.), Philadelphia: The Westminster Press.
- Leiss 1972 W. Leiss, *The Domination of Nature*, New York: George Braziller.
- Lewin 1997 R. Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, N. Özüaydın (Trans.), Tübitak Popüler Bilim Kitapları 62, Ankara.
- Lukacs 1971 G. Lukacs, *History and Class Consciousness*, Çev. R.Livingstone, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Marro 2011 C. Marro, “Eastern Anatolia in the Early Bronze Age”, *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press, New York, 290-313.
- Marshall 1999 G. Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, O.Akınhay- D. Kömürcü (Trans.), Bilim ve Sanat, Ankara.
- Mannheim 1936 K. Mannheim, *Ideology and Utopia*, L.Wirth-E.Shils (Trans.), New York: Harcourt, Brace and World.
- McNicoll 1973 A. McNicoll, “Taşkun Kale”, *Anatolian Studies, Vol. 23*, Aşvan 1968-1972: An Interim Report, 159-180.
- Moore 1975 R. Moore, *Man in the Environment*. New York: Alfred A. Knopf.
- Nocera 2000 G.M.D. Nocera, “Radiocarbon Datings from Arslantepe and Norşuntepe: The Fourth-Third Millennium Absolute Chronology in the Upper Euphrates and Transcaucasian Region”, *Varia Anatolica, XI, In: Chronologies des pays du Caucase et de l’Euphrate aux IVE-IIIe Millénaires. From the Euphrates to the Caucasus: Chronologies for the 4th-3rd millennium B.C. Vom Euphrat in den Kaukasus: Vergleichende Chronologie des 4. und 3. Jahrtausends v. Chr. Actes du Colloque d’Istanbul, 16-19 décembre 1998. Istanbul: Institut Français d’Études Anatoliennes-Georges Dumézil, Paris, 73-93.*
- Özdoğan 1977 M. Özdoğan. *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri I, No. 2, Tek Ofset, İstanbul.

- Özkan-Turan-Üstüncök 1979 Özkan, S- M. Turan- O. Üstüncök, Institutionalised Architecture, Vernacular Architecture and Vernacularism in Historical Perspective, *M.E.T.U. Journal of the Faculty of Architecture*, 5/2, 127-156.
- Palmieri 1981 A. Palmieri, “Aspects of Proto-Urban Culture in Arslantepe (Malatya)”, *II. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 109-111.
- Parliti 2016 U. Parliti, “Doğu Anadolu’nun Gizemli Abideleri: Höyükler”, *Nahçıvan ve Doğu Anadolu Abideleri Uluslararası Sempozyumu (Dünü, Bugünü ve Yarını)*, Sage Yayıncılık, Nahçıvan, 313-329.
- Pirenne 1972 H. Pirenne, *Economic and Social History of Medieval Europe*, I.E.Clegg (Trans.), London: Routledge and Kegan Paul.
- Rapoport 1969 A. Rapoport, *House Form and Culture*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Sagona 1994 A. Sagona, *The Aşvan Sites 3 Keban Rescue Vations Eastern Anatolia*, The British Insitute of Archaeology, Monograph No. 18, Ankara.
- Sagona-Sagona 2009 C. Sagona- A.Sagona, “Encounters with the Divine in Late Prehistoric Eastern Anatolia and Southern Caucasus”, *Altan Çilingiroğlu’na Armağan Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığına Adanmış bir Hayat*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Edt. Haluk Sağlamtimur, Eşref Abay, Zafer Derin, vd., İstanbul, 537-563.
- Seçmen-Dirik-Güvener-Tuncer 2021 M. Seçmen- E. Dirik- S. Güvener- O. Tuncer, *Keban Projesi*, 1-17., https://www.academia.edu/11491186/Keban_Project.
- Serdaroğlu 1977 Ü. Serdaroğlu, “Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar 1975”, *ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları Seri I, No. I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Slessor 2002 C. Slessor, “The Quest for Ecological Proprietary”, *Architectural Review*, 211 (1259), 32-33.
- Suner 2011 A. Suner, “Adaptive Architecture, Çevresel Etkenlere Göre Değişebilen Mimari”, *Ekoyapı Dergisi*, 82-86.
- Şahin 2009 İ. Şahin, “Değişen Toplum-Çevre İlişkisinin Bir Göstergesi: İklim Değişikliği”, *Bilname*, Sayı: XVI, 107-139.
- Turan 1973 M. Turan, “Environmental Stress and Flexibility in the Housing Process”, *Environmental Design Research* (Selected Papers, 4th International EDRA Conference). Derleyen W.F.E.Preiser. 2 cilt; Strasburg, Penn.: Dowden, Hutchinson and Ross, 47-58.

Geography and Climate on the Site Selection of Archaeological Settlements:
Examples from Kura-Araxes Settlements in the Upper Euphrates-Malatya Basin

- Turan 1974 M. Turan, “Environmental Stress; An Ecological Approach With Special Reference to Housing”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia University, New York.
- Turan 1977 M. Turan, “İnsan-Çevre İlişkileri: Kuramsal ve Eğitsel Sorunları”, *Mimarlık Bülteni- KTÜ Mimarlık Bölümü*, no.2, 55-59.
- Turan 1980 M. Turan, “İnsan-Çevre İlişkisine Eleştirel Bir Bakış”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, Cilt. 6, Sayı. 1*, 31-54.
- Uzunoğlu 1983 E. Uzunoğlu, “İmamoğlu Höyüğündeki 1981 Yılı Çalışmaları”, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Hacettepe Sosyal ve İdari Bilimleri Döner Sermaye İşletmesi Tesisleri Basımevi, Ankara, 131- 136.
- Uzunoğlu 1988 E. Uzunoğlu, “Malatya İmamoğlu Höyüğü 1986 Yılı Kazısı Çalışmaları”, *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 205-228.
- Van Loon-Buccelatti 1969 M. Van Loon- G. Buccelatti, “The 1968 Excavation at Korucutepe Near Elâziğ”, *Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı. XVII, Cilt. I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 79-82.
- Van Loon-Buccelatti 1970 M. Van Loon- G. Buccelatti, “Şikago ve Kaliforniya Üniversitesi 1698 Korucutepe Kazısı Raporu”, *Keban Projesi 1968 Yaz Çalışmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri.1- Yayın: I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 73-102.
- Van Loon-Güterbock 1972 M. Van Loon- H.G. Güterbock, “The Euphrates Valley Expedition”, *Oriental Institute Report for 1970/71*, 13-18.
- Whallon-Kantman 1970 R. Whallon- S. Kantman, “Keban Barajı Su Birikim Alanı Yüzey Araştırması 1967”, *1968 Yaz Çalışmaları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Seri: I- Yayın: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1-12.
- White 1967 Jr.L. White, “The Historical Roots of Our Ecological Crisis”, *Science 155*, 1203-1207.

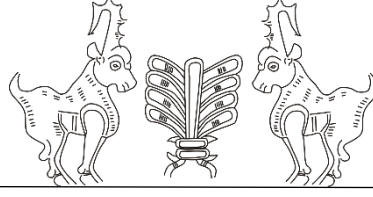
Map. 1- The Geographical Structure of the Upper Euphrates- Malatya Basin.

Geography and Climate on the Site Selection of Archaeological Settlements:
Examples from Kura-Araxes Settlements in the Upper Euphrates-Malatya Basin

Settlement Characteristics	Slope / Hillside	Mound / Hill	Plane	Defense Wall	Together with the Mesopotamian-Syrian and Caucasian Influence
Korucutepe			X	X	X
Norşuntepe			X	X	X
Könk			X	?	X
Tepecik			X	X	X
Tülintepe		X		X	X
Yeniköy	X				
Arslantepe			X	X	X
Taşkun Kale	X				
İmamoğlu		X			
Taşkun Mevkii	X				
Pirot		X			
Değirmentepe	X				
Köşkerbaba		X			
Pulur Sakyol		X			
Han İbrahim Şah		X			
Şemsiye Tepe		X			

Table. 1- Characteristics of the Key Settlements in the Upper Euphrates-Malatya Basin.

Araştırma Makalesi – Research Article
Başvuru / Submitted: 23.09.2021
Kabul / Accepted: 27.10.2021

BONCUKLU TARLA GÜNEYDOĞU ALANI ÇANAK-ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK A EVRESİ MİMARİSİ VE “NEMRİK KÜLTÜRÜ” SORUNSALI

Yunus ÇİFTÇİ* – Kazım ÖZKAN** – Ergül KODAŞ***

Öz

Boncuklu Tarla yaklaşık 3 hektarlık bir alana yayılan ve Proto-Neolitik dönemden başlayarak Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem sonlarına değin kesintisiz yerleşim görmüş ender merkezlerden biridir. Ancak bu kesintisiz yerleşim durumu düşünüldüğünün aksine sürekli bir höyükleşme değil de geniş alanlarda aynı dönem ya da farklı dönemlerde tek tabakalı olarak da görülebilmektedir. Bu tek tabakalı alanlardan biri de yerleşimin güneydoğusunda bulunan ve ÇÇNA'ya (Çanak-Çömleksiz Neolitik A evresi) tarihlendirilen alandır. Keza bu Güneydoğu alanı tek tabakalı olmasının yanında kazılarla da farklılığını göstermiş ve Yukarı Dicle Vadisi dâhil olmak üzere Şanlıurfa Bölgesi ve Kuzey Suriye topraklarında görülmeyen bir mimari örnekle kendini ön plana çıkarmıştır. Doğu Cezire Bölgesi ya da Kuzey Irak topraklarında bulunan Nemrik 9 yerleşiminin kendine has özel yapılarına benzer özellikler sergilemektedir. Sadece mimari olarak değil aynı zamanda buluntu topluluğu bakımından da benzerlikler söz konusudur. Nemrik 9 yerleşiminin ilk kazıldığı günlerden günümüze değin hem mimarisi hem de buluntu grupları (ok uçları, taş bastonlar, toprak/kil sütunlar gibi) karmaşıklığa ve bölgesel sınırlamalara neden olmaktadır ancak Boncuklu Tarla'nın yeni verileri ile bu karmaşıklık çözülmeye başlanmış ve bölgesellik sorununa da yeni bir açıklama getirmeye başlamıştır. Bu çalışmada hem Boncuklu Tarla'nın Güneydoğu alanında ortaya çıkarılan yeni verilerle bahsi geçen sorunsallara açıklık getirilmeye çalışılmış hem de Yukarı Mezopotamya Bölgesi'nin ÇÇNA'da birçok farklı kültürel boyutları irdelenmiştir. Özellikle ÇÇNA'da aynı amaçla inşa edilmiş ancak mimari özellikler bakımından farklılıklar teşkil eden yapılar karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yukarı Mezopotamya Neolitigi, Boncuklu Tarla, ÇÇNA, PPNA Mimarisi, Nemrik Kültürü.

Pre-Pottery Neolithic A Period Architecture and “Nemrik Culture” Research Question of Southeastern Area of Boncuklu Tarla

Abstract

Sprawling nearly 3 hectare area Boncuklu Tarla is one of the rare canters that had continuous settlement beginning from Proto-Neolithic Period to the end of the Pre-Pottery Neolithic Period. However, this non-stop settlement, contrary to the what is believed, is not like a continuous barrow but it can also be seen as single-layer field that

* Dr., e-mail: cftc.yns@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-5547-7613.

** Doktora Öğrencisi, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Batman/TÜRKİYE, E-mail: kazimozkan85@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-1710-0019.

*** Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı, Mardin/TÜRKİYE, e-mail:ergulkodas@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-8340-5828.

located in the Southeast is the place dating as PPNA (Pre-Pottery Neolithic A). In addition to its single-layer structure, this Southeast field showed its distinctness through the diggings and featured itself with an unseen architectural example in Şanlıurfa Region including Upper Tigris Valley and Northern Iraq territories. Southeast field displays similar features that are idiosyncratic to Nemrik 9 settlement which is located on Eastern Cezire Region or Northern Iraq territories. The similarities are not only related to architecture but also they are related to the antiques. From the first days of archaeological diggings practiced in Nemrik 9 settlement to the present, both architecture and antique groups (like arrow heads, stone rods, fictile/clay columns) had been causing complications and regional restrictions but with the new data gathered from Boncuklu Tarla have let us untie the complications and have started to bring new explanations to the problem of regionalism. In this study, with the new data recovered from South-eastern Area of Boncuklu Tarla, we tried both clarifying the aforementioned research questions but also examined many different cultural aspects of Upper Mesopotamia Region in Pre-Pottery Neolithic A Period. Especially the structures that were built for same purposes but showing differences in terms of architectural features in PPNA were compared.

Keywords: Neolithic Upper Mesopotamia, Boncuklu Tarla, PPNA, PPNA Architecture, Nemrik Culture.

EXTENDED ABSTRACT

Upper Mesopotamia Region started to gain quite importance with latest archaeological excavations. Especially the data, offered by this region, concerning prehistoric ages lead to change of many common knowledge or flourishing in Near East Archaeology. As it is seen, first settlements of the region formed in Proto-Neolithic (Epipaleolithic) Era and in these first settlements there were local or regional differences. Although these differences mostly stemmed from architecture, chipped stone tools industry had played an active role. These aforementioned differences had impelled the researchers to the regional differentiation and consequently customs that were thought as peculiar to only that region had been formed. Nevertheless, recent studies prove that actually the case is different and Boncuklu Tarla can be shown as the best example. Recovered structures, dating back to Proto-Neolithic and Early Neolithic Period (ÇÇNA/PPNA) throughout Near East, without exception they are all round planned and buried or half-buried and these features are quasi common. However, this condition can show variances in materials used for building structures, interior equipments of structures and production technology of stone dressing. Another consideration for territorial division is interior equipments recovered from some of the structures. For example, while “T” shaped, ornamental monolithic steles were used on Upper Euphrates Region (Şanlıurfa and its surroundings), on Upper Tigris Valley monolithic, plain and irregular flat stones were preferred as steles. In Northern Syria Region instead of stele, mostly stud were preferred. In East Cezire Region clay steles or steles that stone masonry covered with thick mud/clay plaster were preferred. Though these generalisations are partly true, yet it is not appropriate to tell that these features only peculiar to that region. For example, while radial compartmental structures have been seemed like a peculiar application to Northern Syria (Mureybet, Jerf El Ahmar) Region until recently, it has been proven that there is more than one example of radial compartmental structure in Çemka Höyük which is one of the Upper Tigris Valley settlements. Same situation is acceptable for the GD1-2 structures that recovered from South-eastern Area of Boncuklu Tarla settlement. These two structures, in terms of style and interior equipment, mainly resembles to the structures of Qermez Dere and Nemrik 9 which are settlements of PPNA East Cezire and partly resembles to the Northern Syria examples (in terms of verge, berm, cabin). But main comparison are made with the examples located in Eastern Cezire. Because there are many similarities between Boncuklu Tarla GD1-2 structures and East Cezire examples in terms of both plan and antique groups (chipped stone tools, worked stone artifacts, staff heads, etc). Nemrik Culture which is dated back to the early days of Pre-Pottery Neolithic period and accepted as a culture that later attributed to Eastern Cezire Region.

While the structural plans and antiques, dating back to PPNA period, that revealed throughout Eastern Cezire Region were identified with only this area, lately antique groups belonging to the different districts and same time period begun to come hand at least but there has been some matter of deficiency related to architecture. But two monumental structures found out during the archaeological excavations performed in 2020 at Southeast Area of Boncuklu Tarla revealed that architectural style belonging to this culture is not barely dependent to Eastern Cezire. Moreover, in examples of Boncuklu Tarla some basic differences indicate local usage. In Nemrik 9 and Qermez Dere settlements, these are Eastern

Cezire settlements dating back to PPNA period, buildings that are aspherical, ellipse planned, buried and without masonry walls were revealed and had been consubstantiated with culture. Boncuklu Tarla's GD 1-2 structures contain exactly the same of these features within itself also shows some similarities with antique groups (arrow heads, stone rods, other dressed stone equipments and grinding stone equipments and so on). However, there are obvious variance in interior equipments of them. However, there is a reality that interior equipments, used in both Boncuklu Tarla and Eastern Cezire, forms the first known examples of Near East for now. The structures of Eastern Cezire (Nemrik 9 ve Qermez Dere) from PPNA period consists of steles that made up of only soil/clay (in some examples the inside of the steles is stone masonry covered with thick mud/clay plaster) and these are maximum two pieces and, in some examples, studs were used as ancillary support. Two stone masonry column/stele were revealed from Boncuklu Tarla GD 1 and four stone masonry column/stele were revealed from GD 2. Besides, in Boncuklu Tarla examples structures were totally built with terrazzo/plastered, with verge and cabin. Above discussed similar and different features show that how changeable archeologic materials are and certain limited patterns can change at any time. As it can be seen, especially Near East's perception of Neolithic Age lately begin to change with settlements like Boncuklu Tarla, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Çemka Höyük and Körtik Tepe. At least the idea of “regionalisation” which was put forward for Neolithic Age actually is nonvalid for narrow regions and it has begun to be proven by archaeological data. In this study, we tried to explain it by comparing this condition with both Upper Tigris and Eastern Cezire and other regions.

Giriş

Yukarı Mezopotamya Bölgesi son dönemlerde birkaç yerleşimde yapılan çalışmalarla birlikte Proto-Neolitik dönemde ilk yerleşimlere ait veriler sunmaya başlamıştır.¹ Çanak-Çömleksiz Neolitik A evresinde (ÇÇNA evresi) ise yerleşim sayılarında bariz bir benzerlik görülürken bölgesel ya da yerel özelliklere göre farklılaşmalar söz konusudur. Bu durum bölgeler arası etkileşim, kaynak kullanımı ve farklı kültürel izlerin varlığını göstermektedir. Özellikle Doğu Cezire bölgesinde (Aurenche- Kozłowski 2000) araştırılan yerleşimlerdeki buluntu gruplarıyla kendini göstermiş daha sonra Göbekli Tepe'yle de (Schmidt 2006) bu kültürel bölge anlayışı hız kazanmıştır. Ancak son dönem çalışmaları aslında bu bölgesel sınırlamaların ne denli doğru olduğuna şüphe getirmektedir. Bu çalışmada ele alınacak veriler, karşılaştırmalar ve Boncuklu Tarla'nın Güneydoğu alanı mimarisi üzerinden bu sorunsallara öneri oluşturulmuştur.

Doğu Cezire Bölgesi yerleşimlerinden olan Nemrik 9, Proto-Neolitik (Geç Epi-Paleolitik) ve ÇÇNA Dönem'e tarihlenmektedir. Nemrik kültürü ise kendine ve bulunduğu bölgeye has olduğu öne sürülen bir yontma taş alet üretim endüstrisini ve birtakım ortak mimari plan ve özelliklere sahip binalar üzerinden tanımlanmıştır (Aurenche- Kozłowski 2005; Kozłowski-Kempisty 1990). Nemrik 9 yerleşiminde tespit edilen söz konusu kültüre özgü olduğu düşünülen yontma taş alet tekno-tipolojisinin MÖ 10.200'den başlayan ve MÖ 6400'e kadar birçok değişim yaşayarak devam eden bir endüstrinin parçası olduğu düşünülmele birlikte bu kültürün bilhassa MÖ 10-9. binde Doğu Cezire bölgesinde baskın olduğu görülmektedir (Kozłowski 1998; Aurenche- Kozłowski 2000). Söz konusu kültürü tanımlamada baskın olan yontma taş aletlerin kökeninin Geç Epi-Paleolitik Dönem'de Kuzeybatı Zagros Bölgesi'nde

---

¹ Bahsi geçen Proto-Neolitik Dönem'e ait yerleşim izleri yoğunluk olarak Yukarı Dicle Vadisi ve Kuzey Suriye Bölgesi yerleşimleridir. Bunlar Boncuklu Tarla (Kodaş 2018: 157; Kodaş 2019: 3; İpek- Çiftçi 2019), Çemka Höyük (Kodaş- Genç 2019; Kodaş vd., 2020; Çiftçi vd., 2020), Körtik Tepe (Özkaya- Coşkun 2011; Benz vd., 2015), Mureybet (Stordeur- Ibáñez 2008; 33-94; Cauvin 1977) ve Abu Hureyra (Moore vd., 2000: 105) yerleşimleridir. Mimari olarak basit kulübeler, çadır tipi örgüler söz konu iken yontma taş buluntuları olarak farklı izler mevcuttur (ayrıntılı bilgi için bakınız; Çiftçi, 2022)

ortaya çıktığı düşünülen “Zarziyan Kültürü” yontma taş alet endüstrisi olduğu kabul görmektedir (Kozłowski 1996). Söz konusu yontma taş endüstrisi Proto-Neolitik (Aurenche-Kozłowski 2005; Watkins 2010) ve ÇÇNA Dönem’de Doğu Cezire bölgesinde bulunan Nemrik 9 (Kozłowski- Kempisty 1990) yerleşim yerinin yanı sıra yine aynı bölgede bulunan Qermez Dere’de (Watkins 1991) ve Kuzeybatı Zagros Bölgesi’nde bulunan Mlefaat (Kozłowski 1998) yerleşim yerlerinde de tespit edilmiştir. Bu bağlamda daha çok ‘Nemrik Yontma Taş Alet Endüstrisi’ olarak tanımlanan söz konusu endüstrisinin kendi içinde de üç ayrı lokal varyasyon gösterdiği gözlemlenmektedir (Aurenche- Kozłowski 2000): Nemrikiyen, Qermeziyen ve Mlefatiyen (Aurenche- Kozłowski 2005). Bu noktada her üç alet endüstrisinde de baskın olan mikrolitler (geometrik veya geometrik olmayan) ve diğer yontma taş aletlerin tekno-tipolojik açıdan kendi arasında önemli benzerlikler bulunmakla birlikte Nemrik 9 yontma taş alet endüstrisi kendine has olan ok uçları ile diğerlerinden ayrılmaktadır (Aurenche- Kozłowski 2000). Fakat Qermez Dere’de tespit edilen aletler arasında (Betts-Alison 1996), üst evrelerde, az sayıda da olsa nemrik uçları bulunmaktadır. Buna karşın Qermez Dere’de khiam ok uçları ve chopper/choppingler daha karakteristiktir (Betts-Alison 1996; Aurenche- Kozłowski 2000). Bu yerleşim yerinde khiam uçların baskın olması olası bir Levant etkisi ile açıklanmaktadır (Betts-Alison 1996; Aurenche- Kozłowski 2000). Söz konusu yerleşim yerlerinde tespit edilen bu iki kültür Proto-Neolitik ve Çanak-Çömleksiz Neolitik A Dönem’de Doğu Cezire Bölgesi yerel kültürleri olarak kabul görmektedir (Aurenche- Kozłowski 2000; Aurenche- Kozłowski 2005). Kuzeybatı Zagros Bölgesi ise, yer yer Orta Zagros Bölgesi de bu dönemde Mlefaatıyan yontma taş alet endüstrisi ile temsil edilmektedir. Söz konusu endüstrinin hem ÇÇNB hem de Çanak-Çömleklili Neolitik Dönem’de de bölgede devam ettiği gözlemlenmektedir (Kozłowski 1998; Aurenche- Kozłowski 2005). Mlefaatıyan yontma taş alet endüstrisinde alt bölümleri üçgen budanmış düzeltili sırtlı mikrolitler (*scalene triangle*) ve khiam uçları karakteristiktir. Söz konusu üç alet endüstrisine kronolojik olarak bakıldığında ise khiam ok uçlarının yoğun olduğu erken evrenin nemrik ok uçlarının bulunduğu geç evreden, çok net ve keskin olmamakla birlikte, daha eski olduğu düşünülmektedir (Aurenche- Kozłowski 2000; Kozłowski 1998).

Mimari açıdan bakıldığında, Nemrik 9, Mlefaat ve Qermez Dere yerleşim yerleri Proto-Neolitik ve ÇÇNA evresinde çukur barınak tarzında inşa edilmiş, tabanları küvet formunda olan, binalarla temsil edilmektedir (Kozłowski- Kempisty 1990; Watkins 1991; Watkins 1997; Kozłowski 1998; Aurenche- Kozłowski 2000). Bilhassa Nemrik 9 ve Qermez Dere’de açığa çıkarılan ve içerisinde sıkıştırılmış toprak-kil stelleri (*pise*) olan binaların yine sadece Doğu Cezire’ye özgü oldukları düşünülmektedir (Kozłowski- Kempisty 1990; Watkins 2008). Fakat söz konusu binalara birtakım benzer özellikler sergileyen mimari kalıntılar Mlefaat yerleşim yerinden de bilinmektedir. Qermez Dere ve Nemrik 9 mimarisini Mlefaat’tan ayıran tek nokta bu yerleşim yerinde sıkıştırılmış toprak/kil (*pise*) stellerin olmamasıdır (Kozłowski 1998). Bölgenin kendi içerisinde göstermiş olduğu söz konusu benzerliklerden dolayı Doğu Bereketli Hilal (Watkins 1997) olarak da isimlendirilen bu bölgede Erken Neolitik Dönem’de ana hatlarıyla ortak olan ve birbirine benzer özellikler gösteren fakat yer yer bir takım lokal özellikler gösteren kültürlerin olduğu düşünülebilir. Fakat Yukarı Dicle Vadisi’nde bulunan Boncuklu Tarla yerleşim yerinde de çukur barınak tarzında inşa edilmiş, tabanları küvet formunda olan ve içerisinde taş örgü kolanları olan binaların ve Nemrikiyen, Qermeziyen ve Mlefatiyen yontma taş alet endüstrileriyle benzer özellikler gösteren yontma taş aletlerin (Altınbilek-Algül 2013; Kartal vd., 2018; Moeda 2018) tespit edilmiş olması daha çok Nemrik kültürü olarak tanımlanan bölgesel kültürlerin yeniden incelenmesini gerektiğini düşündürmektedir. Boncuklu Tarla’da ele edilen söz konusu yeni veriler sadece mimari açıdan değil Yukarı Dicle Vadisi’nde son dönemlerde tespit edilen ÇÇNA Dönem yerleşim yerlerinde, Gusir Höyük (Altınbilek-Algül 2013; Karul 2011), Körtik Tepe (Kartal vd., 2018), Hasankeyf

Höyük (Moeda 2018) ve Çemka Hüyük’te (Kodaş vd., 2020), tespit edilen yontma taş alet endüstrilerinin de Nemrik kültürü ile olan kültürel ve kronolojik ilişkilerinin yeniden düşünülmesi ve tartışmaya açılmasını zorunlu kılmaktadır.

Boncuklu Tarla Kazıları ve Güneydoğu Alanı Mimarisi

Boncuklu Tarla, Mardin ilinin Dargeçit İlçesine bağlı Ilısu mahallesi sınırlarında, Ilısu Baraj kapağının hemen güneybatısında, Dicle Nehri’nin güneyinde yer almaktadır (Kodaş 2018: 157; Kodaş 2019: 3; Kodaş vd., 2020). Deniz seviyesinden yaklaşık 550 m yükseklikte bulunan Boncuklu Tarla yerleşim yeri Yukarı Dicle Vadisi ile İdil-Cizre Ovasına açılan derin ve geçilmesi zor bir vadinin kuzey sınırındadır (Cehennem Deresi) ve yerleşim yerinin çevresi volkanik kayalar veya kalkerden oluşan dağlarla çevrilidir (Figür 1). Kronolojik olarak bakıldığında Boncuklu Tarla yerleşim yerinin MÖ 11. binden 8. bin sonuna kadar kesintisiz iskân edildiği görülmektedir (Kodaş 2019).

• 1. Tabaka		Geç ÇÇNB
• 2. Tabaka		Orta ÇÇNB
• 3. Tabaka		Erken ÇÇNB
• 4. Tabaka	4a – 4b	ÇÇNA-B Geçiş
• 5. Tabaka	5a – 5b	ÇÇNA
• 6. Tabaka	6a	Erken ÇÇNA
	6b	Geç Epi-Paleolitik/Proto-Neolitik
• 7. Tabaka		Geç Epi-Paleolitik/Proto-Neolitik

Bu bağlamda yerleşim yerinde özellikle ÇÇNA Dönemi’nin tamamını kapsayan en az üç ve Proto-Neolitik Döneme ait en az iki tabaka bulunmaktadır. Yukarı Mezopotamya Proto-Neolitik ve ÇÇNA Döneme tarihlenen Boncuklu Tarla 5a, 5b, 6a, 6b ve 7. tabakası bu dönem mimarisi, yontma taş, sürtme taş ve süs eşyaları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Fakat Boncuklu Tarla’da iskân alanlarının doğu alanı, güneydoğu alanı, batı alanı ve merkez alanda sık sık yer değiştirdiği ve birbirinden bağımsız höyükleşmelerin olduğu görülmektedir. Fakat höyüğün merkezinde açılan sondajlarda ve açmalarda yerleşim yerinde tespit edilen tüm tabakalar açığa çıkarılmış ve höyüğün kronolojik gelişimi takip edilebilmiştir. Doğu Alanı’nda ÇÇNA Dönem ve ÇÇNA-ÇÇNB Geçiş Dönemi’ne ait buluntular tespit edilmiştir. Güneydoğu Alanı ise sadece ÇÇNA Döneme ait tabakalar içermektedir. Bu çalışmada 2017 yılında höyüğün Güneydoğu Alanı’nda açılan sondajlarda tespit edilen ve 2020 yılında kazıları tamamlanan bazı yapılar, 5a tabakası üzerine yoğunlaşmıştır. Bu tabakaya ait en az dört yapı tespit edilmekle birlikte bunlardan iki tanesinin kazıları tamamlanmıştır. Açığa çıkarılan yapılardan GD-2 numaralı yapı iyi korunmuş olmasına karşın onun hemen bir üst evresinde, aşağı yukarı aynı alana inşa edilen GD-1 numaralı yapı tarımsal faaliyetler ve erozyondan ötürü kötü korunmuştur.

GD-1 Yapısı

Yuvarlak planlı olan yapı GD-2 no.lu yapı terkedildikten sonra üzerine inşa edilmiştir. Çukur barınak tarzında inşa edilmiş olduğu düşünülen yapının duvarları tarımsal faaliyetler ve erozyondan ötürü tahrip olmuştur. Fakat çukur barınak tarzında inşa edilmiş olduğu düşünülen binanın oturduğu çukur yer yer yaklaşık 10-15 cm derinlikte takip edilebilmiştir. Yuvarlak bir plana sahip olan yapı yaklaşık 5,50 m çapındadır ve binanın merkezinde simetrik olarak yerleştirilmiş iki adet taş örgü stel bulunmaktadır (Figür 2). Güneybatıda bulunan örgü stel 1 yaklaşık 0,85 x 1,45 metre boyutlarındayken bu örgü stelin hemen doğusunda bulunan örgü stel 2 ise yaklaşık 0,80x1,40 m boyutlarındadır. Her iki stel yer yer 20 cm yüksekliğe kadar korunmuştur. İki stel arasında, doğu-batı yönde yaklaşık 1,60 m boşluk bulunmaktadır. Örgü stel 1 batı duvarı ile yaklaşık 0,70 m ve örgü stel 2 ile doğu duvarı arasında yaklaşık 1,30 m ve iki stel arasında doğu-batı yönde yaklaşık 1,60 m boşluk bulunmaktadır. Bina tabanı üzerinde çok sayıda yontma taş alet ve birkaç adet kırık öğütme taşı ve havaneli dışında herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. Ayrıca binanın tabanı üzerinde, daha çok çöp olduğu düşünülen, çok sayıda hayvan kemiği toplanmıştır.

GD-2 Yapısı

Yuvarlak plandan çok oval planlı bir form veren bina dışardan, kuzey-güney yönünde 7,50 m ve doğu batı yönünde 7,00 m genişliğinde ölçülere sahiptir ve tam bir simetri vermemektedir. Bina içerden kuzey-güney yönünde 7,00 m ve doğu batı yönünde 6,60 m genişliğindedir. Yapının duvarları binanın inşa edilmesi için açılan çukurun sıvanması ile oluşturulmuştur. Söz konusu çukurun profili sadece alçı sıva içerisinde karıştırılmış küçük boyutlu çakıl taşlarıyla yapılmıştır. Birkaç yenileme evresi geçiren binanın tabanı ise terrazzo/alçı sıvalıdır. Binanın iç düzenlemesine bakıldığında merkezinde simetrik olarak yerleştirilmiş 4 adet taş örgü stelin bulunduğu görülmektedir. Stellerin tamamı doğal yassı kireç taşları ve çamur harç ile örülmüştür (Figür 3). Yaklaşık 1,50 m yüksekliğinde korunmuş olan ve en az iki evrede yenileme geçiren steller ilk evrede kil sıvalı iken ikinci evrede küçük çakıl taşları ile karıştırılmış olan kil-toprak karışımı bir malzeme ile kaplanmıştır. Söz konusu steller kuzey-güney yönde daha uzun (140-150 cm), doğu batı yönünde ise daha kısa olan (80 cm) dikdörtgen bir form vermektedirler (Figür 4)².

Binanın iç düzenine bakıldığında ise kuzey ve batı duvarına birleşik olarak inşa edilmiş olan sekiler/banket bulunduğu görülmektedir. Söz konusu banketlerin binanın içerisinde bakan kısımları küçük taş sıraları ile sınırlandırılarak güçlendirilmiş ve her ikisi de alçı sıva ile kaplanmıştır. Fakat binanın erken evresinde, örgü stellerin kil sıvalı olduğu ilk evrede, sadece binanın kuzeyinde bulunan banketin bulunduğu ve bu evrede batı duvarda herhangi bir banketin olmadığı görülmektedir. Bu duruma ek olarak Seki 1'in ilk evresinde yapının içerisinde bakan, güney yönde, yüzeyinde taş sıralarının da bulunmadığı ve bu evrede sekinin sadece alçı sıvalı olduğu gözlemlenmiştir. Bu geç evrede ayrıca binanın kuzey-doğu köşesinde, örgü stel 4'ün doğusunda, 100x130 cm boyutlarında bir hücre (Hücre 1) inşa edilmiştir. Büyük boyutlu taşlar ile örülü olan söz konusu hücre de binanın ikinci (geç) evresine aittir ve içerisinde herhangi bir buluntu ele geçmemiştir (Figür 5-6). Söz konusu banketler ve hücre ile stellerin mimari ilişkisine bakıldığında ise her iki banketin Stel 1, 2 ve 4'ü de ortasında kaldığı ve onlara yapışık olarak inşa edildikleri görülmektedir. Fakat Stel 3 herhangi bir başka mimari öge ile bağlantı içerisinde değildir. Ayrıca binanın ilk evresinde Stel 1'de herhangi bir banket ile bağlantılı değildir. Bina içerisinde *in situ* durumda olan herhangi bir buluntu ele geçmemiştir. Ele geçen kemik iğne parçaları GD-1'in inşa edilmesi için GD-2'in doldurularak kapatılması sırasında kullanılan toprak içerisinde ele geçmiştir. Bu dolgu toprağı içerisinde çok sayıda hayvan kemiği (özellikle kızıl geyik ve sığır kemikleri) ve yontma taş alet atıkları bulunmaktadır.

Boncuklu Tarla Güneydoğu Alanı Mimarisinin Kronolojik ve Tipolojik İlişkileri

Yukarı Dicle Vadisi'nde ÇÇNA Döneme tarihlenen mimari kalıntılar birçok yerleşim yerinde tespit edilmiş olmakla birlikte söz konusu kalıntılar daha çok bu dönemin erken evresine tarihlenmektedir. Bu noktada bölgede bulunan Gusir Höyük (Karul 2020) ve Hasankeyf

² Bu stellerden yapının güneybatısında bulunan Stel 1 yaklaşık 1,15 m uzunluğa ve 80 cm genişliğe sahiptir. Bu stelin 1, 60 m kuzeyinde bulunan Stel 2 ise 1,50 m uzunluğa ve 80 cm genişliğe sahiptir. Stel 1'in karşısında bulunan, 2,65 m doğusunda, Stel 3 yine 1,50 m uzunlukta ve 80 cm genişliktedir. Stel 2'in tam karşısında, yaklaşık 2,75 m doğusunda, bulunan Stel 4 ise 1,40 m uzunluğa ve 80 cm genişliğe sahiptir. Stel 3 ile Stel 4 arasında kuzey-güney yönünde yaklaşık 1,65 cm mesafe bulunmaktadır. Kendi içerisinde simetrik bir düzen veren söz konusu steller ile duvarlar arasındaki mesafe birbirinden farklı ölçülere sahiptir: Stel 1 ile batı duvarı arasında 90 cm ve güney duvarı arasında 60 cm, Stel 2 ile batı duvarı arasında 80 cm ve kuzey duvarı arasında 110 cm, Stel 3 ile güney duvarı arasında 50 cm ve doğu duvarı arasında 95 cm, Stel 4 ile kuzey duvarı arasında 165 cm ve doğu duvarı arasında 100 cm boşluk bulunmaktadır.

Höyük’te (Miyake 2012) açığa çıkarılan bazı binalar Boncuklu Tarla yerleşim yerinde tespit edilen binalar ile birtakım benzerlikler göstermektedir. Fakat Boncuklu Tarla Güneydoğu Alanı’nda açığa çıkarılan GD-1 ve GD-2 yapıları inşa tarzları, planları ve iç düzenlemeleri açısından Nemrik 9, Qermez Dere ve yer yer Mlefaat yerleşim yerinde açığa çıkarılan çukur barınak tarzında inşa edilmiş ve tabanları küvet formunda olan binalarla daha net benzerlikler göstermektedir (Figür 7-8). Ayrıca bu binaların bir diğer ortak özelliği ise içerisinde taş kesme stellerden farklı olan toprak/kil stellerin ve banketlerin olmasıdır. Büyük boyutlu bir çukurun kazılması ile oluşturulan bu tür binaların bazılarının duvarları kerpiç veya *pise* iken bazılarının sadece sıvanarak oluşturdukları bilinmektedir. Bu binaların tabanları genellikle küvet şeklindedir (Aurenche- Kozłowski 2000). Boncuklu Tarla örnekleri ile diğer örneklerle bakıldığında öncelikle Nemrik 9 (Kozłowski- Kempisty 1990) ve Mlefaat (Kozłowski 1998) yerleşim yerlerinde açığa çıkarılan binaların duvarlarında kerpiç veya *pise* olmasına karşın Boncuklu Tarla’da, bilhassa GD-2 numaralı yapıda, sadece alçı sıva ve küçük çakıl taşları ile yapılmış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Boncuklu Tarla örnekleri Nemrik 9 ve Mlefaat yerleşim yerinde açığa çıkarılan binaların duvar örgü sisteminden farklıdır. Boncuklu Tarla’da GD-2 nolu binada tespit edilen bu duvar inşa sistemi daha çok Qermez Dere’de açığa çıkarılan yapıların duvar inşa sistemi (çukurun içinde duvar olmaması ve duvarların çukur profilinin kil ile sıvanarak inşa edilmiş olması), benzer bir sisteme sahiptir. Fakat Boncuklu Tarla’da GD-2 numaralı yapının duvarların inşası için alçının ve tabanı için ise terrazzo/alçının kullanılmış olması Nemrik 9, Mlefaat ve bilhassa Qermez Dere yerleşim yerlerinde bilinen örneklerden daha farklı bir inşa malzemesinin kullanılmış olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bunun yanı sıra Doğu Cezire’de bulunan Nemrik 9 (Kozłowski- Kempisty 1990) ve Qermez Dere (Watkins 1991; Watkins 1997) yerleşim yerinde açığa çıkarılan binaların içerisindeki steller daha çok sıkıştırılmış kil-toprak ile yapılmıştır, yani bir nevi *pise* kullanılmıştır. Buna karşın Boncuklu Tarla örnekleri taş örgü sistemi ile inşa edilmiştir. Bu noktada da Boncuklu Tarla’da GD-1 ve GD-2 numaralı binaların içerisindeki taş örgü steller (Doğu Cezire’deki sıkıştırılmış kil-toprak steller, Şanlıurfa Bölgesindeki T biçimli steller veya Yukarı Dicle Vadisi’nde daha önceden bilinen sade formlu kesme taş steller gibi) üzerinden yeni bir stel geleneğinden bahsedilebilir. Ayrıca söz konusu stellerin ilk örnekleri yine Boncuklu Tarla yerleşim yerinde tespit edilen ve ilk kez Proto-Neolitik Dönemde inşa edilen (Tübitak, MÖ 10390 Kalibre) Payandalı Yapı içerisinde de 6. Tabakada, tespit edilmiştir. Bu noktada söz konusu taş örgü stel inşasının Proto-Neolitik Dönem ile beraber Yukarı Dicle Vadisi’nde başladığı düşünülebilir.

Bereketli Hilal’in kuzeydoğusunda bulunan yerleşim yerlerinde açığa çıkarılan bu yapıların planlarına ve iç düzenlemelerine bakıldığında bazı benzerlik ve farklılıkların olduğu görülmektedir. Örneğin Nemrik 9’da (Kozłowski- Kempisty 1990) çukur barınak tarzında olan binaların yuvarlak veya köşeleri yuvarlatılmış bir plana sahip oldukları görülmektedir. Buna karşın Qermez Dere (Watkins 1991; Watkins 1997) örneklerinin tamamı tam bir yuvarlak form vermeyen ve daha çok oval forma sahip bir plan üzerine inşa edilmiştir. Mlefaat (Kozłowski 1998) örneklerinin tamamı ise yine tam simetri vermeyen ovalimsi olan bir plana sahiptir. Bu bağlamda oval formda bir plan veren GD-2’den daha yeni olan GD-1 numaralı yapının yuvarlak planlı olması ayrı bir önem arz etmektedir. Oval bir plan üzerine inşa edilmiş olan GD-2 numaralı yapı bu bağlamda Qermez Dere’de açığa çıkarılan yapıların planları ile benzer özellikler taşımaktadır (RAD, RAA RAB, RAF VE RAE, Watkins 1991; Watkins 1997). Bu durum aynı zamanda kronolojik olarak yuvarlak, yarı yuvarlak ve köşeli plana doğru nasıl bir değişim yaşadığı tam olarak anlaşılamamış olan Doğu Cezire Bölgesi Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem A evresi mimarisinin kronolojik gelişiminin incelenmesi için ayrı bir tartışma yaratmaktadır. Bu noktada en azından Boncuklu Tarla’da oval planlı yapının yuvarlak planlı olandan daha eski olduğu söylenebilir. Bu duruma ek olarak GD-2 numaralı yapı içerisinde bir

adet hücrenin, doğu yönde ve banketin olması (erken evresinde kuzey yönde geç evresinde ise hem kuzey hem de batı yönde) söz konusu plana sahip binaların iç düzenlemeleri hakkında yeni bilgiler vermektedir. Mlefaat ve Nemrik 9 yerleşim yerinde açığa çıkarılan bazı binalarda karşılıklı banketlerin benzeri Boncuklu Tarla GD-2 numaralı binada çıkarılanlarla aynıdır. Fakat banketlerin buldukları alanların ve birbirileri ile olan ilişkilerin her üç yerleşimde de birbirinden biraz farklı oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra Gusir Höyük yerleşim yerinde açığa çıkarılan bazı binalar inşa tarzları ve planları açısından Nemrik kültürü ile tanımlanan mimari ile benzer özellikler sergilemektedir (Karul 2020). Gusir Höyük'te açığa çıkarılan bazı yapıların gömülü veya yarı gömülü şekilde inşa edilmiş olmaları, içlerinde stellerin bulunması (ayrıca yuvarlak veya yarı-yuvarlak planlı yapıların olması; Karul 2020) yine Nemrik kültürü mimarisi ile benzer özellikler göstermektedir. Fakat söz konusu yapılar içerisindeki stellerin taş kesme olmaları ve yapılarının duvarlarının taş örgü sistemi ile yapılmış olması söz konusu yapıların nemrik kültüründen çok Boncuklu Tarla Doğu Alanı ve Çayönü Flagstone Building (Erim-Özdoğan 2011) ile benzer mimari özelliklere sahip olduklarına işaret etmektedir. Fakat Gusir Höyük yerleşim yerinde mikrolit alet teknolojisinin olmaması buna karşın Nemrik ve Khiam ok uçlarının yoğun olması Doğu Cezire ve Yukarı Dicle Vadisi arasındaki kültürel ilişkilerin varlığının yontma taş aletler üzerinden belirlenmesi açısından önemlidir (Altınbilek-Akgül 2013).

Yukarı Dicle Vadisi neolitikleşme sürecine genel olarak bakıldığında bölgede bulunan ve ÇÇNA Dönemi'ne tarihlenen Çayönü (Erim-Özdoğan 2011; Özdoğan 1999), Çemka Höyük (Kodaş vd., 2020), Demirköy (Rosenberg 2011b), Hallan Çemi (Rosenberg 2011a), Hasankeyf Höyük (Miyake vd., 2012) ve Körtik Tepe (Özkaya - Coşkun 2011; Benz vd., 2015) yerleşim yerlerinde açığa çıkarılan MÖ 10. bin yapılarının Boncuklu Tarla ve Mlefaat, Qermez Dere ve Nemrik 9 yerleşim yerlerinde aynı döneme ait mimari kalıntılardan tamamen farklı oldukları (bazı noktalarda Gusir Höyük hariç; Karul 2011), görülmektedir. Bu noktada Boncuklu Tarla yerleşim yerinin MÖ 11-10. binde Yukarı Dicle Vadisi'nden çok Doğu Cezire ve Kuzeybatı Zagros ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Fakat MÖ 10. bin sonuna gelindiğinde Boncuklu Tarla Doğu Alanı'nda açığa çıkarılan birtakım yapıların Yukarı Dicle Vadisi'nde bulunan Çayönü (Erim-Özdoğan 2011; Özdoğan 1999), Gusir Höyük (Karul 2011) ve Hasankeyf Höyük (Miyake vd., 2012) ile benzer özellikler sergilediği gözlemlenmektedir. Özellikle bu dönem ile beraber taş örgü stellerin terk edildiği bunun yerine Yukarı Dicle Vadisi'nde yaygın olan sade taş kesme stellerin yapılmaya başlandığı görülmektedir.

Sonuç

Yukarı Mezopotamya'da Proto-Neolitik ve ÇÇNA dönemine tekabül eden Nemrik Kültürü Doğu Cezire, Kuzeybatı İran ve Yukarı Dicle Vadisi'nin güneyine kadar oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Oldukça geniş bir alana yayılan kültürün buluntu grupları genel olarak benzerlik gösterse de kültür bölgesinde tespit edilen yontma taş alet endüstrisi için kendi içerisinde birtakım değişkenlikler ve farklılıklar bulunmaktadır (Kozłowski 1996; Aurenche- Kozłowski 2000). Bu noktada özellikle Yukarı Dicle Vadisi gibi dağlık bir bölgede bulunan Boncuklu Tarla'da çok daha farklı bir coğrafyaya sahip olan Doğu Cezire Bölgesi ile ilişkili olduğu düşünülen "Nemrik Kültürü" ne ait etkilerin baskın olması uzun süre boyunca öne sürülen 'Neolitik Dönem Bölgesel Gelişim ve Etkileşim' teorileri ile ters bir durum oluşturmaktadır. Fakat Boncuklu Tarla'nın yaklaşık 500 m güneydoğusunda bulunan Çemka Höyük yerleşim yerinde de MÖ 10. binin tamamına ait mimari kalıntılar olmasına rağmen Nemrik 9, Qermez Dere, Mlefaat ve Boncuklu Tarla'da tespit edilen mimari geleneğe ait yapıların ve yontma taş aletlerin neredeyse hiç olmaması Yukarı Dicle Vadisi'nin kendi içerisinde de bu süreçte birtakım kültürel değişkenliklere sahip olduğuna işaret etmektedir. Özellikle Çemka Höyük

(Kodaş vd., 2020) buluntularının (mimari, sürtmetaş, kemik vb.) Yukarı Dicle Vadisi’nde bulunan Çayönü (Erim-Özdoğan 2011), Demirköy (Rosenberg 2011b), Gusir Höyük (Karul 2011; Altınbilek-Algül 2013), Hallan Çemi (Rosenberg 2011a), Hasankeyf Höyük (Miyake vd., 2012; Maeda 2018) ve Körtik Tepe (Özkaya - Coşkun 2011; Kartal vd., 2018) yerleşim yerlerinde açığa çıkarılan mimari kalıntılar ile birtakım benzerlikler göstermesi; Boncuklu Tarla (Kodaş 2019) ve Çemka Höyük’ün (Kodaş vd., 2020) bulunduğu bölgede birbiri ile çağdaş olan iki farklı kültürün olduğunu düşündürmektedir. Bu durum bölgesel kültürel değişkenlik ve benzerliklerle ilgili olduğu kadar MÖ 10. binde yerleşik yaşama geçmiş oldukları düşünülen toplulukların da kendi içerisinde, Dicle Vadisi ve Kuzeybatı Zagros Bölgesi ve Doğu Cezire’de, birtakım hareketliliğe, kültürel değişkenlik ve benzerliklere veya farklı ilişki ve iletişim ağlarına sahip olduklarını düşündürmektedir. Ayrıca Çemka Höyük’te açığa çıkarılan bazı radyal planlı binaların Suriye’de bulunan, özellikle, Ain el Hajana (Fujii - Adachi 2013) ve Wadi Tumbağ (Abbès 2014), ve yer yer Mureybet (Cauvin 1997), Tell Abr 3 (Yartah 2013) ve Jerf el-Ahmar (Stordeur 2014) yerleşim yerlerinden bilinen radyal planlı yapılar ile önemli benzerlikler göstermesi bölgesel tanımlamaların ve bölgeler arası hareketliliklerin/ilişkilerin araştırılmasını, Dicle Vadisi ve Fırat Havzası arasında, daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu bağlamda yine Boncuklu Tarla’da MÖ 11-10. bin tabakalarında açığa çıkarılan Payandalı Yapı’nın da plan açısından Dja’de el Mughara’da açığa çıkarılan Boyalı Bina (Coqueugniot 2000) ile birtakım benzer özellikler sergilemesi ayrı bir örnek olarak eklenebilir.

Küçük buluntulara bakıldığında ise zengin bir repertuvara sahip olan ‘Nemrik Kültürüne’ ait diğer yerleşim yerlerine nazaran Boncuklu Tarla Güneydoğu alanında çok az sayıda buluntu ele geçmiştir. Bunlar arasında birkaç adet taş boncuk ve bir adet kaplumbağa kemiğinden yapılmış pendantif ve bir adet taş baston parçası bulunmaktadır. Söz konusu buluntular çok fazla bir bilgi vermemekle birlikte bölgede bulunan Çayönü (Erim-Özdoğan 2011; Özdoğan 1999), Çemka Höyük (Kodaş vd., 2020), Demirköy (Rosenberg 2011b), Hallan Çemi (Rosenberg 2011a), Hasankeyf Höyük (Miyake vd., 2012), Körtik Tepe (Kartal vd., 2018), Nemrik 9’da (Kozłowski- Kempisty 1990), Qermez Dere (Watkins 1991; Watkins 1997) gibi çok sayıda yerleşim yerinde ele geçen örneklerle benzerlikler sergilemektedir.

Sonuç olarak Boncuklu Tarla (Gusir Höyük ve Çemka Höyük), kazıları sonrasında iki noktanın daha öne çıktığını söyleyebiliriz. Birincisi Doğu Cezire veya Kuzeybatı Suriye ile özdeşleştirilen ve bölgesel oldukları öne sürülen mimari gelenekler keskin bölgesel karakterlere işaret etmemektedir. Doğu Cezire ve Kuzeybatı Zagros’ta Proto-Neolitik ve ÇÇNA Dönem kültürü olarak tanımlanan unsurların Yukarı Dicle Vadisi’nde Boncuklu Tarla’da tespit edilmiş olması coğrafik ve iklimsel olarak farklı özelliklere sahip olan bu bölgeler için hem bölgesel hem de kronolojik anlamda tartışma yaratmaktadır. Bu nokta da Doğu Cezire’ye özgü bir Nemrik veya Qermez Dere kültüründen veya Kuzeybatı Zagros bölgesine özgü bir Mlefaat kültüründen ya da Yukarı Dicle Vadisi’nde “Boncuklu Tarla” veya “Gusir Höyük” kültüründen çok Bereketli Hilal’in kuzeydoğusunda bulunan bir ortak kültür bölgesinden, yer yer Suriye-Levant veya Fırat Havzası ile kültürel ilişkileri olan bir kültürden söz etmek bölgesel kültürlerin tanımlanması ve kronolojik olarak tartışılması için daha gerçekçi görülmektedir. Ayrıca uzun yıllar boyunca Doğu Cezire etkili olduğu düşünülen Yukarı Dicle Vadisi ÇÇNA Dönem kültürlerinin yerellikleri ve güneyinde bulunan topluluklarla olan olası ilişkileri de yeniden araştırılmaya ve tartışmaya açılmalıdır. Bilhassa Yukarı Dicle Vadisi Geç Epi-Paleolitik dönem kültürleri üzerine yapılan veya yapılacak araştırmalar bölgesellik ve bölgeler arası ilişkilerin kronolojik bağlamda daha iyi araştırılmasına imkan sunacağına inanmaktayız.

Kaynakça

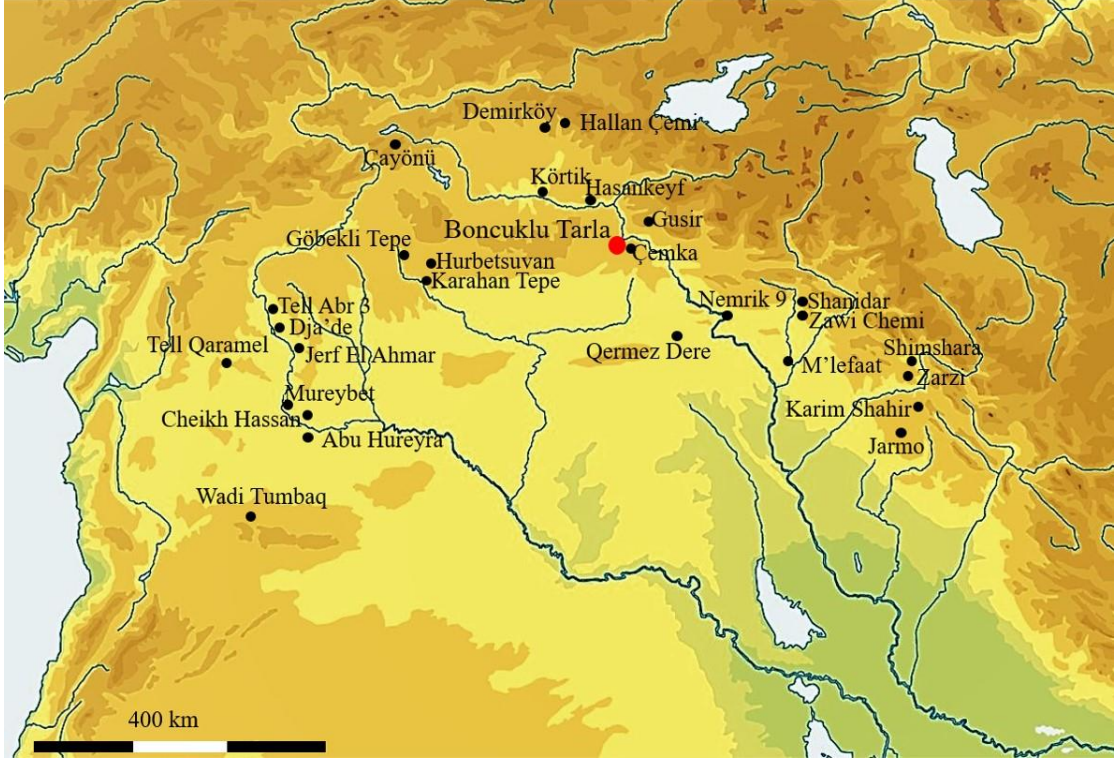
- Abbès 2014 F. Abbès, “Le Bal’as, un autre scénario de la néolithisation”. in C. Manen, T. Perrin & J. Guilaine (eds.) *Transition Néolithique en Méditerranée. Errance*, 13-26. Paris.
- Abbès 2016 F. Abbès “Quelques réflexions sur les débitages de lame de silex par pression”. <http://archeorient.hypotheses.org/1672>.
- Altınbilek-Algül 2013 Ç. Altınbilek-Algül “The lithic assemblages of Gusir Höyük (Turkey): The preliminary results. The preliminary results”, in F. Borrell, J.J. Ibáñez and M. Molist (eds.), *Stone tools in transition: From hunter-gatherers to farming societies in the Near East*. Proceedings of the 7th conference on PPN chipped and ground stone industries of the Fertile Crescent: 289- 298. Bellaterra (Barcelona): Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.
- Aurenche – Kozłowski
2000 O. Aurenche, O. and S.K. Kozłowski. *La Naissance du Néolithique au Proche Orient*, Paris, Errance.
- Aurenche – Kozłowski
2005 O. Aurenche, O. and S.K. Kozłowski. *Territories, Boundaries And Cultures in The Neolithic Near East*, Bar International Series 1362. Oxford: Archaeopress.
- Benz vd., 2015 M. Benz, K. Deckers, C. Rössner, A. Alexandrovskiy, K. Pustovoytov, M. Scheeres, M. Fecher, A. Coşkun, S. Riehl, K. W. Alt and V. Özkaya, “Prelude to village life. Environmental data and building traditions of the Epipalaeolithic settlement at Körtik Tepe, Southeastern Turkey”, *Paleorinet 41/2*: 9–30.
- Betts Alison 1996 V.G. Betts Alison, “Qermez Dere: The Chipped Stone Assemblage”, in Kozłowski S.K. & Gebel H.G. (eds.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, and Their Contemporaries in Adjacent Regions*: 189-203. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment. Ex-oriente, Berlin.
- Cauvin 1977 J. Cauvin, “Les Fouilles de Mureybet (1971–1974) et Leur Signification Pour Les Origines de la Sédentarisation au Proche-Orient”, *Annals of the American School of Oriental Research*, 44: 19–48.
- Cauvin 1997 J. Cauvin, *Naissance des divinités. Naissance de l’agriculture*, Paris: CNRS Éditions.
- Coqueugnot 2000 E. Coqueugnot, Dja’de, Syrie: un village `a la veille de la domestication (seconde moitié e du IXe mill’enaire av. J.-C.), in J. Guilaine (ed.) *Premiers paysans du monde: naissances des agricultures*: 63-79. Paris: Errance.

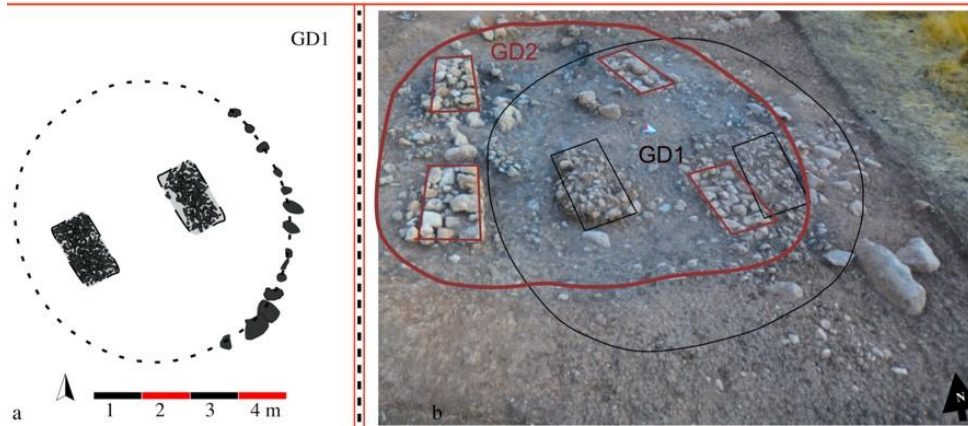
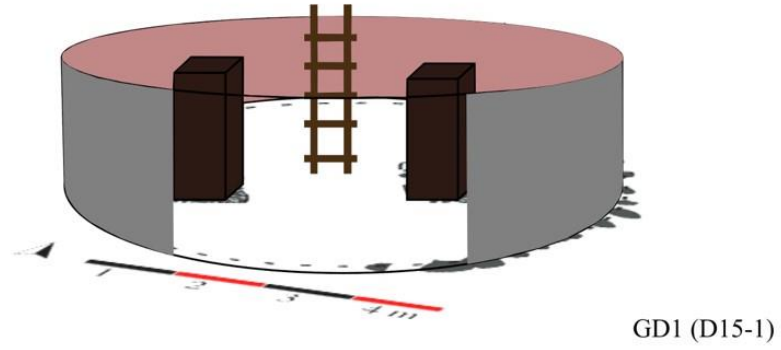
- Çiftçi vd., 2020 Y. Çiftçi, E. Kodaş ve B. Genç. 2020. “Çemka Höyük’te Açığa Çıkarılan Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem A Evresi Radyan Planlı Yapılar”, *Anatolia/Anadolu*, 46: 25–48.
- Çiftçi (Baskıda) 2022 Y. Çiftçi, “Çemka Höyük, Late Epipaleolithic and PPNA Phase Housing Architecture: Chronological and Typological Change”, *Near Eastern Archaeology*.
- Fujii - Adachi 2013 S. Fujii ve T. Adachi, “Wadi al-Hajana 1: A Khiamian outpost in the northwestern piedmont of Mt. Bishri, Central Syria”, In: F. Borrell, J.J. Ibáñez and M. Molist (eds.), *Stone tools in transition: From hunter-gatherers to farming societies in the Near East*. Proceedings of the 7th conference on PPN chipped and ground stone industries of the Fertile Crescent: 45-58. Bellaterra (Barcelona): Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.
- İpek - Çiftçi 2020 B. İpek ve Y. Çiftçi, “Boncuklu Tarla Doğu Alanı Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Mimarisi ve Köy-Mekan Organizasyonu”. *Mukaddime*, 11(1): 212–234
- Kartal vd., 2018 M. Kartal, G. Kartal, A. Coşkun, T. Carter, F. Şahin and V. Özkaya, “Chipped stone assemblages of Körtik Tepe (Turkey)”, *Journal of Archaeological Science: Reports* 19: 92-99.
- Karul 2011 N. Karul, “Gusir Höyük”, in M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm (eds.), *Neolithic in Turkey 1. The Tigris Basin*: 1-19. Archaeology and Art Publications, Istanbul.
- Karul 2020 N. Karul, “The Beginning of the Neolithic in Southeast Anatolia Upper Tigris Basin”, *Documenta Praehistorica XLVII*, 76-95.
- Kodaş 2018 E. Kodaş, “Yukarı Dicle’de Yeni Bir Çanak-Çömleksiz Neolitik Yerleşim Yeri: Boncuklu Tarla Kazıları ve İlk Gözlemler”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*: 157–158.
- Kodaş, 2019 E. Kodaş, “Un nouveau site du Néolithique précéramique dans la vallée du Haut Tigre: résultats préliminaires de Boncuklu Tarla”. *Neo-Lithics* 19 : 3-15.
- Kodaş 2020 E. Kodaş, B. Genç, Y. Çiftçi, C. Labendan-Kodaş and Ç. Erdem, “Çemka Höyük: A Late Epipalaeolithic and Pre-Pottery Neolithic Site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia”, *Neo-Lithic* 20: 40-46.
- Kodaş - Genç 2019 E. Kodaş ve B. Genç, “Çemka Höyük: Yukarı Dicle Havzası’nda Bulunan Yeni Bir PPNA ve Geç Epipaleolitik Dönem Yerleşim Yeri”, *Anadolu/Anatolia* 45: 211–221.
- Kozłowski 1996 S.K. Kozłowski, “From Zawi Chemi to M’lefaat”, in Kozłowski S.K. & Gebel H.G. (eds.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent, and Their Contemporaries in Adjacent Regions*: 175-182. Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment. Ex-orientis, Berlin.

- Kozlowski 1998 S.K. Kozlowski, "M'lefaat. Early Neolithic site in northern Iraq", *Chaiers de l'Euphrate* 8, p. 179-273.
- Kozlowski 1999 S.K. Kozlowski, *The Eastern wing of the Fertile Cressent*, BAR. 760 s.
- Kozlowski - Kempisty 1990 S.K. Kozlowski, S.K. and A. Kempisty "Architecture of the pre-pottery neolithic settlement in Nemrik, Iraq", *World Archaeology* 21 (3): 348-362.
- Kuzucuoğlu 2007 C. Kuzucuoğlu, "Climatic and environmental trends during the third millennium B.C. in Upper Mesopotamia", *Varia Anatolica* 19: 459-480.
- Maeda 2018 O. Maeda, "Lithic analysis and the transition to the Neolithic in the Upper Tigris Valley: Recent excavations at Hasankeyf Höyük", *Antiquity* 92 (361): 56-67.
- Miyake vd., Y. Miyake, O. Maeda, K. Tanno, H. Hongo and C.Y. Gündem. "New excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th millennium cal BC site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia". *Neo- Lithics* 12 (1): 3-7.
- Moore vd., 2000 A. M. T. Moore, G. C. Hillman, A. J. Legge and J. Huxtable, *Village on the Euphrates: from Foraging to Farming at Abu Hureyra*, Oxford University Press Oxford
- Ökse vd., 2014 A.T. Ökse, H. Taşkiran, M. Kartal, E. Atay, A. Görmüş ve N. Erdoğan N., "İlisu Barajı İnşaat Sahası 2012 Yılı Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35/1. 102-112.
- Özdoğan 1999 M. Özdoğan, "The Transition from Sedentary Hunter Gatherers to Agricultural Villages in Anatolia- Some Considerations", in Dinçol, A., ed. *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*. İstanbul: Ege Yayınları, p. 311-319.
- Özkaya - Coşkun 2011 V. Özkaya and A. Coşkun, "Körtik Tepe", In: Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen and Peter Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey: The Tigris Basin*, Archaeology and Art Publications, İstanbul, Pp. 89-127.
- Pelegrin 1988 J. Pelegrin, "Débitage expérimental par pression, "du plus petit au plus grand", in Tixier J., *Technologie préhistorique*, C.N.R.S., Centre de recherches archéologiques U.R.A. 28, Préhistoire et technologie lithique, éd. du C.R.N.S., Paris, pp. 37-53.
- Rosenberg 2011a M. Rosenberg, "Hallan Çemi", M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.), *Neolithic in Turkey 1. The Tigris Basin*: 61-78. Archaeology and Art Publications, İstanbul.
- Rosenberg 2011b M. Rosenberg, "Demirköy", M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm (eds.), *Neolithic in Turkey 1. The Tigris Basin*: 79-87. Archaeology and Art Publications, İstanbul.

- Schmidt 2012 K. Schmidt, *Göbekli Tepe a Stone Age sanctuary in South-Eastern Anatolia*, ArchaeNova, Berlin.
- Stordeur 2014 D. Stordeur, “Jerf el Ahmar entre 9500 et 8700 av. J.-C. Un village des débuts de l’agriculture. Une société complexe”, In: C. Manen, T. Perrin and J. Guilaine (eds.), *La transition néolithique en Méditerranée. Actes du colloque transitions en Méditerranée, ou comment des chasseurs devinrent agriculteurs, Muséum de Toulouse, 14-15 avril 2011*. Archives d’Écologie Préhistorique: 27-41. Arlès: Éditions Errance.
- Stordeur - Ibáñez 2008 D. Stordeur and J. J. Ibáñez, “Stratigraphie Et Répartition Des Architectures De Mureybet”, In: Juan José Ibáñez (Ed.). *Le site Néolithique de Tell Mureybet (Syrie du Nord). En hommage à Jacques Cauvin*, BAR International Series (in French), 1843, Oxford: Archaeopress, Pp. 33–94.
- Watkins 1987 T. Watkins, *Qermez Dere, Tell Afar, Interim Report No 1, Project Paper 2*, University of Edinburgh, Department of Archaeology. Edinburgh.
- Watkins 1991 T. Watkins, “The Origins of House and Home?”, *World Archaeology* 21: 336-347.
- Watkins 2008 T. Watkins, “Supra-Regional Networks in the Neolithic of Southwest Asia”, *Journal of World Prehistory* 21: 139-171.
- Watkins 2010 T. Watkins, “New light on Neolithic revolution in south-west Asia”, *Antiquity* 84: 621–634
- Yartah 2013 T. Yartah, *Vie quotidienne, vie communautaire et symbolique à Tell ‘Abr 3 – Syrie du Nord. Données et nouvelles réflexions sur l’horizon PPNA au Nord du Levant 10 000-9 000 BP*. Lyon: Université de Lyon 2, Unpublished PhD Thesis.

Figür 1- Boncuklu Tarla konumu ve bazı ÇÇNA dönemi yerleşimleri (Arşiv)

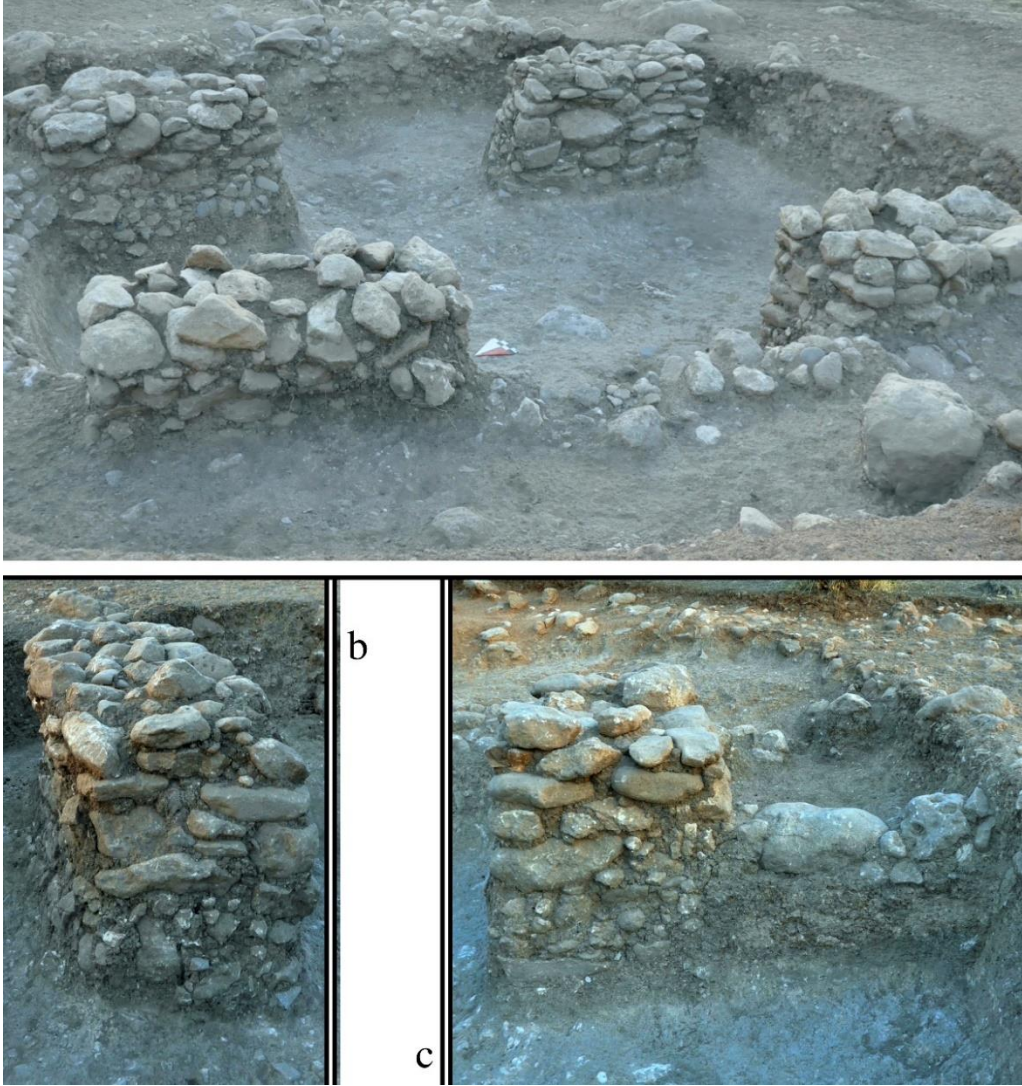

Figür 2- GD-1 yapısının genel görünümü, GD-2 yapısı üzerindeki konumu ve canlandırması (Arşiv)

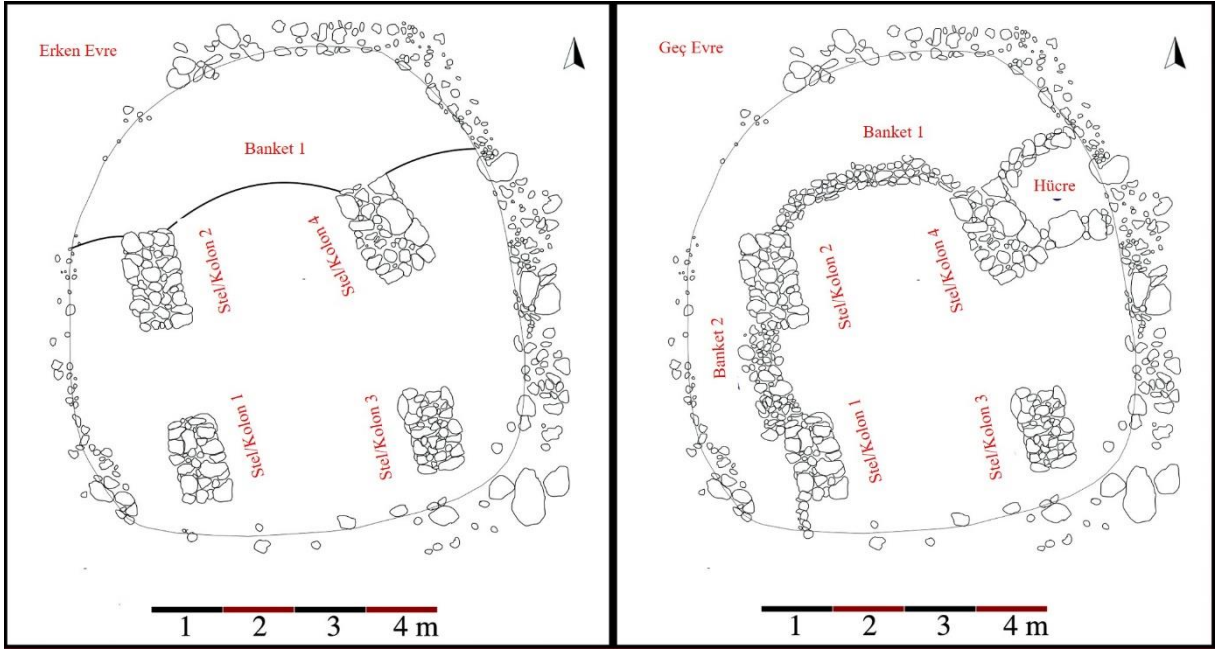

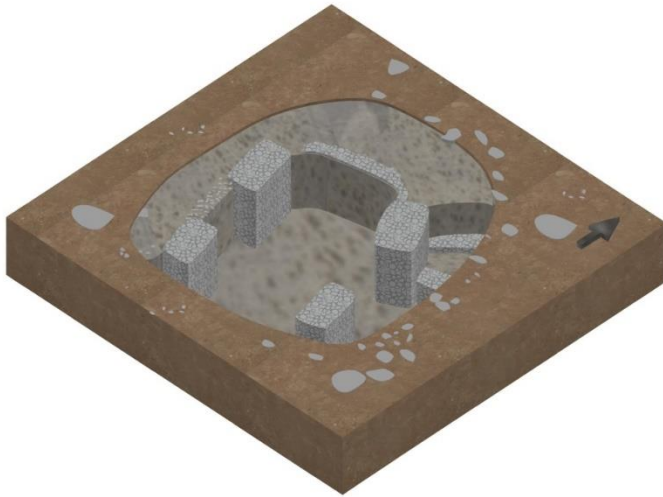
Figür 3- GD-2 yapısının ayrıntılı görünüm, banket, hücre, taş örgü stel/kolonları ve terrazzo/alçı sıva duvar-
tabanları (Arşiv)

Figür 4- GD-2 Yapısının taş örgü stel/kolonları (Arşiv)

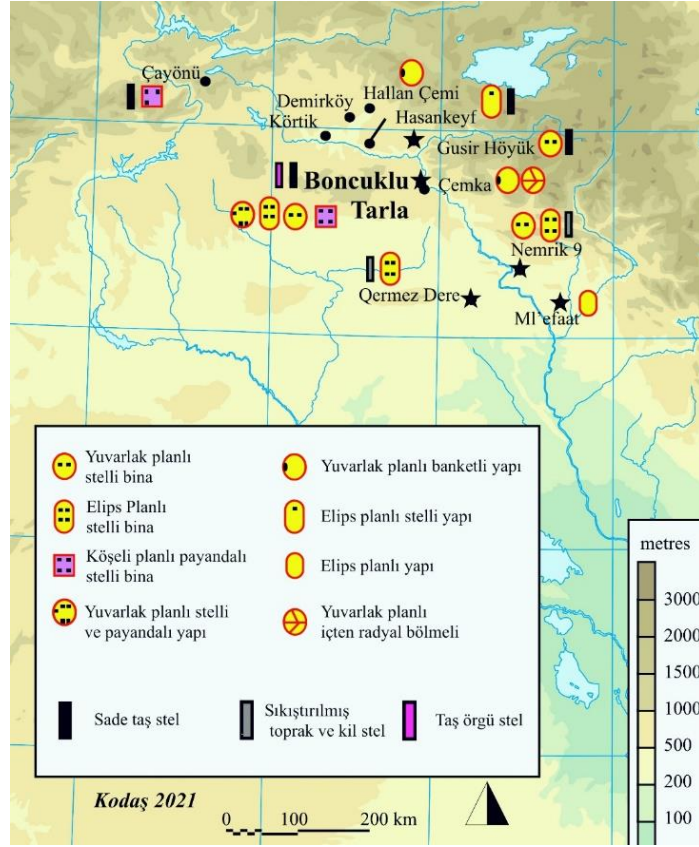
Figür 5-GD-2 yapısının iki yenileme evresinin karşılaştırmalı görünümleri (Arşiv)

Figür 6- GD-2 yapısının 3D görünümü (Arşiv)

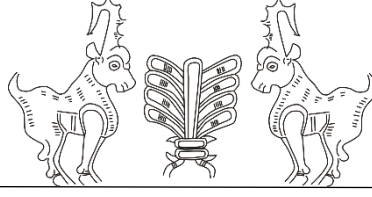
Boncuklu Tarla Güneydoğu Alanı Çanak-Çömleksiz Neolitik
A Evresi Mimarisi ve “Nemrik Kültürü” Sorunsalı

Figür 7- Boncuklu Tarla ve çevre yerleşimlerde bulunan aynı dönem yapılarının genel karşılaştırılması, yapı planları ve stel/dikme (Arşiv)

Boncuklu Tarla Merkez Alan (Payandalı Yapı)	Boncuklu Tarla Güneydoğu alan (GD-1-2)	Qermez Dere	Nemrik 9	M'lefaat

Figür 8- Boncuklu Tarla ve Doğu Cezire yerleşimlerinde ortaya çıkarılan ÇÇNA dönemi yapıları

Araştırma Makalesi – Research Article
Başvuru / Submitted: 25.06.2021
Kabul / Accepted: 22.07.2021

YUKARI GÖKLÜ NEKROPOLÜ'NDEN BİR GRUP KAİDELİ ÇANAK (MEYVELİK) VE BARDAK

Fuat TÜRKER*

Öz

Bu makalede Yukarı Göklü Nekropolü'nden yirmi dört adet meyvelik on üç adet bardak çalışılmıştır. Meyvelikler ve bardaklar nekropolün, M.1, M.2 ve M.3 oda mezarlarında ele geçmiştir. Meyvelikler kendi içinde alçak ve yüksek kaideliler olmak üzere ikiye ayrılır. Bardaklar ise açık ağızlılar ve kapalı ağızlılar olmak üzere çeşitlilik gösterir. Meyvelik ve bardaklar tipolojik ve teknik olarak birbirleri ile benzerdir. Yukarı Göklü Nekropolü meyvelik ve bardakları tipolojik ve üretim tekniği olarak Anadolu, Suriye ve Irak'ta bulunan bazı yerleşim yerleri ve nekropollerde ele geçen örneklerle de benzerlik gösterir. Yukarı Göklü Nekropolü'nden ele geçen meyvelik ve bardaklar çevre kültür bölgelerinin ETÇ II-III evrelerinde görülenlerle paralellik gösterir. Bu bağlamda Yukarı Göklü Nekropolü'nün Orta Fırat Havzası'nda ETÇ II-III evrelerine tarihlenen yerleşimlerden bir tanesi olduğu anlaşılmaktadır. Yukarı Göklü Nekropolü mezarlarında tespit edilmiş olan meyvelik ve bardakların hem çevre bölge kültürlerindeki kullanımı hem de buluntu durumları bunların günlük kullanımdan ziyade dini ritüellerde sunak veya ritüel kabı olarak kullanılmış olabileceği sonucuna götürmektedir. Ayrıca kapların mezarlardan ele geçmiş olması, bunların birer ölü armağanı olabileceğini de gösterir. Söz konusu verilerden Yukarı Göklü Nekropolü'nde Erken Tunç Çağı'nın oldukça güçlü olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yukarı Göklü Nekropolü, Erken Tunç Çağı, Meyvelik, Bardak, Ritüel.

A Group of Based-Bowl (fruit-stands) and Beaker from Yukarı Göklü Necropolis

Abstract

In this article, thirteen beakers and twenty-four fruit-stands from Yukarı Göklü Necropolis were studied. The fruit-stands and beakers were found in chamber tombs M.1, M.2 and M.3 of the necropolis. The fruit-stands are divided into two as the ones with low and high base. The beakers vary as the ones with open and closed rims. The fruit-stands and beakers are typologically and technically similar to each other. The fruit-stands and beakers of the Yukarı Göklü Necropolis are similar in typology and production technique with the examples found in some settlements and necropolises in Anatolia, Syria and Iraq. The fruit-stands and beakers unearthed from the necropolis show parallelism with those seen in EBA II-III phases of the surrounding cultural regions. In this context, it is understood that Yukarı Göklü Necropolis was included in the settlements of Middle Euphrates Basin during EBA II-III. The use of fruit-stands and beakers found in the tombs of Yukarı Göklü Necropolis both in the cultures of the surrounding region and their finding situation lead to the conclusion that they may have been used as altars or ritual vessels in religious rituals rather than daily use. In addition, the fact that the vessels were uncovered from the tombs indicates that they could be dead gifts. By these data, it is seen that the Early Bronze Age is quite strong in the Yukarı Göklü Necropolis.

Keywords: Yukarı Göklü Necropolis, Early Bronze Age, Fruit-stands, Beaker, Ritual.

* Uzman Arkeolog Fuat TÜRKER, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi, Şanlıurfa, E-mail: fuat-9828@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6277-7454. Bu makale Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'nda yapılan "Yukarı Göklü Nekropolü Buluntuları" adlı Yüksek Lisans Tez'inden üretilmiştir. Tez malzemesine çalışma izni veren Şanlıurfa Müze Müdürü Celal Uludağ'a ve Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Koordinasyon Birimine (Proje No. FEF0221Y01) desteklerinden dolayı minnettarım.

EXTENDED ABSTRACT

Yukarı Göklü Necropolis is located in the northwest direction of Yukarı Göklü Town, which is 20 km east of Halfeti in Şanlıurfa. The fruitstands and beakers discussed in the study were found in chamber tombs M.1, M.2 and M.3 of the necropolis. The fruit-stands found in the M.1, M.2 and M.3 chamber tombs of the Yukarı Göklü Necropolis vary as the ones with low and high base according to the base types. They are bowl-shaped in form. Among the fruit-stands, the ones with brown paste and slipped in the color of the paste are in the “brown ware”, those with pink paste and slipped in the color of the paste are in the “pink ware” group. The fruit-stands are mostly made of brown and rarely pink paste and slipped in the color of their paste. The vessels are tempered with fine sand, sparse mica, sparse grit and sparse plant. In this respect, the vessels have a non-porous and tight appearance. The fruit-stands are mostly well-fired, but there are also medium-fired ones, albeit in limited numbers. There are both burnished and unburned vessels, all of which are wheel-made.

The earliest example of the fruit-stands in Anatolia was found in Malatya-Arslantepe Late Chalcolithic-EBA transition phase. It is known that these vessels were used extensively in Anatolia, especially in the EBA. As a matter of fact, Diyarbakır-Müslüman-tepe EBA tombs, Gaziantep-Karkamış EBA strata, Şanlıurfa-Hassek Höyük EBA strata, Şanlıurfa-Harabebezikan EBA III-IV building level, Gaziantep-Gedikli Karahöyük cremation burial belonged to EBA I-II, Gaziantep-Belentepe Necropolis EBA tomb 2, Gaziantep-Birecik EBA necropolis, tomb M-3 belonged to EBA in Gaziantep-Tilmen Höyük, and the fruitstands with low base were found in Aşağı Salat Höyük EBA I necropolis. Those with high bases, which constitute the second group of the fruitstands, date to IIIrd millenium BC in Til Barsip in Syria, in tombs 79 and 90 date to IIIrd millenium BC in Abu Salabikh in Iraq, in area KCG.14 belonged to EBA and cist graves in Gaziantep-Karkamış in Anatolia, in tomb 52 dated to EBA in Gaziantep-Oylum Höyük, in Those with high bases, which constitute the second group of the fruit-stands, date to IIIrd millenium BC in Til Barsip in Syria, in tombs 79 and 90 date to IIIrd millenium BC in Abu Salabikh in Iraq, in area KCG.14 belonged to EBA and cist tombs in Gaziantep-Karkamış in Anatolia, in tomb 52 dated to EBA in Gaziantep-Oylum Höyük, in cist tomb belonged to EBA I in Şanlıurfa-Hacnebi Höyük, in Şanlıurfa-Şaraga Höyük EBA strata and tombs, in Gaziantep-Birecik EBA necropolis, in tomb M3 dated to EBA in Diyarbakır-Aşağı Salat Höyük, in chamber tomb K9 dated to EBA III in Şanlıurfa-Gre Virike, in burial 21.16 dated to EBA in Gaziantep-Yenice Höyük and in tomb M-3 dated to EBA in Gaziantep-Tilmen Höyük were unearthed. The fruit-stands found in these centers are similar to the fruit-stands of the Yukarı Göklü Necropolis.

A total of thirteen beakers were found in the chamber tombs M.1, M.2 and M.3 in the Yukarı Göklü Necropolis. Among the beakers, those with brown paste and slipped in the color of paste are “brown ware”, those with paste in pink tones and slipped in the color of paste are “pink ware”, those with gray paste and slipped in the color of paste are “grey ware” and those with paste in the color of tile and slipped in the color of paste are “tile ware”. The beakers are mostly made of brown, pink and rarely gray and tile-coloured paste. Although these are slipped in the color of their paste, two examples are light cream slipped. The beakers are tempered with fine sand, mica, grit and lime. Mica, grit and lime from additives were used sparsely. Among the beakers that were mostly well-fired, one sample each was medium and badly-fired. The beakers, all of which are wheel-made, are unburnished. The beakers were evaluated in two groups according to their forms as ones with open and closed rims.

The beakers were found in tomb M-3 belonged to EBA I-II in Gaziantep-Gedikli Karahöyük, in chamber tomb dated to IIIrd millenium BC in Şanlıurfa-Lidar Höyük, EBA III-IV strata in Şanlıurfa-Harabebezikan Höyük, in tombs B96,75, B92.39, B94.25, B9671 belonged to the second half of the IIIrd millennium BC in Şanlıurfa-Titriş Höyük, in building level 12-13 dated to EBA in Diyarbakır-Üçtepe, in tomb I dated to EBA I in in Gaziantep-Oylum Höyük, in architectural strata belonged to EBA III-IV in Şanlıurfa-Mezraa Höyük, in EBA building level in Şanlıurfa-Gre Virike, in EBA strata in Adıyaman-Samsat and in in tomb 2 dated to EBA in Gaziantep-Belentepe Necropolis. In the surrounding cultural regions, tomb LI belonged to EBA III-IV and tomb EI at Tell Hadidi in Syria, in strata 5 dated to IIIrd millenium BC at Tell Billa, in EBA strata at Tell Halawa, in tomb 26-28 dated to IIIrd millenium BC in

Abu Salabikh in Iraq and in EBA building level at Tell Brak, these types of beakers are known. The beakers found in these centers and tombs are with open or closed rim, skewed body, direct or thickened rims. The beakers of the Yukarı Göklü Necropolis that we have examined show parallels with the beakers belonged to the EBA, known both from Anatolia and the surrounding cultural regions, in terms of form and ware. By these data, it is understood that the fruit-stands and beakers belonged to the EBA. By available data, it is possible that the fruitstands and beakers were used as altars or ritual vessels in religious rituals. In addition to these, the fact that the finds were uncovered from the tombs indicates that they could be dead gifts.

Giriş

Yukarı Göklü Nekropolü, Şanlıurfa ili Halfeti ilçesinin 20 km doğusunda bulunan Yukarı Göklü Beldesi'nin kuzeybatı yönündedir (Figür 1). Şanlıurfa Müzesi tarafından burada iki sezonluk bir kurtarma kazısı yapılmıştır. Kazı I ve II no.lu açmalarda gerçekleştirilmiştir. I no.lu açmada M.1, M.2, M.3 oda mezarları ile M.5 kaya mezarı ve II no.lu açmada M.4 oda mezarı ile M.6 kaya mezarında çalışmalar yürütülmüştür. Çalışmada ele aldığımız meyvelikler ve bardaklar M.1, M.2 ve M.3 oda mezarlarında tespit edilmiştir.

Söz konusu oda mezarlarından M.1'in girişi, doğu yönündedir. “Mezar odası elips planlı olup ölçüleri doğu-batı yönünde 2.70 m, kuzey-güney yönünde 3.10 m'dir. Tabandan tavana yükseklik ise 1.85 m'dir. M.2 oda mezarı I no.lu açmanın batı kısmındadır. Mezarın girişi kuzeydendir. Tavan kısmı tamamen çöken oda mezarı doğu tarafından 1.60 m, batı tarafından ise 1.70 m yükseklikte sağlam kalmıştır. Doğu-batı yönünde 3.50 m, kuzey-güney yönünde 3.20 m ölçülerinde olan mezar odası plan bakımından M.1 oda mezarı ile benzerlik gösterir. M.3 oda mezarı M.2 oda mezarının kuzeyinde, açmanın kuzey sınırına 1.70 m mesafededir. Girişi güneyden olan M.3 oda mezarı, M.2 oda mezarı ile ortak olan dikdörtgen planlı platforma açılmaktadır. Daire planlı mezar odasının taban çapı 2.60 m'dir” (Türker – Gökce 2021: Baskıda).

Yukarı Göklü Nekropolü'nde tespit edilmiş olan oda mezarlar kaçak kazılar neticesinde yoğun bir tahribata uğramıştır. Bu nedenle nekropolde uygulanmış olan gömü gelenekleri konusunda net veriler bulunmamaktadır. Nekropolde tespit edilmiş olan oda mezarlarda çanak çömleklerin yanı sıra takı ve sınırlı sayıda silah da ele geçmiştir. Bu makalede Yukarı Göklü Nekropolü mezarlarından ele geçmiş yirmi dört adet meyvelik ve on üç adet bardak ele alınmıştır. Çalışmada meyvelikler ve bardakların tipolojik özellikleri, yapım teknikleri, işlevleri ve çevre kültür bölgelerindeki yerlerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Kaideli Çanaklar (Meyvelikler)

Arkeoloji literatüründe “kulplu ya da kulpsuz yüksek kaideli ya da yüksek ayaklı bazı çanaklara “meyvelik (fruit-stands)” adı verilir. Klasik dönemlerde ise bu kaplar lekane, kylix ve dinos olarak tanımlanmıştır” (Ökse 2012: 90). Yukarı Göklü Nekropolü M.1, M.2 ve M.3 oda mezarlarında bulunmuş olan meyvelikler, kaide yapılarına göre alçak ve yüksek kaideliler olmak üzere çeşitlilik gösterir. Bunlar form olarak çanak biçimlidir. Meyveliklerden on tanesi M.1, yedisi M.2 ve son olarak diğer yedi tanesinde M.3 oda mezarlarında bulunmuştur. Nitekim Yukarı Göklü Nekropolü'nde metal ve pişmiş toprak eserlerin en fazla ele geçtiği mezar M.1 oda mezarıdır. Meyveliklerden kahve tonunda hamur renkleri olan ve hamurunun renginde astarlanmış kaplar “kahve mal”, pembe tonlarında hamurlu ve hamurunun renginde astarlı olanlar “pembe mal” grubuna girer. Kahve mal grubu sayısal olarak çoğunlukta olup, pembe mal bir örnekten oluşur. Meyveliklerin ölçüleri farklılık göstermekle birlikte, bunların ortalama ağız çapları 14 -23 cm, yükseklikleri 7-35 cm ve kaideleri ortalama 7-16 cm arasındadır.

Yukarı Göklü Nekropolü oda mezarlarında ele geçmiş olan meyvelikler üretim açısından kaliteli olup benzer hamur ve form özellikleri gösterir. Kaideli çanaklar çoğunlukla kahve ve nadiren pembe renkte hamurlu olup, hamurlarının renginde astarlıdır. Kaplar ince kum, az mika, az taşçık ve az bitki katkılıdır. Bu yönüyle kaplar gözeneksiz ve sıkı bir görünüme sahiptir. Meyvelikler çoğunlukla iyi fırınlanmıştır ancak sınırlı sayıda da olsa orta derecede fırınlanmış olanlar da bulunur. Tamamı çark yapımı olan kapların hem açıkılı hem de açıkısız olanları mevcuttur. Çoğunluğu bezemesiz olmakla birlikte iki örneğin, çanak formunun ve kaidelerinin kahverengi yüzeyi, kiremit tonunda boya bantlarla süslenmiştir (Figür 3a-b/8, 12). Ayrıca incelemiş olduğumuz meyveliklerin tamamı sağlam durumdadır.

Yukarı Göklü Nekropolü'nden elde edilen meyvelikler, formlarına göre alçak ve yüksek kaideliler olmak üzere iki alt gruba ayrılır. Bunlardan alçak kaideliler açık veya dik ağızlı, keskin omuzlu veya yayvan gövdeli ve basit ağız kenarlıdır. Alçak kaideli, açık ağızlı ve keskin omuzlulardan YN.95.54, YN.95.56 envanter numaralı M.2 oda mezarından (Figür 2a-b/1-2) ve YN.95.59 envanter numaralı örnek ise M.1 oda mezarında (Figür 2a-b/3); dik ağızlı ve keskin omuzlulardan YN.95.55 ve YN.95.60 envanter numaralı M.1 oda mezarında (Figür 2a-b/4-5) ve dik ağızlı ve yayvan gövdeli meyveliklerden YN.95.57 envanter numaralı örnek M.2 oda mezarında (Figür 2a-b/6), YN.95.58 envanter numaralı örnek ise M.3 oda mezarında (Figür 2a-b/7) tespit edilmiştir. İkinci grubu oluşturan yüksek kaideli çanaklar ise dik ağızlı, keskin omuzlu, basit, dışa çekik veya kalınlaştırılmış ağız kenarına sahiptir. Bunlardan basit ağız kenarlı olanlardan YN.95.14 ile YN.95.16 envanter numaralı M.1 oda mezarı (Figür 3a-b/1-2) ve YN.95.7, YN.95.11, YN.95.13 envanter numaralı M.3 oda mezarında (Figür 3a-b/3-5); dışa çekik ağız kenarlılardan YN.95.2, YN.95.3, YN.95.1 envanter numaralı M.1 oda mezarı (Figür 3a-b/6-8), YN.95.4 envanter numaralı meyvelik M.3 oda mezarı (Figür 3a-b/9) ve YN.95.9, YN.95.15 envanter numaralı M.2 oda mezarında (Figür 3a-b/10-11); kalınlaştırılmış ağız kenarlılardan ise YN.95.17, YN.95.12 envanter numaralı M.1 oda mezarından (Figür 3a-b/12, 16), YN.95.5, YN.95.6 envanter numaralı M.3 oda mezarında (Figür 3a-b/13-14) ve YN.95.10 ile YN.95.8 envanter numaralı M.2 oda mezarından (Figür 3a-b/15, 17) ele geçmiştir. İster alçak ister yüksek kaideli olsun, meyveliklerin kaidelerin tamamının dip kısmı dışa çekik olarak sonlandırılmıştır.

Anadolu'da meyveliklerin en erken örneği Malatya-Arslantepe Geç Kalkolitik-ETÇ geçiş evresinde bulunmuştur (Çalışkan Akgül 2020: 96, fig. 4-6). Arslantepe meyveliklerinin Yukarı Göklü Nekropolü örnekleri ile tek benzerliği yüksek kaideli olmalarıdır. Bunun dışında Arslantepe meyvelikleri çanak formu, kaide yapısı ve kaidenin dip kısmı gibi özellikleri ile Yukarı Göklü Nekropolü örneklerinden farklılık gösterir. Anadolu'da özellikle ETÇ'de bu kapların yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Diyarbakır-Müslümantepe ETÇ mezarları (Ay 2004: 381, şek. 6, 7), Gaziantep-Karkamış ETÇ tabakası (Woolley 1952: pl. 57/a.3), Şanlıurfa-Hassek Höyük ETÇ tabakası (Behm - Blancke 1982: taf. 20/1-2, 4-5), Şanlıurfa-Harabebezikan ETÇ III-IV yapı katı (Bilgen 2001: 430, Şek. 13), Gaziantep-Gedikli Karahöyük ETÇ I-II'ye ait kremasyon gömü (Alkım-Alkım 1966: fig. 32), Siirt-Başur Höyük ETÇ I mezarları (Sağlamtimur 2017: 18, Res. 19), Gaziantep-Belentepe Nekropolü ETÇ mezarlığında mezar 2 (Pusat 2016: 54), Gaziantep-Birecik ETÇ mezarlığında (Sertok-Ergeç 1999: 104, fig. 8/H), Gaziantep-Tilmen Höyük'te ETÇ'ye ait mezar M-3 (Duru 2013: lev. 15/3), Aşağı Salat Höyüğü ETÇ I mezarlığında (Akçay 2005: lev. 26/5-6, lev. 32/1, lev. 53/1, lev. 58/2-3, lev. 73/1), Suriye'de Til Barsip'te MÖ. III. bine ait mezar gömüleri (Cavro-Dossin 1936: fig. 30) ve Tell Hadidi'de ETÇ III-IV'e ait mezar LI'da (Dornemann 1988: fig. 13/10-11, 16) alçak kaideli meyvelikler tespit edilmiştir. Bu merkezlerde ele geçmiş olan meyvelikler basit yalın mallar içerisinde değerlendirilmiş ve çok yüksek olmayan kaideleri ile öne çıkan meyveliklerdir.

İncelemiş olduğumuz Yukarı Göklü Nekropolü alçak kaideli meyvelikleri de basit yüzlü mallar grubuna ait olup alçak kaidelidirler.

Meyveliklerin ikinci grubunu oluşturan yüksek kaideliler hem Anadolu hem de çevre kültür bölgelerinde yaygın olarak kullanım görmüştür. Suriye'de Til Barsip'te MÖ. III. bine ait mezar gömüleri (Cavro – Dossin 1936: fig. 29), Irak'ta Abu Salabikh'de MÖ. III. bine tarihlenen mezar 93'de (Martin vd., 1985: 211, fig. 139/5-13) bu tip meyvelikler ele geçmiştir. Yine Anadolu'da Gaziantep-Karkamış'ta ETÇ'ye ait KCG.14 alanı ve sandık mezarlarda (Woolley 1952: pl. 57/a.2, pl. 58/a.2, 4, pl. 59/b.1-4), Gaziantep-Oylum Höyük'te ETÇ'ye tarihlendirilen mezar 41'de (Ensert 1995: lev. 52), Şanlıurfa-Hacinebi Höyük'te ETÇ I'e ait sandık mezarda (Stein 1998: 202, fig. 8/F), Şanlıurfa-Şaraga Höyük ETÇ tabakası ve mezarları (Sertok – Kulakoğlu 2001: 470, şek. 9; Sertok - Kulakoğlu 2002: 118, çiz. 2/8-11), Şanlıurfa-Zeytinli Bahçe Höyük'te ETÇ III-IV'e tarihlenen oda A275'de (Frangipane – Balossi 2009: 264, fig. 3), Gaziantep-Birecik ETÇ mezarlığında (Sertok – Ergeç 1999: 104, fig. 8/A-F), Diyarbakır-Aşağı Salat Höyüğü'nde ETÇ'ye tarihlendirilen M3 mezarının hemen dışında (Şenyurt 2002: 447), Şanlıurfa-Gre Virike'de ETÇ III'e ait K9 oda mezarında (Ökse – Bucak 2002: 161, res. 7), Gaziantep-Yenice Höyük'te ETÇ'ye tarihlendirilen gömüt 21.16'da (Çakın 2019: kat. no. 56) ve Gaziantep-Tilmen Höyük'te ETÇ dönemi mezar M-3'de (Duru 2013: lev. 15/6) yüksek kaideli meyvelikler ele geçmiştir. Söz konusu merkezlerde ele geçen meyvelikler yüksek kaideli, açık, kapalı veya dik ağızlı, keskin ya da yayvan omuzlu, basit, dışa çekik veya kalınlaştırılmış ağız kenarına sahiptirler. Bu bağlamda Yukarı Göklü Nekropolü alçak ve yüksek kaideli meyveliklerinin bahsi geçen merkezler ve mezarlarda ele geçen ve ETÇ'ye tarihlendirilen örneklerle form, kaide ve mal açısından benzer olduğu söylenebilir. Yukarı Göklü Nekropolü meyvelikleri çoğunlukla daha basit ve boyasızdırlar; ancak istisnai olarak yüksek kaideli iki meyvelik kiremit tonunda boyalıdır (Figür 3a-b/8, 12). Bu tip boyalı meyveliklere ait örnekler, Birecik ETÇ mezarlığı (Sertok – Ergeç 1999: 103, fig. 7/I) ve Gaziantep-Karkamış ETÇ tabakasından (Woolley 1952: pl. 57/b.5) sınırlı sayıdaki örneklerle bilinir. Söz konusu yüksek kaideli meyvelikler boyalı oluşları ve formlarıyla incelediğimiz örneklerle paralellik gösterir.

Bardaklar

Arkeoloji yayınlarında ağız veya gövde genişliği kap yüksekliğinden az olan, ağız çapı da genellikle 11 cm. den az olan kaplara “bardak” adı verilir. Yukarı Göklü Nekropolü M.1, M.2 ve M.3 oda mezarlarında toplam on üç bardak tespit edilmiştir. Bunların 5'i M.1, 6'sı M.2 ve 2'si M.3 oda mezarında gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmasında ele geçmiştir. Bardaklardan kahve tonunda hamur renkleri olan ve hamurunun renginde astarlanmışlar “kahve mal”, pembe tonlarında hamurlu ve hamurunun renginde astarlı olanlar “pembe mal”, gri renginde hamurlu ve hamurunun renginde astarlılar “gri mal” ve kiremit tonunda hamurlu olup hamurunun renginde astarlı olanlar ise “kiremit mal” olarak değerlendirilmiştir. Mal gruplarına sayısal olarak bakıldığında Kahve mal sekiz, pembe mal üç, gri ve kiremit mal birer bardaktan oluşur. Bardaklar ölçü olarak da farklılık gösterir. Nitekim bardakların ortalama ağız çapları 5-11.5 cm, yükseklikleri 4-7 cm ve dip çapları 2-5 cm arasında değişmektedir.

Yukarı Göklü Nekropolü oda mezarlarında ele geçmiş olan meyveliklerde olduğu gibi bardaklar da özenle üretilmiş olup benzer hamur ve form özellikleri sergilerler. Çan formu bardaklar çoğunlukla kahve ile pembe ve nadiren gri ile kiremit tonunda hamurludur. Bunlar hamurlarının renginde astarlı olmakla birlikte iki örnek açık krem (Figür 4a-b/1, 4) astarlıdır. Bardaklar ince kum, mika, taşçık ve kireç katkılıdır. Katkı maddelerinden mika, taşçık ve kireç az miktarda kullanılmıştır. Çoğunlukla iyi pişirilmiş olan bardaklardan birer örnek orta ve kötü

derecede fırınlanmıştır. Tamamı çark yapımı olan bardaklar açıksızdır. İki bardağın dış yüzeyinde çarkta biçimlendirilirken oluşmuş olan yivler bulunur (Figüre 4a-b/10-11). Ayrıca meyveliklerde olduğu gibi bardakların da hepsi sağlamdır.

Bardaklar formlarına göre açık ve kapalı ağızlular olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir. Nekropolde açık ağızlı bardakların ilk grubunu oluşturan basit ağız kenarlılardan sekiz adet bulunmuştur. Bunlardan YN.95.75, YN.95.79, YN.95.82, ve YN.95.84 envanter numaralılar M.2 oda mezarından (Figüre 4a-b/3, 4, 7-8); YN.95.76, YN.95.77, YN.95.72, YN.95.78 envanter numaralılar ise M.1 oda mezarından (Figüre 4a-b/1, 2, 5, 6,) ele geçmiştir. Bu tip bardaklar basit ağız kenarlı, eğik gövdeli, düz veya yuvarlak diplidir. Büyük çoğunluğunun yüzeyinde hızlı çark izleri belirgin olarak görünür. Açık ağızlı bardakların ikinci grubunu oluşturan dışa çekik ağız kenarlılardan ise üç adet tespit edilmiştir. Bunlardan YN.95.74 ile YN.95.83 envanter numaralılar M.2 oda mezarda (Figüre 4a-b/10-11) ve YN.95.73 envanter numaralı ise M.1 oda mezarda (Figüre 4a-b/9) tespit edilmiştir. Bunlar da dışa çekik ağız kenarlı, eğik gövdeli, yuvarlak veya halka diplidirler. Kapların yüzeyinde hızlı çark izleri belirgin olarak görülür. Bardakların bir diğer tipi ise kapalı ağızlularından meydana gelir. M.3 oda mezarından bu tip bardaklardan iki adet bulunmuştur. YN.95.80 ve YN.95.81 envanter numaralı bardaklar kapalı ağızlı, basit ağız kenarlı, eğik gövdeli ve düz diplidirler (Figüre 4a-b/12-13). Açık ağızlı bardaklarda olduğu gibi kapalı ağızlularında yüzeyinde çark izleri belirgin olarak görülür.

Anadolu ve çevre kültür bölgelerinde bu tip bardaklar ETÇ’de kullanım görmüştür. Anadolu’da Gaziantep-Gedikli Karahöyük’te ETÇ I-II’ye ait M-3 mezarında (Alkım – Alkım 1966: fig. 47), Şanlıurfa-Lidar Höyük’te MÖ. III. bine ait oda mezarda (Hauptmann 1983: 109, res. 12/1-2), Şanlıurfa-Harabebezikan Höyüğü ETÇ III-IV tabakasında (Bilgen 2001: 429, fig. 3), Şanlıurfa-Titriş Höyük’te MÖ. III. binyılın ikinci yarısına ait B96,75, B92.39, B94.25, B9671 no.lu mezarlarda (Laneri 2004: Tavola 26/Th63207, Tavola 27), Diyarbakır-Üçtepe’de ETÇ’ye tarihlendirilen 12.-13. yapı katında (Sevin 1993: 413, res. 14/3-5, 8), Şanlıurfa-Tilbeşar Höyük’te ETÇ I’e ait mezarda (Kepinski vd.,2000: 220, fig. 7), Şanlıurfa-Zeytinli Bahçe Höyük’te ETÇ III-IV’e tarihlenen oda A275’de (Frangipane – Balossi 2009: 264, fig. 3), Gaziantep-Oylum Höyük’te ETÇ’ye tarihlendirilen mezar 1’de (Ensert 1995: lev. 1/1), Şanlıurfa-Mezraa Höyük’te ETÇ III-IV’e ait III. mimari tabakada (Yalçıklı - Tekinalp 2004: 131, şek. 7/12), Şanlıurfa-Gre Virike’de ETÇ yapı katında (Ökse 2001: şek. 8/16), Adıyaman-Samsat ETÇ tabakasında (Abay 1997: 156, tip II) ve Gaziantep-Belentepe Nekropolü’nde ETÇ’ye tarihlendirilen mezar 2’de (Pusat 2016: 77, BT.08.130, 75, BT.08.126, BT.08.08.18) bardaklar ele geçmiştir. Çevre kültür bölgelerinde ise Suriye’de Selenkahiyeh ETÇ IV gömüsünde (Sconzo 2015: 171, pl. 17/figs. 18-19), Hammam et Türkman ETÇ IV tabakasında (Sconzo 2015: 171, pl. 17/figs. 18-19), Tell Hadidi’de ETÇ III-IV’e ait mezar LI ile mezar EI’da (Dornemann 1988: fig. 15/20-22, fig. 20/21), Tell Billa’da MÖ. III. bine tarihlendirilen tabaka 5’de (Cavro – Dossin 1936: fig. 33/1), Tell Halawa’da ETÇ tabakasında (Orthmann 1981: taf. 56/16), Irak’ta Abu Salabikh’de MÖ. III. bine ait mezar 26-28’de (Martin vd., 1985: fig. 127/22) ve Tell Brak’ta ETÇ yapı katında (Oates vd., 2001: 405, fig. 64) bu tip bardaklar bilinir. Bahsi geçen merkezler ve mezarlarda bulunmuş olan bardaklar açık veya kapalı ağızlı, eğik gövdeli, basit veya kalınlaştırılmış ağız kenarlıdır. İncelemiş olduğumuz Yukarı Göklü Nekropolü bardakları hem Anadolu hem de çevre kültür bölgelerinden bilinen ve ETÇ’ye ait bardakları ile form ve teknik açısından paralellik gösterir.

Sonuç

Yukarı Göklü Nekropolü meyvelik ve bardaklarının tipolojisi ve kronolojisinin tespit edilmesi amacıyla yapılan makalede, nekropolde ETÇ'nin oldukça güçlü olduğu tespit edilmiştir. Değerlendirmiş olduğumuz meyvelik ve bardaklar tipolojik ve mal olarak birbirleri ile yakın ilişki içindedir. İncelemiş olduğumuz kapların tipolojik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, bunların Anadolu, Suriye ve Irak'ta bulunan bazı yerleşim yerleri ve nekropollerde ele geçen örneklerle bölgesel benzerliklerin olduğu da tespit edilmiştir. Nekropol'den ele geçen meyvelik ve bardaklar, çevre kültür bölgelerinin genellikle ETÇ II-III formlarıyla paralellik gösterir. Bu bağlamda Yukarı Göklü Nekropolü'nün ETÇ II-III evrelerinde Orta Fırat Havzası yerleşimleri içinde yer aldığı söylenebilir. Ayrıca Yukarı Göklü Nekropolü ETÇ kaplarının Orta Fırat Bölgesi'ne özgü yerel unsurların yanı sıra bölgenin güneyinde konumlanan çoğunlukla Suriye ve nadiren Irak Bölgeleri merkezlerinde ele geçmiş ve yaygın kullanılan ithal buluntulardan da meydana gelmektedir. Böylelikle ele almış olduğumuz buluntular, diğer pek çok arkeolojik veri gibi kültürel ilişkileri göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi coğrafi konumu itibariyle tarihsel süreç boyunca Suriye ve Mezopotamya bölgeleri ile bağlantı halinde olmuştur. Özellikle Mezopotamya Bölgesi'nde görülen gelişmeler Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de etkilerini göstermiştir. Mezopotamya etkili bölgelerde sulama sistemlerinin gelişimi ve kentleşme süreci ile birlikte politik, ekonomik ve toplumsal olayların temelleri de atılmıştır. Kentleşmenin ortaya çıkışı Uruk Dönemi (MÖ. 4000-3100) ile temsil edilir. Bu dönem itibari ile Güney Mezopotamya'daki kentler çekim merkezi olmuş ve nüfusları artmıştır. Ayrıca sulu tarım neticesinde daha fazla ürün elde edilmiş ve bu nedenle depolama olanakları arttırılmıştır (Koroğlu 2006: 49). Bu gelişmeler politik, ekonomik, gelişen elit sınıf, ticaret ve toplumsal olayların yanı sıra çanak çömleklerin kullanımında da farklılıklar yaratmıştır. MÖ. IV. binyılda Mezopotamya'da yiyeceklerin temini, işlenmesi ve tüketimi ile ilgili uygulamalar kentleşmenin tam kalbinde yer almıştır (D'Anna vd., 2015: 7). Ayrıca Mezopotamya'da MÖ. IV. binyılda sulu tarımın yaygınlaşması, bu sistemi kontrol eden elit grupların, elde edilen ürünlerin ve bu ürünlerden üretilen yiyecek ve içeceklerin tüketimi, korunması, işlenmesi konusunda öncelikli oldukları da önerilmiştir (D'Anna 2012: 98). Nitekim meyvelik ve bardakların buluntu durumları ve kullanım durumları da bunu destekler niteliktedir.

Meyvelik ve bardakların kullanımları ve işlevleri ile ilgili farklı görüşler de bulunmaktadır. Antik dönemde alçak kaideli meyvelikler içinde şarap içilen bir içki kabı olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (Akkurnaz 2016: 120-121). Yüksek kaideli meyveliklerin ise sunak olarak kullanıldıkları ileri sürmüştür (Ökse 2012: 90). Bardakların ise ölüye sunulan sıvılara yönelik mezara bırakıldığı önerilmiştir (Akçay 2005: 47). Ayrıca tapınak ve mezarlarda sıklıkla bulunan meyveliklerin bir prestij nesnesi olabileceği de belirtilmiştir (Çalışkan Akgül 2020: 91). Bunların yanı sıra Arslantepe'de meyveliklerin çoğunluğunun sunak ve podyuma yakın tapınaklarda ve elit kesime ait evlerin özel yerlerinde ele geçmesinden yola çıkılarak bunların günlük faaliyetlerden ziyade çeşitli ritüellerde prestij nesnesi olarak kullanıldığı belirtilmiştir (Frangipane 1997: 57; D'Anna 2012: 112; Çalışkan Akgül 2020: 88). Bununla birlikte, özel yiyecek veya içecekleri tüketmek veya özel bağlamlarda yemek tüketmek için de kullanılabilmiş olabilecekleri de ifade edilmiştir (D'Anna 2011: 175). Anadolu ve çevre kültür bölgelerinde ETÇ'ye ait meyvelik ve bardakların buluntu durumlarına bakıldığında bunların çoğunlukla mezarlardan ele geçtiği görülmektedir. Bu veriler ışığında Yukarı Göklü Nekropolü mezarlarında tespit edilmiş olan meyvelik ve bardakların da elit kesim tarafından kullanıldığı

sonucuna varılabilir. Nitekim incelemiş olduğumuz meyvelik ve bardaklar dini törenlerde ritüel kabı olarak kullanılmasının yanı sıra yine elit kesim tarafından özel yiyecek ve içeceklerin tüketiminde de kullanılmış olması muhtemeldir. Ayrıca meyvelik ve bardakların mezarlardan ele geçmiş olması, bunların birer ölü armağanı olabileceğini de gösterir.

Kaynakça

- Abay 1997 E. Abay, *Die Keramik der Frühbronzezeit in Anatolien*, Ugarit-Verlag, Münster.
- Akçay 2005 A. Akçay, *Aşağı Salat Höyüğü Erken Tunç Çağ I Mezarlığının Kuzey Mezopotamya'daki Yeri ve Önemi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Akkurnaz 2016 F. B. Akkurnaz, *Eski Yunan ve Roma Kaplar – İşlevler*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Alkım – Alkım 1966 U. B. Alkım, H. Alkım, “Gedikli (Karahüyük) Kazısı Birinci Ön-Rapor”. *Bellekten*, Cilt: XXX, Sayı: 117, 1-26.
- Ay 2004 E. Ay, “2001 Yılı Müslüman-tepe Kazısı/Müslüman-tepe Excavations 2001”, *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi: 2001 Yılı Çalışmaları / Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs: Activities in 2001*, Tuna N., Grenhalgh J., Velibeyoğlu J. (eds.), Ankara, ODTÜ/METU, 375-386.
- Behm-Blancke 1982 M. R. Behm-Blancke, “Hassek Höyük”, *Istanbulur Mitteilungen*, 31, 5-84.
- Bilgen 2001 A. N. Bilgen “Harabebezikan Höyüğü’nde Bulunan Erken Tunç Çağı (Mezar ?) Kapları”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, N. Tuna, J. Öztürk, J. Velibeyoğlu (eds.), Ankara, ODTÜ/METU, 413-452.
- Cavro – Dossin 1936 L. Cavro, G. Dossin, *Til Barsip, Texte und Album*, Paris.
- Çakın 2019 M. M. Çakın, *Orta Fırat Havzası Erken Tunç Çağı Çanak Çömlek Gelenekleri (Doğanpınar Barajı Yenice Höyük Kurtarma Kazısı Işığında)*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay.

- Çalışkan Akgül 2020 H. Çalışkan Akgül, “Late Chalcolithic Anatolian fruit-stands: significance, function and cultural interactions”, *Pathways through Arslantepe Essays in Honour of Marcella Frangipane*, Francesca Balossi Restelli, Andrea Cardarelli, Gian Maria Di Nocera, Linda Manzanilla, Lucia Mori, Giulio Palumbi, Holly Pittman (eds.), Roma, Sapienza Università Di Roma, 85-97.
- Dornemann 1988 R. H. Dornemann,. “Tell Hadidi: One Bronze Age Site among Many in the Tabqa Dam Salvage Area”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 270, 13-42.
- Duru 2013 R. Duru, *Tilmen Höyük Kazıları I*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- D’Anna 2011 Maria Bianca D’Anna, “The Ceramic Containers of Period VIA Food Control at the Time of Centralisation”, *Studi Di Preistoria Orientale*, 3, 167-191.
- D’Anna 2012 Maria Bianca D’Anna, “Between Inclusion and Exclusion: Feasting and Redistribution of Meals at Late Chalcolithic Arslantepe (Malatya, Turkey)”, *eTopoi Journal for Ancient Studies*, Special Volume 2, 97-123.
- D’Anna-Jaus-Johnson 2015 Maria Bianca D’Anna, Carolin Jaus, J. Cale Johnson, “Food and Urbanization. Material and Textual Perspectives on Alimentary Practice in Early Mesopotamia”, *Origini*, XXXVII, 7-88.
- Ensert 1995 H. K. Ensert, *Erken Tunç Çağı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Oylum Höyük Mezarları*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Frangipane 1997 M. Frangipane, “A 4th millennium Temple/Palace complex at Arslantepe-Malatya. North-South relations and the formation of Early State societies in the northern regions of Greater Mesopotamia”, *Paleorient*, 23/1, 45-73.
- Frangipane-Balossi 2009 M. Frangipane, F. Balossi, “The 2007 Excavation Campaign at Zeytinli Bahçe”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 3, 255-267.
- Hauptmann 1983 H. Hauptmann, “Lidar Höyük 1981”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXVI (2), 93-111.
- Kepinski-Lecoute – Ergeç 2000 C. Kepinski-Lecoute, R. Ergeç, “Tilbeshar 1999.Occupations de la vallée du Sajor de la fin du Chalcolithique au Bronze Moyen”, *Anatolia Antiqua*, VIII, 215-225.
- Köroğlu 2006 K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi/Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, İletişim Yayınları.

- Laneri 2004 N. Laneri, *I Costumi Funerari Della Media Vallata Dell'eufrate Durante Il III Millennio A.C.*, Naples.
- Martin – Moon – Postgate 1985 H. P. Martin, J. Moon, J. N. Postgate, *Abu Salabikh Excavations Volume 2 Graves 1 To 99*, Hertford, Printed in England By Stephen Austin.
- Oates – Oates – McDonald 2001 D. Oates, J. Oates, H. McDonald, *Excavations at Tell Brak Vol. 2: Nagar in the Third Millenium BC*. Cambridge.
- Orthmann 1981 W. Orthmann, *Halawa 1977-1979*, (Saarbrücker Beitrage zur Altertumskunde 37), Bonn.
- Ökse 2001 A. T. Ökse, “Gre Vrike 1999 Kazısı”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtrama Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, N. Tuna, J. Öztürk, J. Velibeyoğlu (eds.), Ankara, ODTÜ/METU, 179-226.
- Ökse 2012 A. Tuba, Ökse, *Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek Teknik Özellikler, Biçimler*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ökse – Bucak 2002 A. T. Ökse, E. Bucak, “Karkamış Barajı-Gre Vrike 2000 Kazısı”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 151-163.
- Pusat 2016 Y. Ü. Pusat, *Belentepe Tunç Çağı Mezarı Eserleri*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- Sağlamtimur 2017 H. Sağlamtimur, “Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları Ön Rapor”, *Arkeoloji Dergisi*, XXII, 1-18.
- Sconzo 2015 P. Sconzo, “Ceramics”, *ARCANE IV Middle Euphrates*, (eds. U. Feinkbeiner, M. Novák, F. Sakal, P. Sconzo), Brepols, 85-203.
- Sevin 1993 V. Sevin, “1992 Yılı Diyarbakır Üçtepe Höyüğü Kazıları”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, 399-417.
- Sertok – Ergeç 1999 K. Sertok, R. Ergeç, “A New Early Bronze Age Cemetery: Excavations Near The Birecik Dam, Southeastern Turkey Preliminary Report (1997-98)”, *Anatolica*, XXV, 87-107.
- Sertok – Kulakoğlu 2001 K. Sertok, F. Kulakoğlu, “Şaraga Höyük 1999 Yılı Kazısı Sonuçları”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtrama Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, N. Tuna, J. Öztürk, J. Velibeyoğlu (eds.), Ankara, ODTÜ/METU, 293-315.
- Sertok – Kulakoğlu 2002 K. Sertok, F. Kulakoğlu, “Şaraga Höyük 1999-2000 Kazıları Sonuçları”, *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 107-123.
- Stein 1998 G. J. Stein, “1996 Excavations at Hacinebi Tepe”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, 179-209.

- Şenyurt 2002 S. Y. Şenyurt, "İlisu Barajı-Aşağı Salat 2000 Yılı Kazısı", 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 445-453.
- Türker – Gökce 2021 F. Türker, B. Gökce, "Yukarı Göklü Nekropolü'nden Bir Grup Süs İğnesi", *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (Baskıda).
- Yalçıklı – Tekinalp 2004 D. Yalçıklı, V. M. Tekinalp, "Mezraa Höyük 2001 Yılı Kazıları", *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtrama Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, N. Tuna, J. Öztürk, J. Velibeyoğlu (eds.), Ankara, ODTÜ/METU, 107-160.
- Woolley 1952 L. Woolley, *Carchemish Report on the Excavations at Jerablus on Behalf of the British Museum Part III*. London.

Katalog

Figür 2a-b

- 1- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Alçak Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 24 cm, yükseklik 8 cm, dip çapı 7 cm, kahve hamurlu (2.5 Y 5/2), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.54).
- 2- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Alçak Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 23 cm, yükseklik 11 cm, dip çapı 10 cm, kahve hamurlu (5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, taşçık katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.56).
- 3- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Alçak Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 19 cm, yükseklik 7.5 cm, dip çapı 7 cm, kahve hamurlu (5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, mika, taşçık katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.59).
- 4- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Alçak Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 23 cm, yükseklik 10.5 cm, dip çapı 9 cm, kahve hamurlu (5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, mika, taşçık katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.55).
- 5- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Alçak Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 14 cm, yükseklik 7 cm, dip çapı 8 cm, pembe hamurlu (5 YR 6/8), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, orta pişmiş, ince kum, kireç, mika, katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.60).
- 6- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Alçak Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 19 cm, yükseklik 12 cm, dip çapı 7 cm, pembe hamurlu (7.5 YR 5/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.57).
- 7- Yukarı Göklü Nekropolü. M.3 Oda Mezarı. Alçak Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 17 cm, yükseklik 10 cm, dip çapı 9 cm, kahve hamurlu (10 YR 6/2), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, az kireç, taşçık katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.58).

Figür 3a-b

1- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 19 cm, yükseklik 28 cm, dip çapı 12 cm, kahve hamurlu (7.5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, taşçık katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.14).

2- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 17 cm, yükseklik 25.5 cm, dip çapı 13 cm, kahve hamurlu (7.5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az mika katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.16).

3- Yukarı Göklü Nekropolü. M.3 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 20 cm, yükseklik 31 cm, dip çapı 13 cm, kahve hamurlu (10 YR 7/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az taşçık, az mika katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.7).

4- Yukarı Göklü Nekropolü. M.3 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 22 cm, yükseklik 30 cm, dip çapı 15 cm, kahve hamurlu (10 YR 6/6), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az taşçık katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.11).

5- Yukarı Göklü Nekropolü. M.3 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 20 cm, yükseklik 34 cm, dip çapı 16 cm, kahve hamurlu (5 YR 4/6), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, taşçık katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.13).

6- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 18 cm, yükseklik 32 cm, dip çapı 14 cm, kahve hamurlu (10 YR 5/2), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, az taşçık, az kireç katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.2).

7- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 21 cm, yükseklik 35 cm, dip çapı 15 cm, kahve hamurlu (7.5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, mika, az kireç katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.3).

8- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 19 cm, yükseklik 36 cm, dip çapı 14 cm, kahve hamurlu (10 YR 7/3), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, az mika katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.1).

9- Yukarı Göklü Nekropolü. M.3 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 22 cm, yükseklik 34 cm, dip çapı 15 cm, kahve hamurlu (2.5 Y 5/2), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.4).

10- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 19 cm, yükseklik 31 cm, dip çapı 14 cm, kahve hamurlu (7.5 YR 5/6), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, mika, taşçık katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.9).

11- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 20 cm, yükseklik 28 cm, dip çapı 14 cm, kahve hamurlu (2.5 Y 5/2), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.15).

12- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 16 cm, yükseklik 25 cm, dip çapı 12 cm, kahve hamurlu (10 YR 7/3), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az mika katkılı, açkılı, gövde yüzeyi kiremit (10 R 5/9) renginde boya bant bezemelidir (Envater No: YN.95.17).

13- Yukarı Göklü Nekropolü. M.3 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 22 cm, yükseklik 35 cm, dip çapı 16 cm, kahve hamurlu (10 YR 7/3), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az mika katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.5).

14- Yukarı Göklü Nekropolü. M.3 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 16 cm, yükseklik 33 cm, dip çapı 13 cm, kahve hamurlu (7.5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, taşçık katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.6).

15- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 23 cm, yükseklik 30.5 cm, dip çapı 15 cm, kahve hamurlu (7.5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, taşçık katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.10).

16- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 23 cm, yükseklik 28.5 cm, dip çapı 14 cm, kahve hamurlu (7.5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, taşçık katkılı, açkılı (Envater No: YN.95.12).

17- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Yüksek Kaideli Meyvelik. Ağız çapı 20 cm, yükseklik 30 cm, dip çapı 15 cm, kahve hamurlu (7.5 YR 5/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.8).

Figür 4a-b

1- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 10 cm, yükseklik 5 cm, dip çapı 3 cm, pembe hamurlu (10 YR 8/4), krem renginde astarlı (10 YR 8/3), çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az mika katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.77).

2- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 9 cm, yükseklik 5.5 cm, dip çapı 3 cm, pembe hamurlu (2.5 Y 8/2), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az mika katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.76).

3- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 9 cm, yükseklik 5 cm, dip çapı 2 cm, pembe hamurlu (7.5 YR 7/6), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az mika katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.79).

4- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 8 cm, yükseklik 5.5 cm, dip çapı 2 cm, kahve hamurlu (10 YR 6/3), krem renginde astarlı (10 YR 8/3), çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az mika katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.75).

5- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 9 cm, yükseklik 5 cm, dip çapı 3 cm, kahve hamurlu (2.5 Y 7/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.78).

6- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 10 cm, yükseklik 6 cm, dip çapı 3.5 cm, kahve hamurlu (5 Y 5/1), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, orta pişmiş, ince kum, kireç katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.72).

7- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 8 cm, yükseklik 4 cm, dip çapı 3 cm, kahve hamurlu (5 Y 8/3), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, orta pişmiş, ince kum, kireç katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.82).

8- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 5 cm, yükseklik 4 cm, dip çapı 5 cm, gri hamurlu (2.5 Y 8/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, kötü pişmiş, ince kum, kireç, az mika katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.84).

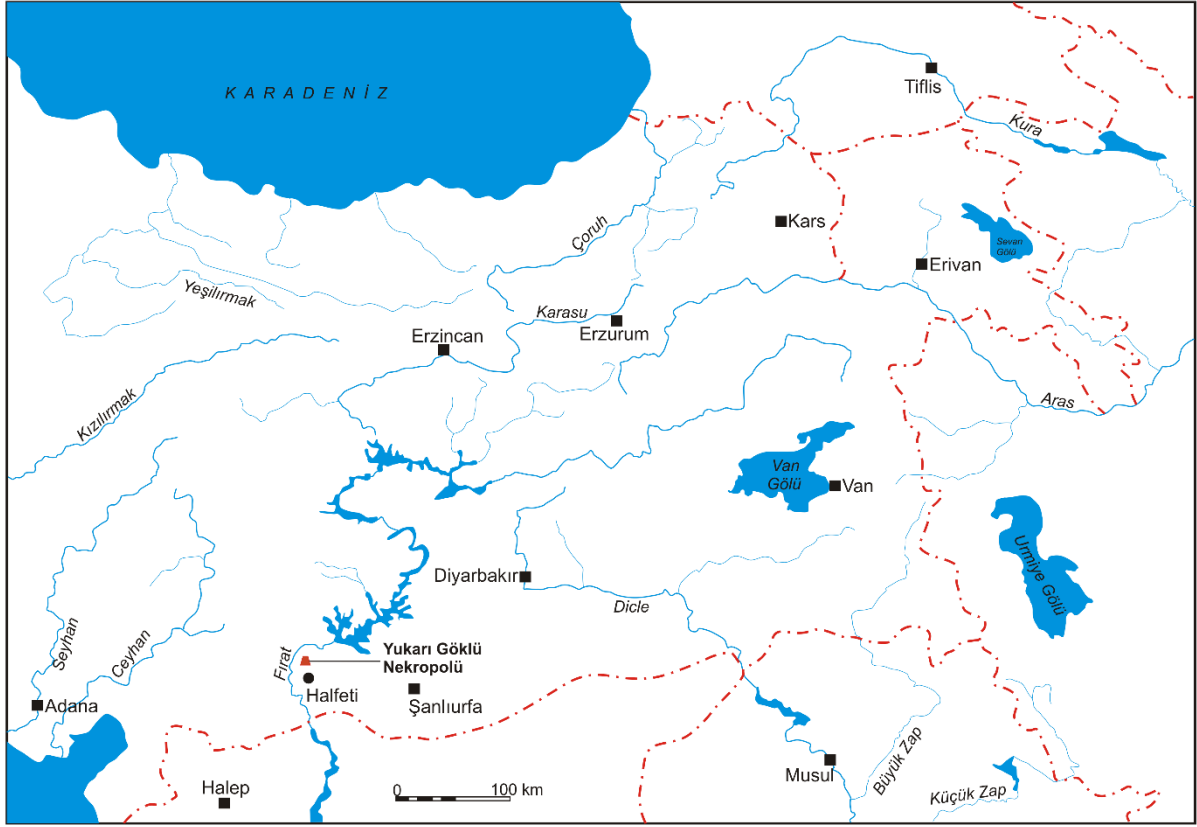
9- Yukarı Göklü Nekropolü. M.1 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 11.5 cm, yükseklik 7 cm, dip çapı 5 cm, kahve hamurlu (5 Y 7/3), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.73).

10- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 8 cm, yükseklik 6 cm, dip çapı 2.5 cm, kiremit hamurlu (10 YR 5/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, mika katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.74).

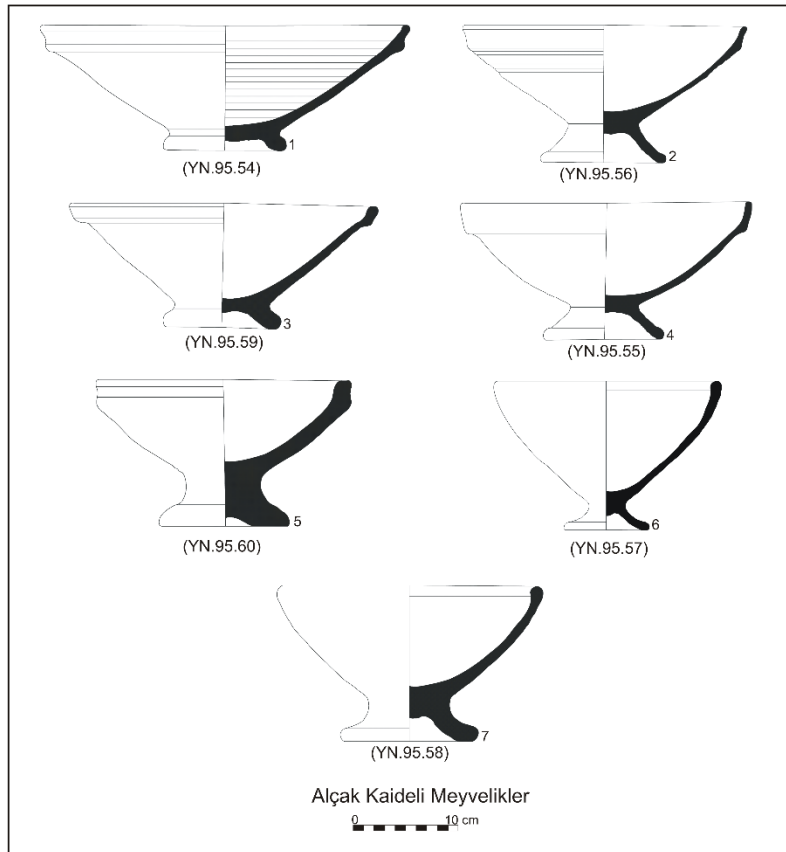
11- Yukarı Göklü Nekropolü. M.2 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 8 cm, yükseklik 6 cm, dip çapı 2.5 cm, kahve hamurlu (2.5 Y 5/2), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, mika katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.83).

12- Yukarı Göklü Nekropolü. M.3 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 8 cm, yükseklik 5 cm, dip çapı 3 cm, kahve hamurlu (5 Y 7/4), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az taşçık katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.80).

13- Yukarı Göklü Nekropolü. M.3 Oda Mezarı. Bardak. Ağız çapı 9 cm, yükseklik 5.5 cm, dip çapı 3 cm, kahve hamurlu (5 Y 6/1), hamurunun renginde astarlı, çark yapımı, iyi pişmiş, ince kum, kireç, az taşçık katkılı, açkısız (Envater No: YN.95.81).

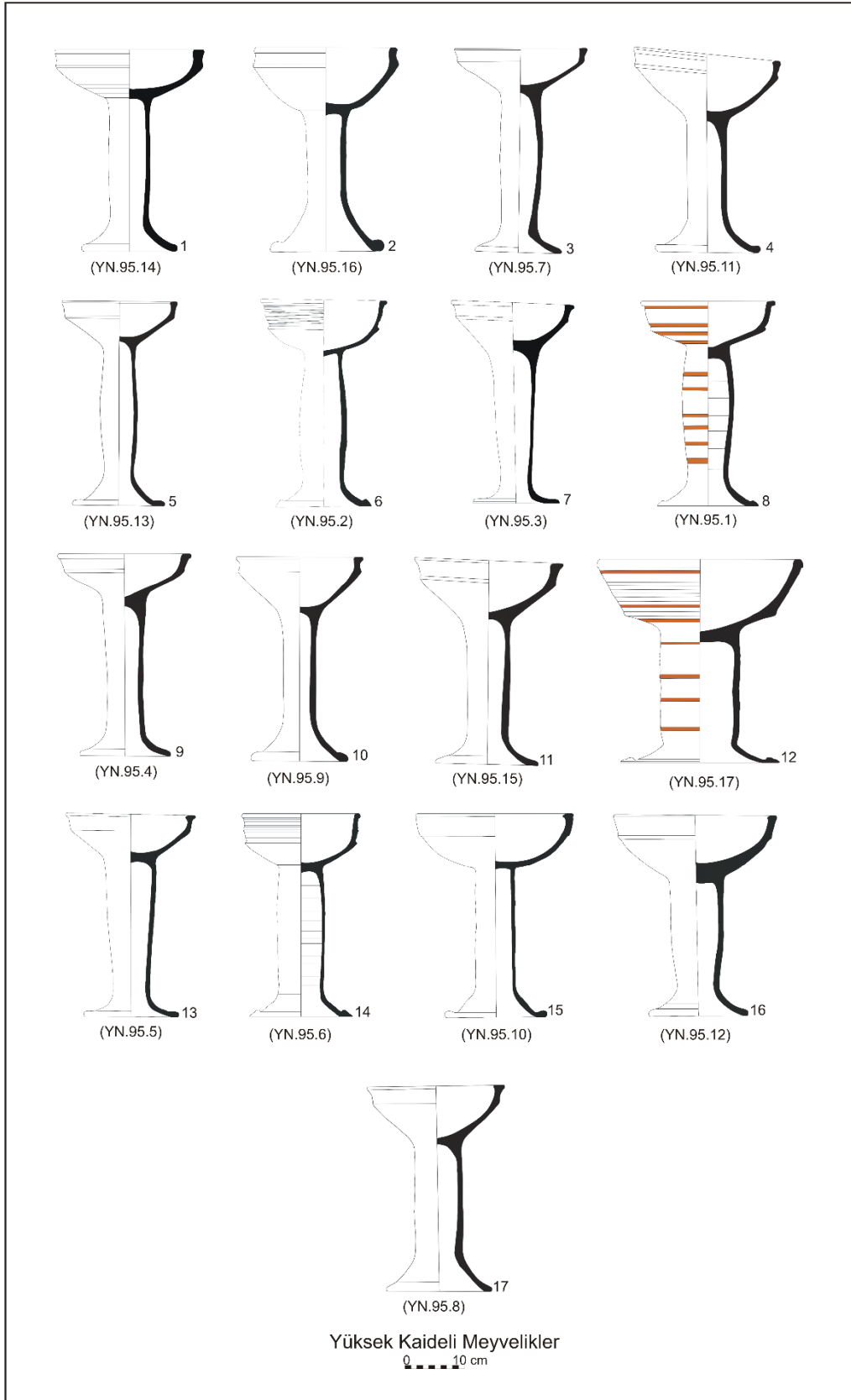
Figür 1- Yukarı Göklü Nekropolü Coğrafi Konumu (Akçay 2005'ten yeniden düzenlenerek)

Figür 2a- Alçak Kaideli Çanaklar (Meyvelikler)

Figür 2b- Alçak Kaideli Çanaklar (Meyvelikler)

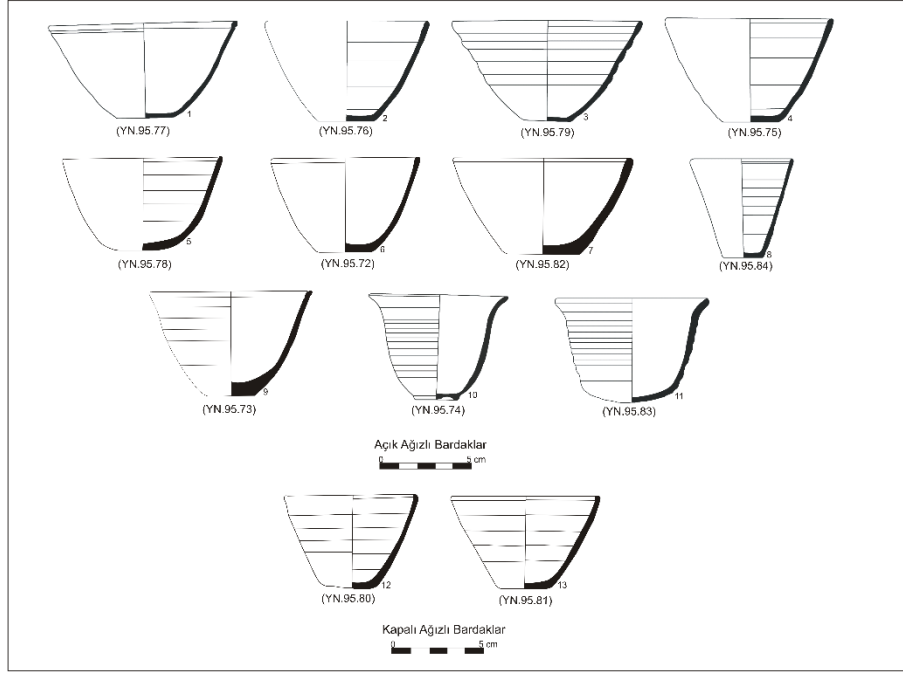

Figür 3a- Yüksek Kaideli Çanaklar (Meyvelikler)

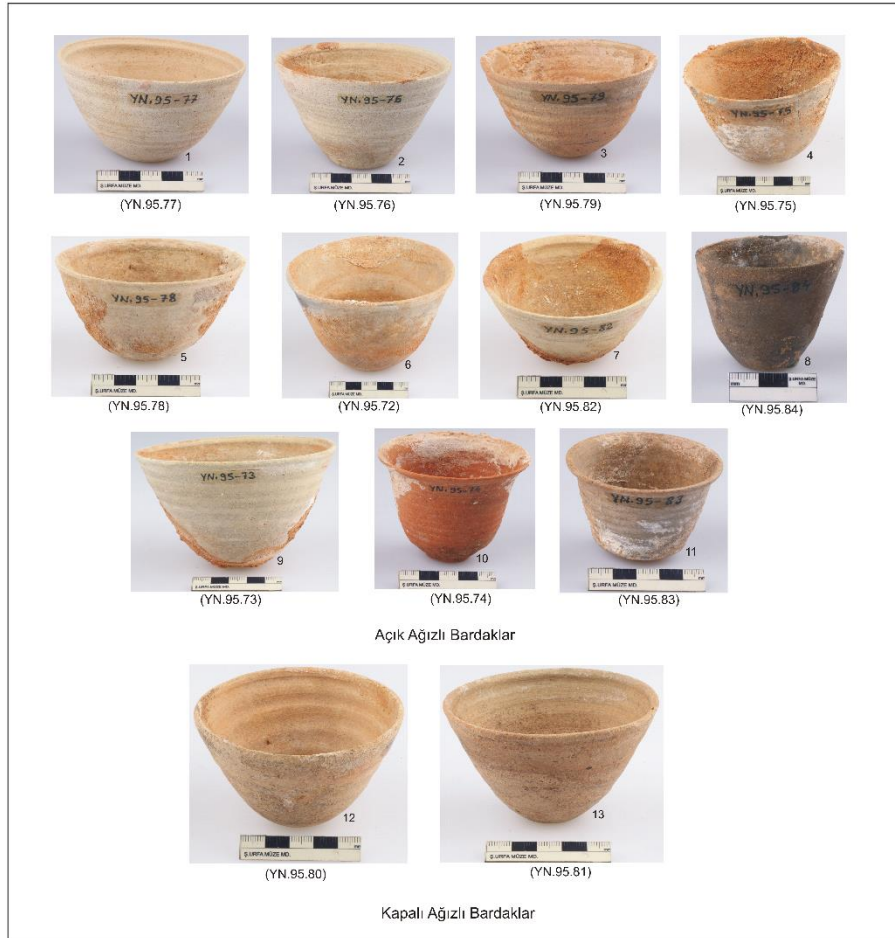

Figür 3b- Yüksek Kaideli Çanaklar (Meyvelikler)

Figür 4a- Bardaklar

Figür 4b- Bardaklar